

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

20. YÜZYILDA SURİYE' DE TARİKATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sara ABED

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fehmi SOĞUKOĞLU

GAZİANTEP
ARALIK 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: 20.Yüzyılda Suriye'de Tarikatlar

Adı ve Soyadı: Sara ABED

Tez Savunma Tarihi: 23/11/2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Mahmut ÇINAR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Fehmi SOĞUKOĞLU
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Doç. Dr. Fehmi SOĞUKOĞLU (Jüri Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ELNECER

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Sait MECİDOĞLU

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı SOYADI: Sara ABED

Öğrenci Numarası: 200518111006

Tezin Savunma Tarihi: 23.11.2023

ÖZET

20.YÜZYILDA SURİYE'DE TARİKATLAR

ABED, Sara
Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fehmi SOĞUKOĞLU
Kasım- 2023, 79 sayfa

Günümüz Suriye coğrafyası Hz. Ömer döneminde İslâm'la tanışmış ve önemli bir ilmî merkez haline gelmiştir. Şam'ın, Emevîler döneminde Müslümanların başkenti olması âlimlerin ve âriflerin bu şehirde yoğun olarak yaşamalarına sebep olmuştur. Şam ve Halep şehirleri İslâm tarihi boyunca aynı zamanda tasavvufun yoğun yaşandığı iki büyük yerleşim yeri olmuştur. İlk dönemlerde açlık ve gece ibadetiyle ön plana çıkan Şam'daki zühd hayatı ilk olarak Ebu'd-Derdâ ve Bilâl-i Habeşî gibi sahabîlerle başlamıştır. Birçok tasavvuf büyüğü bu bölgede yaşayarak Suriye'deki tasavvufî yapının alt yapısını oluşturmuştur. İbrahim b. Edhem, Gazzâlî, Sühreverdî el-Maktûl, İbn Arabî, Abdulgânî en-Nabslusî bu zâtlardan bazılarıdır. Hz. Mevlânâ'nın da bir dönem Şam ve Halep'te bulunduğu bilinmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde birçok tarikatın farklı kollarıyla Suriye'de faaliyet yaptığı görülmektedir. Çalışmamız esnasında 20. yüzyılda Suriye'de şu tarikatların bulunduğunu tespit ettik: Nakşibendiyye, Şazeliyye, Kadiriyye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Mevleviyye. Tezde zikredilen bu tarikatlar hakkında genel bilgi verilmiş ve ilgili dönemdeki temsilcileri hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tasavvuf, Suriye, Tarikat, 20. yüzyıl, Şam.

ABSTRACT

SULTS IN SYRIA IN THE TWENTY CENTURY

ABED, Sara
 MASTER'S THESIS
 Department Of Basic Islamic Sciences
 Scienc of sufis
 Thesis Advisor: Assoc. Prof. Fehmi SOĞUKOĞLU
 November-2023, 79 pages

The geography of Syria today: Islam was introduced during the reign of Omar and became a significant educational center. Damascus, the capital for Muslims during the Umayyad period, attracted scholars and wise people intensively. Damascus and Aleppo were two major settlements where Sufism was extensively practiced throughout Islamic history. The ascetic life in Damascus, highlighted in the early ages by hunger and night worship, began with companions such as Ebu'd-Derda and Bilal-i Habeşî. Many Sufi masters lived in this region and formed the infrastructure of Sufism in Syria. Ibrahim b. Edhem, Gazzâlî, Sühreverdî el-Maktûl, İbn Arabî, Abdulgânî en-Nabslusî are some of these figures. It is known that Hz. Mevlana also spent a period in Damascus and Aleppo. 20. By the 19th century, it was seen that various sects were active in Syria with their different branches. During our work, 20. We identified the following sects in Syria in the 19th century: Nakşibendiyye, Şazeliyye, Kadiyye, Rifâiyye, Sa'diyye and Mevleviyye. General information about these sects were provided in the thesis, specifying their representatives during the relevant period.

Keywords: Sufizm, Syria, Sect, 20th century, Damascus.

ÖNSÖZ

Peygamberler ve sahabeler başta olmak üzere, sâlih insanlar hakkında konuşmak, ilmî bir faaliyet olduğu gibi ruha da ünsiyet ve muhabbet kazandırmaktadır. Onları tanımak, hayat tarzlarını bilmek, kalbe huzur, ruha itminan ve akla berraklık vermektedir. Kişide Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğu bilincini yükselmektedir. Nitekim “Sen onu görmesen de o seni görüyor.” ifadesinin karşılığı olan ihsan makamının bilinmesinde katkı sunmaktadır.

Zühd hayatının öneminin şu rivâyette vurgulandığını söyleyebiliriz: Adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek “Yâ Resûlallah! Bana, yaptığım zaman hem Allah'ın hem de insanların beni seveceği bir iş söyle” şeklinde bir soru sorduğunda Resûl-i Ekrem şöyle cevap vermiştir: “Dünya ve dünyalıklardan yüz çevir, Allah seni sevsin; halkın elinde olandan yüz çevir, insanlar seni sevsin.”

Bu çalışmada, tasavvuf hareketlerinin Suriye'de nasıl ortaya çıktığı ve yirminci yüzyıla kadar zaman içinde nasıl geliştiği ele alınacaktır. Bununla birlikte Suriye'de yaşayan tasavvuf alimlerinin Allah'a davet etme ve tasavvufî metotları ortaya konulacaktır.

Çalışmanın olgunlaşmasına ilim birikimi ve akademik tecrübesiyle katkı sunan saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Fehmi Soğukoğlu'na şükranlarımı sunarım. İlmî ve ahlâkî anlamda gelişmemi sağlayan bütün hocalarıma, anneme ve aileme en içten şekilde teşekkür ederim. Araştırmalarım boyunca sabırla beni destekleyen kıymetli eşim Hüsam El-Din'e minnet duygumu arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu	1
B. Çalışmanın Amacı ve Önemi	2
C. Çalışmanın Yöntemi	2

I. BÖLÜM

TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE SURİYE'YE TESİRİ

1.1. Tasavvufun Tanımı	4
1.2. Tasavvuf ve Tarikat Kelimesinin Kökeni	7
1.3. Tasavvufun Gelişim Süreci	10
1.3.1. Zühd Dönemi (I. ve II. Yüzyıllar)	11
1.3.2. Tasavvuf Dönemi (II. Asrın Son Yarısı, III. IV. ve V. Yüzyıllar)	14
1.3.3. Tarikatlar Dönemi (VI. Yüzyıl ve Sonrası)	18
1.4. Suriye'de Tasavvufun Tarihi	18
1.4.1. Bölgede Yaşayan Zühd ve Tasavvuf Dönemi Şahsiyetleri	19
1.4.2. Tarikatlar Döneminde Bölgede Yaşayan Şahsiyetler	23

II. BÖLÜM

20. YÜZYILDA SURİYEDEKİ TARİKATLAR

2.1. Nakşibendiyye Tarikatı	26
2.1.1. Nakşibendiyye Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri	26

2.1.2. Nakşibendiyye Tarikatının Metodu	27
2.1.3. Nakşibendiyye Tarikatının İlkeleri.....	27
2.1.4. Nakşibendiyye Tarikatında Zikir	28
2.1.5. Suriyede Nakşibendiyye Tarikatı	31
2.2. Şâzelî Tarikatı	40
2.2.1. Şazeli Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri	40
2.2.2. Şâzelî Tarikatı Adâbı	41
2.2.3. Suriye’de Şâzelî Tarikatı:.....	42
2.2.4. Yirminci Yüzyılda Suriye’de Şâzelî Tarikatının Önemli Simaları	44
2.3. Kadirîyye Tarikatı.....	49
2.3.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri	49
2.3.2. Suriye’de Kadirî Tarikatı	51
2.3.3. Yirminci Yüzyılda Suriye’de Kadirî Tarikatının Önemli Simaları	52
2.4. Rifâiyye Tarikatı	53
2.4.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri	53
2.4.3. Rifâiyye Tarikatı’nın Âdâbı	54
2.4.4. Suriye’de Rifâiyye Tarikatı	55
2.5. Sa‘diyye Tarikatı.....	58
2.5.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri	58
2.5.2. Suriye’ye Sa‘diyye Tarikatı.....	60
2.5.3. Suriye’de Sa‘diyye Tarikatının Önemli Simaları.....	61
2.6. Mevlevîyye Tarikatı.....	62
2.6.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri	62
2.6.2. Mevlevîyye Tarikatının Yayılması	64
2.6.3. Mevlevîyye Tarikatında Zikir Adabı	65
2.6.4. Suriye’de Mevlevîyye Tarikatı ve Mevlevî Şeyhleri	66
SONUÇ	
KAYNAKÇA	71

KISALTMALAR

H.z	: Hazret
Ö	: Ölüm
S	: Sayfa
H	:Hicri
C.C	: Celle Celaluh
M	: Miladi
S.A.V	: Sallallahu Aleyhi ve sellem
DIA	:Diyanet İslam Ansilopedisi
R.ANU	:Radiyaallahu Anhu

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu

Tasavuf hareketleri, çağlar boyunca İslam toplumlarının kültür ve dinî mirasının önemli bir bölümünü oluşturan akımların öne çıkanları arasında yer almıştır. Bu durum İslâm coğrafyasının geneli için geçerli olduğu gibi Suriye’de de geçerlidir.

Hiz. Ömer zamanında İslâm topraklarına dâhil edilen Suriye ilk defa Ebu’d-derdâ ve Bilâl-i Habeşî gibi sahabîlerin öncülüğünde zühd hayatıyla karşılaşmıştır. Emevîler döneminde Müslümanların başkenti olan Şam, birçok tasavvuf hareketinin bulunduğu önemli ilmî ve irfânî bir merkez haline gelmiştir. Birçok büyük mutasavvıfın yolu hayatının belli bir döneminde Şam’la buluşmuştur. İbrahim b. Edhem’in kabri Şam’da olduğu gibi, Gazzâlî Emevî camisinde inzivâ hayatı yaşamıştır. İbn Arabî hayatının son dönemini Şam’da geçirdiği gibi Mevlânâ önce Halep sonra Şam medreselerinde eğitim görmüştür. Nakşibendiyye tarikatının günümüzdeki en bilinen kolu Halidiyye’nin pîri Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî Şam’da vefat etmiştir.

Tez’in ana konusu Suriye’de XX. yüzyıldaki tasavvuf ekollerinin durumunun tespiti olacaktır. Bu tespit yapılmadan önce Suriye’de tasavvufun gelişimi, zühd aşaması, tasavvuf aşaması ve tasavvuf tarikatları aşaması olmak üzere sınıflandırılarak incelenecektir. Bu dönemlerde yaşamış şahsiyetler hakkında genel bilgiler sunulmaya çalışılacaktır. Daha sonra Suriye’de var olan tarikatların kökenlerinden başlayarak, Suriye’ye girişlerinden ve yirminci yüzyıla kadar olan gelişimlerinden bahsedilecektir. Tezde şu tarikatların XX. yüzyılda Suriye’de faal olduğu tespit edilmiştir: Nakşibendiyye, Şaziliyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Sa’diyye ve Mevleviyye. Bu tarikatların genel olarak Suriye ve İslam toplumu üzerindeki etkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Tez’de zikri geçen tarikatların genel çerçevesi ve Suriye’deki mevcut şeyhlerden meşhur olanları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda tez, XX. yüzyılda Suriye’de yaşamış bütün şeyhlerin kapsamamaktadır. Ancak bu alanda yazılmış ilk tez olması hasebiyle bundan sonraki araştırmacılar için genel durum tasvir edilmeye gayret edilmiştir.

B. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamız, tasavvufun Suriye’de ortaya çıkışını, gelişim aşamalarını ve XX. yüzyıldaki durumunu ele almayı hedeflemektedir. Anadolu ve Şam bölgesinin İslâm algısının tasavvufi bir yapıda oluşu bölgedeki tasavvuf hareketleri hakkında çalışma yapmayı önemli kılmaktadır. İncelenecek tarikatların bir kısmının Türkiye ile de bağlantılı olması çalışmanın önemini artırmaktadır.

Tezde, tasavvufun Suriye’deki yapısı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte yirminci yüzyılda Suriye’de bulunan tarikatların tarihi hakkında bilgiler verilecektir.

Tasavvuf ile ilgili yapılacak çalışmalara özel bir önem veren çeşitli nedenler vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde zikredebiliriz: Tasavvuf, İslâm mirasının ihmal edilemeyecek önemli bir parçasıdır. Tasavvuf, İslâm’ın manevi yönünü, ibadet ve zühd yönünü, insanı en yüksek kemal derecelerine yükselten yönünü temsil etmektedir. Tasavvuf, modern çağın her şeyi alt eden materyalist gücünden insanların sığındığı bir sığınaktır. Bu yüzden İslâm toplumlarında birçok insan için büyük bir cazibeye sahiptir. Bu bakımdan bazıları, varlığın sırlarını ve insan ruhunun derinliklerini ve gizli yönlerini bilmeye götüren tek metodun Sufi yaklaşım olduğuna inanırlar. Nitekim tasavvuf, kalp ve ruhun ıslahı, niyetin Allah’ın rızası dışındaki her şeyden soyutlanması ve ihlas gibi İslâm dininin önemli yönlerinden birini temsil etmektedir.

C. Çalışmanın Yöntemi

Tezde, yöntem olarak betimleyici ve analitik bir yaklaşım tercih edilmiştir. Nitekim çalışmada daha çok XX. yüzyıldaki Suriye’deki tasavvuf hareketlerinin tasvir edilmesine gayret edilmiştir. Bunu yaparken, güncel eserlerden faydalandığı gibi, klasik tasavvuf kaynaklarından da istifade edilmiştir. Araştırmanın güncel bir yönünün bulunması sebebiyle bazı tarikat kolları hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu problemi aşmak için uzman bazı isimlerle mülakat yapılarak detaylı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle Suriye’de XX. yüzyılda varlığını sürdürmüş tarikatlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Akabinde ilgili tarikatların Suriye’ye hangi dönemde ilk defa girdiği klasik kaynaklar marifetiyle ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Ayrıca bu tarikatlara ait genel bilgilere tezde yer verilmiştir.

Tezin konusunun güncel bir yönünün bulunması sebebiyle bazı tarikat erbabının hayatına dair bilgilere muhipleri tarafından kurulan internet siteleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Mümkün mertebe haklarında yazılmış matbu bir eser varsa bu dikkate alınmaya gayret edilmiştir.

I. BÖLÜM

TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE SURİYE'YE TESİRİ

1.1.Tasavvufun Tanımı

Tasavvuf kelimesinin tanımında farklı görüşler bulunmaktadır. Nitekim her mutasavvıfın tasavvuf kavramı için farklı bir tanımı bulunmaktadır. Örneğin Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er-Risâle* adlı eserinde tasavvufun elliden fazla tanımından bahsetmiştir.¹ Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988) da tasavvufun temel konularına dair eseri olan *el-Lum'a*'da tasavvuf için yüzden fazla tanımdan bahsetmiştir.² Dolayısıyla tasavvufla ilgili çok çeşitli tarifler yapıldığı kaydedilebilir. Tasavvufun mânevî bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet'le irtibatını, kulun Allah'la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk gibi işlevlerini, sûfînin niteliklerini ve görevlerini belirten bu tariflerin 1000'e kadar çıktığı söylenmektedir. Burada zaman içinde tasavvuf kavramı için zikredilen en önemli tanımlara yer verilecektir.³

Iraklı zâhid ve sûfî olan Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815) ise tasavvufu şöyle açıklamaktadır: Tasavvuf, hakikatleri alıp insanların elindekinden ümidini kesmektir.⁴

İlk zâhidlerden Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Ahmed b. Atıyye ed-Dârânî (ö. 215/830), tasavvufu şöyle açıklamaktadır: Tasavvuf, kul üzerinden geçen fiilleri Hakk'tan başka birinin bilmemesi ve kulun daima Hakk ile beraber olmasıdır.⁵

¹ Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm, el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fî 'ilmi't-tasavvuf*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 2/155.

² es-Serrâc, et-Tûsî, *el-Lum'a*, (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hedîsiyye, 1960), 47.

³ Reşat Ögören, “*Tasavvuf*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126.

⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fî 'ilmi't-tasavvuf*, 2/127.

⁵ Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed El-'Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, (Tahran : Çaphane-i Muhammed Ali İlmî, 1346), 1/233.

İlk dönem sûfilerinden Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısırî el-İhmîmî'ye (ö. 245/859) kime sûfî denir? Sorusu yöneltildiğinde şöyle cevap vermiştir: Sûfî, sorulmaktan usanmayan ve yağmalamaktan rahatsız olmayan kimsedir. Sûfiler, Allah'ı mâsivâyâ tercih etmiştir Allah da onları her şeye tercih etmiştir.⁶

Bağdatlı ilk sûfilerden Ebü'l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî (ö. 251/865), sûfileri şöyle niteler: Sûfilerin yemeği hastaların yemeği, uykuları boğmak üzere olan kimselerin uykusu, konuşmaları sakarların konuşması gibidir. Ayrıca sûfiler, mal ve mülkten ellerini çektikleri için fukara diye bilinirler.⁷

Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (ö. 283/896), şu ifadelerinde tasavvufun ilkelerini aktarılmaktadır: "Tarikatımızın esası yedidir: Kitaba sımsıkı sarılmak, sünnete uymak, helal yemek, eziyet etmekten sakınmak, günahlardan uzak durmak, tövbeden ayrılmamak ve hakları eda etmek."⁸ Nûriyye adıyla bilinen tasavvufî akımın öncüsü Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nûrî (ö. 295/908), kime sûfî denir? Sorusuna "Sûfî sema eden, ancak bununla beraber dinin emir ve yasaklarına uyan kimsedir" şeklinde cevap vermiştir.⁹

İlk devir sûfilîğinin güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909), tasavvufu şöyle açıklamaktadır: Tasavvuf, Sünnete dayalı bütün ahlaklara riayet edilmesi ve dünyevî olan her şeyin terk edilmesidir.¹⁰

Serrâc'ın aktardığına göre Ebû Ahmed Muhammed el-Kerecîye (ö. 360/970), tasavvuf nedir? diye sorulduğunda şöyle cevaplamıştır: "Etrafında şerefli insanların bulunduğu değerli bir adamdan, değerli bir zamanda ortaya çıkan kıymetli bir ahlaktır".¹¹

İslâm Meşşâî okulunun sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi olan İbn Sînâ (ö. 428/1037) sûfî kelimesini açıklarken zahid, abid ve arif kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Ona göre, dünya nimet ve güzelliklerinden yüz çeviren kimseye "zâhid" adı verilir. Zâhid, zühd hayatı süren kişiyi nitelemek için

⁶ Serrâc, *el-Lum'a*, 46.

⁷ el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994), 6.

⁸ el-Kahveci, Muhammed Rıza Beşîr, *Nezerâtun fi't-tasavvufi'l-islâmî*, (Dimaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2004), 29.

⁹ Serrâc et-Tûsî, *el-Lum'a*, 47 vd.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Mehdî, *ez-Zühd ve'r-rekâ'ik*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 2000), 77.

¹¹ Serrâc, *el-Lum'a*, 45.

kullanılan ve daha çok tasavvuf edebiyatında yer alan bir kavramdır. İbn Sina, zâhid portresini çizdikten sonra “âbid”i, ibadetlere devam eden dindar kimse olarak niteler. Buna göre, namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetlere devam eden kimseye, “âbid” denilir.¹² İbn Sina’nın üçüncü bir portre olarak öne çıkardığı, kişilik “ârif”dir. Ona göre, Hakkın nurunun sürekli sırrında parlamasını dileyerek, düşüncesiyle, ceberut kutsiyetine yönelene “arif” adı özgü kılınır.

İbn Sina ârif portresini ahlâkî mükemmeliğin zirvesi olarak sunduğu gibi metafizik güçlere ulaşılan bir düzey olarak da takdim eder. Ona göre her sûfî zahid veya abid olabilir ancak her zahid veya abid sûfî olamaz.¹³

Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), tasavvufu şöyle açıklamaktadır: Tasavvuf, kalbin Allah Teâlâ’ya tahsis edilmesi ve diğer her şeyi hor görmesidir. Bunun neticesi de kalbin ve uzuvların çalışmasına dönmektedir.¹⁴

Ebü’l-Hasan eş-Şâzelî’nin (ö.656/1258) tasavvufu şu şekilde tarif ettiği nakledilmektedir: “Tasavvuf, nefsin kullukta terbiye edilmesi ve rububiyet hükümlerine döndürülmesidir.”¹⁵

Meşhur tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı olan İbn Haldûn (ö. 808/1406), *el-Mukaddime* adlı eserinde tasavvufu şöyle açıklamaktadır: “Tasavvuf, İslam dininde meydana gelen şer’î ilimlerden biridir. Bu yolun temeli ibadetlere ağırlık vererek tamamen Allah’a yönelmek, dünyanın geçici nimetlerinden, süs ve ziynetinden yüz çevirmek, insanların genelinin yöneldikleri zevklere, lezzetlere, mal ve makama sırt çevirmek, halvet ve ibadete çekilmek için insanlardan uzaklaşmaktır.”¹⁶

Tanımları ne kadar farklı olursa olsun, tasavvufun muhtevası, nefsin ve kalbin kibir, riya ve nifak kirlerinden arınmasıdır. Yukarıdaki tanımların çeşitliliği önemli ölçüde tanımı yapan sûfinin o anki mânevî hali ve mertebesiyle ilgilidir. Bu sebeple

¹² İbn Sina, *el-İşarat ve’t-Tenbihat*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, (İstanbul, 2005), 182

¹³ Ca’fer, Muhammed Kemâl İbrahim, *et-Tasavvufu tarîkan ve tecribeten ve mezheben*, (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Câmi’iyye, 1970), 6; Müfit Selim Saruhan, *İslam Meşşai, Felsefesinde Filozof*, (Ankara: 2010), 119.

¹⁴ İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed Bâcûrî, *Tuhfetü’l-mürîd alâ Cevhereti’t-tevhîd ve meahu Hâşiyetü’t-tahrîri’l-hamîd li mesâil ilmi’t-tevhîd*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, 2004), 340.

¹⁵ Sakar, Hâmid Muhammed İbrahim Sakar, *Nûru’t-tahkîk fî sihheti a’-mâli’t-tarîk*, (Mısır: Dâru’t-Te’lif, 1970), 93.

¹⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 1/81.

tariflerin sayısının sūfîlerin sayısı kadar çok olduğu belirtilir. “Dede Ömer Rûşenî ve Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, kaynaklarda dağınık biçimde yer alan tariflerin bir kısmını manzum şekilde bir araya getirmişlerdir.”¹⁷

1.2. Tasavvuf ve Tarîkat Kelimesinin Kökeni

Tasavvuf kavramının etimolojik kökeni hakkında tasavvuf araştırmacıları ve tarihçilerinin farklı görüşleri bulunmaktadır. Kelimenin sūfî kelimesinden tefaul babında türediği konusunda sözlükler ittifak içerisinde. Bununla beraber sūfî kelimesinin köküyle ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Serrâc’a göre bir tevazu sembolü olan yün elbise giymeleri sebebiyle âbid ve zâhidler sūfî diye anılmışlardır. Ona göre âbid ve zâhidler, meşgul oldukları ilimlerle değil de giydikleri yün elbiseleriyle anıldılar. Çünkü yün giymek, peygamberlerin ve salihlerin âdeti, fakir zahitlerin şiarı idi. Tevazu sembolü olan yün elbise gösterişsiz ve sade olduğu için onu giymeyi tercih ettiler.¹⁸ Bu yüzden sūfî kelimesi yün elbise giyen anlamına gelen sūf kelimesinden türemiştir. Kuşeyrî (ö. 465/1072), bu görüşün doğru olmadığını ve bu kelimenin Arapça bir kökten gelmediğini, câmid bir lakap olmasının daha uygun görülebileceğini söyler.

Sühreverdîye tarikatının kurucusu, müfessir ve muhaddis Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) zahid ve âbidlerin Allah katında ve O’na ibadette ilk sırada olduklarını ifade için tasavvuf kelimesinin “saff-ı evvel” terkipteki “saff” kökünden türetildiğini söylemektedir.¹⁹

Görüldüğü gibi tasavvuf kelimesinin etimolojisi hakkında Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî ve Şehâbeddin es-Sühreverdî gibi klasik dönem sūfîleri tarafından değişik görüşler ileri sürmüştür. Bunların dışında tasavvuf kelimesinin âbid ve zahitlerin kendilerine örnek aldıkları Suffe ashabını ifade eden “ehl-i Suffe” terkipteki “suffe” kökünden olduğunu söyleyenler de olmuştur. Suffe, Mescid-i Nebvî’nin bitişiğinde yoksul sahâbîlerin barınması için yapılan ve giderek bir eğitim kurumu haline gelen gölgeliğin ismidir. Gerek Mekke muhacirlerinden gerekse daha sonra İslâm’ı kabul edip Medine’ye hicret edenlerden yoksul, bekâr ve yakını bulunmayan sahâbîler bir gölgelikte kalıyordu. Ashâb-ı Suffe geçim darlığı içinde zâhidâne bir hayat yaşıyordu.

¹⁷ Reşat Ögören, “*Tasavvuf*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126.

¹⁸ Serrâc et-Tûsî. *el-Lum’a*, 41.

¹⁹ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî, *‘Avârifü’l-Ma’ârif*, nşr. Edîb el-Kemdânî-Muhammed Mahmûd Mustafa (Kahire: Mektebetü’s-Sekâti es-Sühreverdî, d-Dînîyye, ty.), 5/85.

Ashâb-ı Suffe'den güç sahibi olanlar, gündüzleri mescide su taşıyarak ve dağdan getirdikleri odunları satarak ihtiyaçlarını temin etmeye çalışır, geceleri de Kur'an tilâveti ve ilimle meşgul olurlardı.²⁰

Hiz. Muhammed ve ashâbı olmak üzere birçok peygamberin tercih ettiği tevazuun sembolü olan yün elbise giydikleri için "yün" anlamındaki "sûf" kelimelerinden gelmiş olabileceği üzerinde durulmuşsa da bazıları bütün zahidlerde bu giyimın yaygın olmadığı gerekçesiyle buna karşı çıkmıştır. Nitekim bâtını önemseyen mutsavvulardan bazıları sırf sûfî bilinmemek için bu elbiseden kaçınmışlardır. Onlara göre burada etimolojik açıdan bir problem olmasa da zahirden hareket edilerek bir isimlendirme söz konusu olmakta bu da iç alemi ön planda tutan tasavvuf ehline aykırıdır.²¹ Tasavvuf ehli kalp temizliğine önem verdikleri için derunî temizliği ifade eden "safâ" ve "safvet" köklerinden de türetilmiş olabilir.

Tasavvuf kelimesi, güzel sıfatlara sahip bulunduklarına işaretle "sıfat", yemeye içmeye önem vermemeleri ve genellikle bitki yemeyi tercih etmeleri sebebiyle bir çöl bitkisi olan "sûfâne", giyim ve kuşamlarına önem vermemeleri ve saçlarını uzatmalarından dolayı "enseye sarkan saç" anlamındaki "sûfetü'l-kafâ" terki bindeki "sûfe", Hakk'a ve halka hizmeti ön planda tutmaları sebebiyle İslâm'dan önce yaşayan ve kendilerini Kâbe hizmetine adayan Benî Sûfe kabilesiyle benzerlik arz ettikleri için "sûfe" kelimelerinden gelmiş olabileceği üzerinde durulmuştur.²²

Etimolojik açıdan kökünün tespitindeki görüşlerin farklılığına rağmen tasavvuf, tanımına ihtiyaç duyulmayacak kadar ünlüdür. Sûfî kelimesinin Hiz. Peygamber zamanında ve ondan hemen sonraki dönemde olmamasını gerekçe göstererek bu isme karşı çıkılmaz. Nitekim günümüzde kullanılan nahiv, mantık ve fıkıh ilimlerine ait birçok kavram da o dönemde yoktu. Ayrıca dileyen tasavvuf için İslâm'ın psikolojik yönü, samimiyet yönü veya ahlaki yönü de diyebilir ya da tasavvufun ilkeleriyle uyumlu olan başka bir isim de kullanabilir. Ancak şu bilinmelidir ki İslâm alimleri bu ismi tabiin döneminden bu yana seleflerinden alıp kullanmışlar ve bu durum bir örf halini almıştır.²³

²⁰ Esad Sahmerânî, *et-Tesevvuf menşeu ve mustelahâtuh*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 15.

²¹ Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî. 1994) 28.

²² Reşat Ögören, "Tasavvuf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126; Reşat Ögören, "Sûfî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/471-472.

²³ Abdülkadir İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*. (Halep : Daru'l-İrfan) ,21.

Çoğulu tarâik olan tarîkat kelimesi sözlükte “gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş” anlamına gelmektedir.²⁴ Nitekim bu kelime Tâhâ sûresinin şu iki ayetinde sözlük manasında kullanılmıştır: قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى “Şöyle diyorlardı: “Bunlar sizi sihirleriyle yurduvuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!”²⁵ “İçlerinden en akli başında olanı, “Hayır, ancak bir gün kaldınız” der. Halbuki söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz.”²⁶ Tarîk kelimesi aşağıdaki hadiste de görüleceği gibi aslını hadisten almaktadır: Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa Allah onu cennete giden yolu kolaylaştırır. Kimi de ameli yavaşlatırsa (geride bırakırsa) nesebi onu hızlandırmaz (ileri götürmez).²⁷ Sûfiler, bu kelimenin ıstilahî manasını “Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış ve sâlikî hakikate götüren yol” şeklinde vermişlerdir. Dolayısıyla tasavvuf, Allah'a doğru bir yolculuktur ve yolcu insanlar tarafından kullanılan mutat yolu takip etmeli ve aşama aşama oradan geçmelidir.²⁸

Zuhûru'l-hakâik fi't-terâik adlı eserin sahibi ise şöyle demektedir: Ehl-i hakka göre tarîk, Cenab-ı Hakk'ın merasim ve şer'î hükümlerinden ibarettir. Gazzâlî ise tarîkatı şöyle açıklamaktadır: “Tarîkat, mücadelede öncelik vermekten, ayıplı sıfatları silmekten, mâsivâ ile olan bütün bağları koparmaktan ve hepsini şevkle Allah'a hasretmekten ibarettir. Hal böyle olunca da kulunun kalbini koruyan ve onu ilim nurlarıyla aydınlatmakla görevlendiren Allah'tır. Kişi mâsivâ ile olan bütün bağları koparıp ondan yüz çevirdiği zaman üzerine rahmet taşar, kalbinde nur parlar, göğüs açılır ve ona mülkün sırrı inkişaf olur. Rahmetin lütfuyla kalbinin çehresindeki kibir perdesi kalkmış ve onda ilâhî işlerin hakikatleri parıldamıştır.”²⁹

Tarîkat kelimesi İslam tasavvufunda birbirini takip eden şu iki ıstilahî anlam almıştır: Birincisi; hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda bireysel davranış yollarını pratik olarak yöneten ahlakî psikolojiye yaklaşımın ifadesinden ibaretti. İkincisi; hicrî

²⁴ İbrahim Mustafa-Ahmed ez-Ziyat-Hamid Abdulkadir-Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, (Kuveyt: Dâru'd-Da've, ty.), “trk ” 2/576.

²⁵ Tâhâ, 20/63.

²⁶ Tâhâ, 20/104.

²⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, es-Suyûtî, *Câmi'uS-sağîr*, 1/1066 (No:10653).

²⁸ Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen, *et-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1983), “tarîk”, 141.

²⁹ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, (Mısır: Dâru'l-Minhâc, ty.), 18.

beşinci yüzyıldan sonra, ortaya çıkmaya başlayan kurumsal bir yapısı bulunan ve bir dizi ruhanî merasimi olan yapılardır.³⁰

1.3. Tasavvufun Gelişim Süreci

Tasavvufufla ilgili her çalışmada, yazarın tasavvufun kaynakları, kökeni, menşei ve ilk ortaya çıkışı hakkında konuştuğu bir başlık veya bölüm koyduğunu görürüz. Bu tür çalışmalarda tasavvufun söz konusu yönleriyle ilgili farklı görüşler vardır. Bazı yazarlar tasavvufu Müslümanların ilk nesline, yani Resulullah'ın zamanına kadar götürürler. Tasavvuf karşıtı olan yazarlar ise tasavvufun menşeiini, Hristiyanlık, Hinduizm veya diğer İslam dışı kaynaklara dayandır. Ayrıca tasavvufun ortaya çıkış sebepleri konusunda da ihtilaf söz konusudur. Bazı araştırmacılar bunların iç sebepler olduğunu söylemişler, bazıları dış, bazıları da iç ve dış sebepleri aynı anda zikretmiştir.³¹

Kanaatimize göre en doğru görüş, tasavvufun İslam'ın ilk zamanlarından beri var olduğudur. Nitekim sahabeden birçoğu dünyadan ve onun zevklerinden yüz çevirmiş, zühd ve çileye yönelmiş ve ibadetlerinde aşırıya kaçmışlardı. Sahabîlerden geceleri namaz kılıp, gündüzleri oruç tutanlar olduğu gibi, içlerinden nefislerini arındırıp ruhlarını terbiye etmek için karınlarına taş bağlayanlar da vardı. Ancak bunlar kendi zamanlarında mutasavvuf adıyla tanınmamışlar, daha sonra zühdları ve Cenâb-ı Hakk'a tâata bağlılıkları ile tanınan kimseler bu unvanla ünlendiler. Nitekim o dönemde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ashabından, "Ehl-i Suffe" denilen ve sayıları dört yüz veya daha fazla olduğu söylenen bir zümre olduğu zikredilmiştir. Ashâb-ı Suffe geçim darlığı içinde zâhidâne bir hayat yaşıyordu.³² Hatta pek çoğunun üzerine giyebilecek uygun bir elbisesi dahi bulunmadığına ve bazılarının açlıktan dolayı namazda ayakta durmakta zorlandıklarına dair rivayetler vardır. Bunlar az yemekle ve mütevazı giysilerle yetinip kendilerini ibadete, ilme ve cihada adadılar.³³

Hiç şüphe yok ki tasavvuf çeşitli tarihsel aşamalardan ve dönemlerden geçmiştir. Her dönemin, kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Tasavvufun içinden geçtiği tarihsel aşamaları tasavvuf tarihçileri genelde; zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi olmak üzere üç kısma ayırmaktadırlar.

³⁰ Abbûd Abdullâh el-Askerî, *Târîhu 'l-Tasavvuf Fî Sûriyye, en-Neş'e ve 'l-Tetavvur*, 16.

³¹ Abdullah Hasan Razuuk, *Tasavvuf ve esareh Fi el mujtema*, (Sudan: Dâru'l-Fikr), 112.

³² Abû 'Abdullah Muḥammad ibn Aḥmad -Qurtubî *Tefsîr El-Kurtubî* (3/340).

³³ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. İbn Teymiyye, thk. *Mecdî Fethî es-Seyyid*, (Tanta: Daru's-Sahâbe, 1990), 18.

1.3.1. Zühhd Dönemi (I. ve II. Yüzyıllar)

Tasavvufun birinci aşaması zühhd aşamasıdır. Zühhd ve ahlâka yönelme, dünyevî arzu ve istekleri kınama, Kur'an ve Sünnet'e ittibanın yanı sıra özel ritüellerin bulunmadığı, özel mekanların olmadığı tasavvufun bireysel olarak yaşandığı aşamadır.³⁴

Hicrî birinci asrın en önemli zahidleri arasında Resulullah'a iktida eden dört Râşid halife ile sahabe ve tabiinler vardı. Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678), Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî (ö. 32/653), Ebû Abdillâh Selmân el-Fârisî (ö. 36/656), Ebû Yahyâ Suheyb b. Sinân b. Mâlik er-Rûmî (ö. 38/659), Ebû'd-Derdâ' Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî (ö. 32/652) ve diğerler birçok sahabîyi bunlar arasında zikredebiliriz.

Tasavvufun ilk tohumları hicri birinci yüzyılda İslam aleminde hâkim olan zühhd eğilimlerinde ortaya çıktı. Tasavvuf da bu zühhd hareketinin bir uzantısıdır. Tasavvufun temeli dünyadan, onun zevk ve lezzetlerinden yüz çevirmek, dinî işlere yoğunlaşıp onları gözetmek, gayesi ise Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak ve O'nun azabından kurtulmaktır.³⁵ Bu dönemdeki sûfilerin öncü şahsiyetlerinden bazıları şunlardır:

Ebû Hüreyre: Peygamberimizin hadislerini en çok aktaran kişi olan Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî, Peygamber'in hayatı boyunca Suffeyi mesken tutup ve oradan ayrılmayan sahabelerdir. Binden fazla hadis rivayet etmeleri sebebiyle “müksirûn” diye anılan yedi sahâbî arasında ilk sırayı alan Ebû Hüreyre, dünya lezzetlerine dalmak yerine ilimle meşgul olmayı tercih etmiştir. Nitekim zaman zaman açlıktan karnına taş bağladığı biliniyordu. Rüya tabiriyle tanınan hadis ve fıkıh âlimi, tâbiî Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî'nin (ö. 110/729) aktardığına göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Ben Hz. Aişe'nin kapısı ile Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) minberi arasında açlıktan yığılıp kaldığımı biliyorum. İnsanlar gelir, beni deli zannedip ayaklarıyla başıma basarlardı. Hâlbuki ben deli değildim; açlıktan başka bir derdim yoktu.³⁶ Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih Ebû Ahmed b. Hanbel'in

³⁴ 'Afaf Misbah Belk, *et-Tasavvufu'l-İslâmî Mefhûmuh, neş'etuh ve tatavvuruh*, (Trablus: 2019), 10.

³⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî, el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, (Kahire: Mektebetu's-Sakâti'd-Dinîyye,28),

³⁶ el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-esfiyâ*, (Mısır: Dâru'l-Fikr, ty.), 1/197.

(ö. 241/855) aktardığına göre Ebu Hüreyre Sahabeye hitaben “size serin bir ganimeti haber vereyim mi? Deyince Sahabe buyur demiş oda “kışın tutulan oruçtur” demiştir.³⁷

Salim b. Bişr’in rivayetine göre, Ebû Hüreyre hastalığında ağlayınca etrafındakiler kendisine seni ağlatan şeyin ne olduğunu sormuşlar o da cevaben şöyle demiştir: Ben sizin dünyanıza ağlamam, fakat seferimin uzaklığına ve azığının noksanlığına ağlarım. Şu an Cennete veya Cehenneme götürecek bir çukurun başındayım ve bunlardan hangisinin beni alacağını bilmiyorum.³⁸

Ebû Zer el-Gıfârî: Hz. Peygamber’in onun hakkında, “Gökkubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer’den daha doğru sözlü kimse yoktur. Ebû Zer, yeryüzünde İsâ b. Meryem’in zühdüyle yürür” dediği Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî (ö. 32/653), Allah’ın sevgili kullarındandı.³⁹ Servet terâkümü konusundaki görüş ve mücadelesiyle tanınan Ebû Zer el-Gıfârî, “kıyamet günü iki dirhemi olan kimsenin hesabı bir dirheme sahip olan kişinin hesabından daha çetindir” demiştir.⁴⁰ Ebû Zer el-Gıfârî, Hz. Peygamber’e hizmet eder, hizmetini bitirince mescide giderdi. Mescid onun evi olurdu ve orada yatarı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gece yanına girip onu mescidde uyurken görünce ayağa kalkıncaya kadar ayağıyla onu hafiften tekmeledi. Bunun üzerine Resûlullah, ona: "Seni orada uyurken görmüyor muyum?" diye sorunca o da cevaben “ben nerede yatayım, mescitten başka evim yok ki” deyince, Resûl-i Ekrem onun yanına oturdu.⁴¹

Selmân el-Fârisî: Zâhid bir kişiliğe sahip olan Ebû Abdillâh Selmân el-Fârisî’nin (ö. 36/656), maaşı beş bin dirhemdi. Selmân Medâin’de vali iken otuz bin kadar Müslümanın hükümdarıydı. Selmân halka abası üzerinde hitap eder, bir kısmını yayar üzerine oturur, bir kısmını giyerdi. Maaşı bittiğinde kendi el emeğinden yerdi.⁴²

Uveys el-Karanî: Tâbiîn neslinden Yemenli zâhid Ebû Amr Uveys b. Âmir b. Cez’ b. Mâlik el-Karanî (ö. 37/657) de bunlardan biridir. Uveys el-Karanî, Hz. Peygamber’in döneminde yaşamış ancak onu görememiştir. Nitekim Uveys el-Karanî,

³⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, İbn Hanbel, *el-Müsned*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ty.), *Kitâbu’z-zühd*, 221, (No:986).

³⁸ el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-esfiyâ*, 253.

³⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, Tirmizî, *Sunenu’l-Tirmizî*, thk. Komisyon, (Mısır: 1975), 5/669, “Menâkıb”, (No: 3802)

⁴⁰ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsâr*, (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1989), “Zühd” 183.

⁴¹ el-İsfahânî, *Tehzibu hilyeti’l-evliyâ ve tabakâtu’l-esfiyâ*, 1/353.

⁴² İbn Hanbel, *el-Müsned*, *Kitâbu’z-zühd*, 124, (No:986).

Hız. Peygamber'i ziyaret etme arzusuna rağmen yaşlı annesini bırakamamış, fakat daha sonra annesinden kısa süreliğine izin alıp Medine'ye gelmiş, ancak Resûl-i Ekrem'i o gün evde bulamadığından görüşmeden aynı gün Yemen'e dönmek zorunda kalmıştır.⁴³ Dolayısıyla o, sahabeden olmayıp tabiindendir. Rivayet edildiğine göre Uveys el-Karanî, bütün geceyi ibâdetle geçirirdi. Uveys el-Karanî, bu gece kıyam gecesi, başka bir gece rûkû gecesi diğer gece ise secde gecesidir der ve her gece bir çeşit ibadetle meşgul olurdu. O, bir geceyi kıyam, bir geceyi rûkû, bir başka geceyi de secde ile geçirirdi.⁴⁴

Muğîre'nin rivayet ettiğine göre Zâhidâne hayatı dolayısıyla tasavvuf ehli tarafından örnek bir şahsiyet kabul edilen Uveys el-Karanî'nin kıyafetlerini tasadduk ettiğinden dolayı bazen çıplak kalır Cuma'ya gitmek için giyecek elbise bulamazdı.⁴⁵

Murad kabilesinden bir adam Uveys el-Karanî'nin yanından geçerken şöyle dedi: Nasıl sabahladın? Dedi ki: hamd olsun. Dedi. Zamanın nasıl geçiyor deyince Uveys el-Karanî, sabahleyin kalkıp, akşama sağ çıkacağını ve geceleyin sabaha sağ çıkacağını bilmeyenin ve Cennete mi yoksa Cehenneme mi gireceğini bilmeyenin hâli nasıl olur? Diye cevap verdi. Daha sonra Uveys el-Karanî Murad kabilesinden olan adama şöyle seslendi: Kardeş! Ölümü bilip onu anmak mümine sevinç bırakmaz, Allah'ın haklarını bilmek onda para bırakmaz, doğru olanı yapmak da onda bir dost bırakmaz.⁴⁶

Hasan el-Basrî (ö. 110/728): Hicri birinci yüzyıldaki zâhid tabiînlerin belki de en meşhuru Hasan el-Basrî'dir. Babası Yesâr'ın Irak'ın fethi sırasında Basra yakınlarındaki Meysân kasabasından Medine'ye getirilen esirlerden olduğu ve Zeyd b. Sâbit'in veya Enes b. Mâlik'in halasının âzatlısı olduğu söylenir.⁴⁷ Annesi Hayre, Hız. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin âzatlısı ve hizmetkârıdır. Bundan dolayı Hasan'la daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiş, zahid, bilgili ve hakîm bir kişi olarak yetişmesinde büyük rolü olmuştur.⁴⁸ Hasan-ı Basrî, Medine'de büyümüş ve Hız. Osman'ın halifeliği döneminde Kur'ân'ı ezberlemiş, zahidlerin âdeti olduğu üzere,

⁴³ İsfahânî, *Tehzîbu hilyeti'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ*, 2/87.

⁴⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 41.

⁴⁵ İsfahânî, *Tehzîbu hilyeti'l-evliyâ*, 2/84.

⁴⁶ İsfahânî, *Tehzîbu hilyeti'l-evliyâ*, 2/83.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *ez-Zehebî, Tezkiretu'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1998), 1/71.

⁴⁸ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-Hasan el-Basrî*, (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 23.

cehennem sadece kendisi için yaratılmışçasına sürekli keder ve korku içinde bir hâl takınmıştır. Onun hutbe ve nasihatleri, müminlerin kalplerinde tesir etmiş, vicdanlarını uyandırmış ve kalplerinde kıyamet günü korkusunu yerleştirmiştir. Bu husus hem kendi çağdaşlarından hem de ondan sonra gelen Müslümanların iniltilerine yansımıştır. Hasan-ı Basrî, Allah'tan ve O'nun gazabından korkmayı din anlayışına esas almış, bundan dolayı devamlı hüznü ve gözü yaşlı olmuştur. O, gerçeği sorgulamak, gösteriştan uzak durmak, zahirinde olsa bile yoksulluğunu göstermemek, güzel giyinmekten çekinmemek, insanlarla yemek yemeyi ihmal etmemek ve yemeğe çağırana icabet etmek gibi hasletlere sahipti.⁴⁹

Bir gün Hasan-ı Basrî, insanlardan uzaklaşıp evine çekilince bir adam ona gelip şöyle dedi: Ey Ebu Said, Allah seni ıslah etsin, biz senin için yalnız kalıp bunamaktan korktuk. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî, şöyle dedi: Yeğenim Yüce Allah'ın huzurunda ancak aptallar yalnızlığı hisseder.⁵⁰ Basra halkına, bu şehrin en bilgilisi, en takvalısı, en zahidi ve en güzeli kimdir? Denildiğinde listenin başına Hasan-ı Basrî'yi koyar ve diğerlerini ikinci sıraya alırlardı. Süleyman et-Teymî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hasan el-Basrî, Basra'nın şeyhi ve Ebû Abdillâh Bekr b. Abdillâh b. Amr el-Müzenî el-Basrî (ö. 108/726) de Basra'nın fetâsıdır (Fütüvvet ehli kimse).⁵¹

1.3.2. Tasavvuf Dönemi (II. Asrın Son Yarısı, III. IV. ve V. Yüzyıllar)

Hız. Peygamber dönemindeki tasavvufun ilk temsilcileri o dönemin zahidleri olarak biliniyordu. Bu asırdaki zahitlerin zühdü, kitap, sünnet, sahabe ve tabiinden nakledilen rivayetlerden alınmıştır. Zira Kur'an ve sünnet zühdü teşvik ediyordu. Ancak sûfi ismi o dönemde kimse için kullanılmıyordu. Yani, o dönemde isimlendirmeler ve terimler henüz yoktu. Daha sonra da zühd ve ibâdete düşkün insanlar yetişip dünyayı terk edip ibâdete yöneldiler ve sûfi olarak adlandırıldılar. Sûfi ismiyle ilk anılan kişinin Ebû Hâşim es-Sûfi (ö.150/777) olduğu düşünülmektedir.⁵²

İkinci aşama, tasavvufun bir ilim dalı haline geldiği ve ayırt edici özelliklerinin geliştiği aşamadır. Hicri ikinci asrın ortasından, üçüncü, dördüncü ve beşinci yüzyıllara denk gelen bu aşamada ılımlı Sünni tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Zühd bu aşamada daha da gelişip bireysel olmaktan çıkmış ve tasavvuf adı

⁴⁹ İbnu'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-Hasan el-Basrî*, 24.

⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-Hasan el-Basrî*, 26.

⁵¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1991), 4/532.

⁵² Abdurrahman el camî, *Nefehâtü'l-üns*, 31

verilen düzenli bir hareket halini almıştır. Mutasavvıflar bu dönemde sülûk, hâl, makam ve marîfet gibi yeni konulardan bahsetmeye başlamışlardır. Bu dönemde bazı tasavvufî eserler üretilmiş ve ılımlı Sünnî tasavvuf devam etmiştir. Bu dönemin ünlü sûfîlerden bazıları şunlardır: Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö. 243/857), Zünnûn Ebû'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısırî el-İhmîmî (ö. 245/859), Ebû Nasr Bîşr b. Hâris b. Abdirrahmân b. Atâ b. Hilâl el-Hâfî el-Mervezî (ö. 227/841), Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Sürûşân el-Bistâmî (ö. 234/848), Ebû'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922) ve Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111).⁵³ Klasik tasavvuf eserleri de bu dönemde kaleme alınmıştır.

Fudayl b. İyâz (ö. 187/803): Ebû Alî el-Fudayl b. İyâz b. Mes'ûd et-Temîmî el-Yerbûî, Temim kabilesinden bir Arap olup babası Allah korkusuyla tanınan bir şahıs idi. Süfyan b. Uyeyne'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ben Fudayl ve babasından daha çok Allah'tan korkan birini görmedim. Babası, oğlunun da kendisi gibi yetişmesini istiyordu ama Fudayl gençliğinde Merv ile Ebîverd arasında eşkıyalık yapan bir çetenin reisi oldu. Tövbesinin sebebi, bir cariyeye âşık olmuş ve yanına gitmek için duvara tırmandığı esnada birinin şu ayeti okuduğunu işitmesidir:

"أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ"

"İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır." Fudayl bu ayeti işitince: "Evet, ya Rab, vakti geldi" dedi ve tevbe etti.⁵⁴ Fudayl, Allah rızası için ihlâsla tövbe etmiş⁵⁵, sonra ilim öğrenmek ve tövbesinin hakikî bir temele dayanması için Kûfe'ye giderek oradaki alimlerden istifade etmeye başlamış, daha sonra Mekke'ye gitmiş ve 187/803 senesinde vefat edinceye kadar hayatının geri kalanını beytullahın komşuluğunda geçirmiştir.⁵⁶

⁵³ el-Askerî, *Târîhu't-Tasavvuf Fî Sûriyye, en-Neş'e ve't-Tetavvur*, (Dimaşk: Dâru'n-Nemîr, 2006), 12.

⁵⁴ Hadîd, 56/16.

⁵⁵ Abdulhelim Mehmûd, *el-Fudayl b. İyâd*, (Kahire: Dâru'r-Reşâd, ty.), 11-16.

⁵⁶ Abdulhelim Mehmûd, *el-Fudayl b. İyâd*, 11-16.

O, her zaman bid'at ehli ile arkadaşlık etmekten nehyeder ve lisanında doğru sözlü idi. Fudayl aynı zamanda güvenilir bir hadis râvisidir.⁵⁷

Şakîk el-Belhî (ö. 194/810): Ebû Alî Şakîk b. İbrâhîm el-Ezdî el-Belhî Horasan şeyhlerinden olup, tevekkül dili olan, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat âlimlerindendir. İbrahim b. Edhem'e eşlik eden ve ondan zühd öğrenen Şakîk el-Belhî, İlk dönem Horasan sûfîlerinden Ebû Abdîrrahmân Hâtîm b. Unvân el-Esamm el-Belhî el-Horasânî (ö. 237/851) hocasıydı. Zühd hayatına yönelmesinin sebep hakkında şöyle bir rivayet vardır: Şakîk el-Belhî, önceleri ticaretle uğraşan ve hayli zengin olan birisiydi. Bir gün ticaret için Türkistan'a gittiğinde bir putperestle karşılaşmış Şakîk putpereste, kendisine hiçbir faydası olmayan putlara tapmaktan vazgeçip alîm ve kâdir olan Allah'a iman etmesini söylemiş, putperest de "Eğer böyle ise Allah kendi şehrinde sana rızık vermeye kâdir değil miydi?" diye karşılık vermiş Şakîk el-Belhî, bunun üzerine ticareti bırakıp memleketine dönmüş ve bütünüyle kendini zühd hayatına vermiştir.⁵⁸ Şakîk der ki: Bir kul, Allah'tan kalbini iğfâl edip, sanatını ve üzerindeki nimetini düşünmeyip ölürse, asi olarak ölmüş olur çünkü kulun kalbi daima Allah'la birlikte olmalıdır.⁵⁹

Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815): Iraklı zâhid ve sûfî Ebû'l-Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûzân el-Kerhî, zühdü ve takvasıyla ün salmıştı, derinlik bir ilme sahip değildi ama cömertlik ve bağışlamakta en ilerideydi. Hakkında birçok keramet nakledilen Ma'rûf el-Kerhî'nin Bağdat'ın Kerh mahallesinde Hristiyan bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldiği söylenir. Rivayete göre Ma'rûf el-Kerhî'nin çocukken ailesi tarafından hristiyan bir din adamına teslim edilmiş, rahibin ona dayattığı teslîs inancına karşı çıkınca rahip onu dövmüş bu da onun ailesinden kaçmasına sebep olmuştu. Ma'rûf el-Kerhî, uzun süren bu ayrılığı sırasında sekizinci imam Ali er-Rızâ ile karşılaşmış ve onun vasıtasıyla müslüman olmuştur. Daha sonra ailesini özleyen Ma'rûf el-Kerhî, eve dönünce evlât hasretiyle yanan anne ve babası da ona uyup müslüman olmuşlar.⁶⁰ Ma'rûf el-Kerhî'nin mânevî tasarrufunun ölümünden sonra devam ettiğine inanılır. Muhammed b. El-Hüseyn'den rivayet edildiğine göre o babasından naklen şöyle demiştir: ölümünden sonra Ma'rûf el-Kerhî'yi rüyamda gördüm ve ona Allah sana ne yaptı dedim? O da Allah beni affetti dedi. Zühd ve takvan ile mi dedim? Hayır İbnü's-

⁵⁷ Abdulhelim Mehmûd, *el-Fudayl b. İyâd*, 145.

⁵⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye fî 'ilmi't-tasavvuf*, 23.

⁵⁹ İsfahânî, *Tehzîbu hilyeti'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ*, 77.

⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *Ma'rûf el-Kerhî ve ahbâruhu*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ty.), 51.

Sammak'ın tavsiyelerini kabul etmem, fakirliğe olan bağlılığımı ve yoksullara olan sevgimden dolayı dedi.⁶¹ Ma'rûf el-Kerhî'nin hikmetli sözlerinden iki tanesi şudur: Allah bir kul için hayır murad ederse, ona amel kapısını açar, münakaşa kapısını kapatır. Allah, bir kul için şer murad ederse, ona amel kapısını kapatır ve münakaşa kapısını açar.⁶² Öğretmeniniz ve şikayetlerinizin yeri O oluncaya kadar Cenab-ı Hakk'a tevekkül edin, çünkü insanlar size fayda vermezler.⁶³

Bişr el-Hâfî (ö. 227/841): Merv'in ileri gelen ailelerinden birine mensup olan ve Hicri üçüncü yüzyılda tasavvufun önde gelen isimlerinden biri olan Ebû Nasr Bişr b. Hâris b. Abdîrahmân b. Atâ b. Hilâl el-Hâfî el-Mervezî, 152/769 yılında Merv'de doğdu. Fudayl b. İyaz'a eşlik Bişr, ayakkabı giymeyip yalınayak yürüdüğü için bu isimle (Hâfî) anılmıştır. Rivayete göre Bişr el-Hâfî, bir gün bir kapıya gelip kapıyı çalınca içeriden biri kim o? Demiş o da Bişr el-Hafî deyince içeriden genç bir kız ona dedi ki: Eğer bir dirheme bir çarık alsaydın, el-Hafî ismi senden giderdi. Bişr'in "el-Hâfî" (yalınayak) lakabını alışı konusunda üç değişik rivayet Söz konusudur. Hücvîrî'ye göre müşâhede halinin kendisine hâkim olması sebebiyle ayağına hiçbir şey giymemiştir. Attâr'ın belirttiğine göre, "O yeryüzünü size bir döşek kıldı" (el-Bakara 2/22) âyetine işaretle, "Allah tarafından döşenmiş bir yerde ayakkabı ile gezilmez" diyerek yalınayak gezmeyi tercih etmiştir. İbnü'l-Mülakkın'ın verdiği bilgiye göre ise bir ayakkabı tamircisinin kendisine söylediği, "Ayakkabını tamir ettirmek için insanlara ne çok sıkıntı veriyorsun!" ifadesi üzerine ayakkabısını fırlatıp atmıştır.⁶⁴

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857): Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî'nin ,zühd, hadis ve tefsir gibi farklı ilim şubelerinde çok sayıda çalışması vardır. Bunlardan tesbit edilebilen yirmi altı eserinden yirmi ikisi günümüze ulaşmıştır. Birçok alim onu ve kitaplarını övdüyse de bazı sûfîler Mu'tezile'ye reddiye yazarken onların görüşlerini uzun uzadıya anlatarak yayımlarına yol açtığı dolayından onun kitaplarına ve düşüncelerine karşı uyarılarda bulunmuştur.

⁶¹ İbnu'l-Cevzî, *Menâkıbü Ma'rûf el-Kerhî ve ahhbâruh*, 51-52.

⁶² Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-süfiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ty.), 80-85.

⁶³ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-evliyâ*, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994). 216.

⁶⁴ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, ty.), 10/297.

Mustafa Kara, "*Bişr el-Hâfî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/221-222.

Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö. 261/878): Sultânü'l-ârifîn, pîr-i Bistâm ve Ebû Yezîd diye meşhur olan Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân el-Bistâmî'nin, babası, dindarlığı ile tanınan Îsâ isminde bir zat idi. Babasının iki kızı ile üçü de âbid ve zâhid olan Âdem, Tayfur ve Ali adlarında üç oğlu vardı. Ebû Yezîd el-Bistâmî, bunların ortancasıydı. Ebû Yezîd'e: "marifet makamına nasıl geldin?" denildiğinde "aç karın ve çıplak bedenle diye" cevap verdi.⁶⁵ Onun şöyle dediği rivayet edilir: Nefsimi Allah'a itaat etmeye davet ettim, fakat o bana cevap vermedi, ben de onu bir yıl sudan alıkoydum. Ebû Yezîd el-Bistâmî herhangi bir kitap ve eser bırakmamasına rağmen tasavvuf dünyasında büyük bir iz bırakmıştır. Dolayısıyla pek çok mürit ve takipçi tarafından takip edilmiştir. Kendisini takip edenlere Tayfûrî, tuttuğu yola da Tayfûriyye veya Bistâmîyye adı verilmiştir.⁶⁶

1.3.3. Tarikatlar Dönemi (VI. Yüzyıl ve Sonrası)

VI. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi ifade eden tarikatlar döneminde tasavvuf kurumsal bir yapı haline gelmiştir. Bu aşamada tasavvuf bir ilim dalı olmasının yanında bir yaşam biçimi olarak da benimsenmiştir. Yeseviyye, Kadiriyye, Rifâiyye, Şâzeliyye, Mevleviyye ve Nakşibendiyye başta olmak üzere tasavvuf ekolleri bu dönemde sistematik bir görüntü arz etmektedir. Her tarikat kendisine ait bir sülûk metodu ortaya koymuştur. Tarikatların dinî olduğu kadar sosyal ve siyasî etkileri olmuştur. Bu durum bir sonraki başlık altında Suriye'de XX. yüzyıl özelinde daha geniş bir şekilde işlenecektir.

1.4. Suriye'de Tasavvufun Tarihi

Bilâd-ı Şam olarak da adlandırabileceğimiz günümüz Suriye coğrafyası, İslâm ile ilk tanıştığı günden itibaren tasavvuf ve tarikatlar için bir merkezdi ki bu konumu günümüzde de devam etmektedir.

Suriye, İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Muhyiddîn b. Muhammed el-Arabî (ö. 638/1240), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Sadrüddîn Konevî (ö. 673/1274), Abdülganî en-Nâblusî (ö. 1143/1731) gibi tasavvuf tarihinde iz bırakan tanınmış sûfî şahsiyetleri cezbetmiş bir mekândır. Belki de dini metinlerde Şam ve halkının faziletleriyle ilgili bahsedilen rivâyetlerden dolayı erken dönemlerden itibaren bir dini cazibe kazanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/42.

⁶⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ty.), 3/235.

Şam için şöyle dua ettiği kaynaklarda yer almaktadır “Allah’ım, bize Şamımızı bereketli kıl! Allah’ım, bize Yemenimizi bereketli kıl!”⁶⁷ Suriye’de tasavvufun derin manevi ve siyasi kökleri vardır, çünkü Suriye sadece kadim tarihi boyunca pek çok ilim, din ve edebiyat adamlarının beşiği olmamış aynı zamanda İslam dünyasının önemli kültür merkezlerinden birisi olmuştur. Buraya göç eden, burada ikamet eden ve Suriye’de vefat etmiş olan sûfilerin bazıları şunlardır:

1.4.1. Bölgede Yaşayan Zühd ve Tasavvuf Dönemi Şahsiyetleri

Bilâl b. Rabah el-Habeşi (H.20): Hz. Bilâl, İslam'a inanan, İslam'ın öncülerinden, temiz kalpli, zahidliği, takvası ve dünyadan uzaklaşmasıyla tanınan bir kişiydi. Hz. Peygamber onun hakkında şunları söylemiştir: “Ey Bilal, neden benden önce cennete girdin? Dün cennete girdim ve senin çingırağını önümde duydum.”⁶⁸ Hz. Bilal, İlk Müslümanlardan olup, Hz. Ebu Bekir onu satın alıp azat edene kadar din yolunda çok eziyet görmüştür. O kendisine yapılan eziyetlere büyük bir sabır göstermiştir. Hz. Bilal, Resûl-i Ekrem'in müezzini olmuş, sahabenin içerisinde mümtaz bir konuma ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Allah yolunda cihat için, Şam'a gitmek istemiş, ancak Hz. Ebu Bekir izin vermeyince, Hz. Ebu Bekir vefat edene kadar onun yanında kalmıştır.⁶⁹ Hz. Ömer'in halifeliği döneminde yine Şam'a gitmek istemiş Hz. Ömer'in izniyle Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.⁷⁰

Ebu Derdâ' Uveymir bin Zeyd (H. 32): Ebu Derdâ' geç Müslüman olmakla beraber, İslâmı şerefleymesinin akabinde Hz. Peygamber'e büyük bir sadâkatle bağlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve İslâm ahkâmını bilen âlim sahabîler arasına katılmıştır.⁷¹ O, ilk zamanlar ticaretle uğraşmaktaydı, ancak ticaretin ibadet zevkini bozduğunu düşünerek zühd hayatına yönelmiştir.⁷² Hz. Ömer, halifeliği döneminde onu Şam'a yönetici olarak tayin etmek istemişse de Ebu Derda Kur'an öğreticisi olarak Şam'a gitmeyi tercih etmiştir. Şam'a gittiğinde halkın lükse düşkün olduğunu görmüş ve insanlara zühd hayatını tavsiye etmiştir⁷³ Ebu Derda hicrî 32

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahih el-buhari*,1037.

⁶⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizi*, 3689.

⁶⁹ Muhammad ibn Sa'd, *Tabqat al-Kubra*,3\159.

⁷⁰ Muhammad ibn Ishaq ibn Mandah, *Marîfatu alsahaba*,268.

⁷¹ Zehebî , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, (Beyrutd: Müessesetürrisale),2\336.

⁷² Khalid Muhammad Khalid, *Rijal Haula Rasul*, (Dımaşk: Daru alkhyer),264.

⁷³ Khalid Muhammad Khalid, *Rijal Haula Rasul*, 269.

yılında vefat edinceye kadar Şam'da kalmış, hayatta olduğu sürece insanlara vaaz ve nasihatta bulunmuştur.⁷⁴

İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778): Zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olan Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem gençlik çağında avlanırken iki defa, “Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?” şeklinde gayp aleminden ses duymuş, aynı sesi üçüncü defa atının sırtındaki eğerden de işitmesi üzerine bütün malını mülkünü terkedip zühd yoluna girmiştir. Horasan’dan ayrıldıktan sonra Şam, Irak, Hicaz ve Rum (Anadolu) bölgelerine seyahatler yapan İbrâhîm b. Edhem Mansûre (el-Masîsa), Sûr, Kayseriye (o zamanki Şam bölgesinin sahil şehri), Humus, Askalân, Beyrut, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Kudüs, İskenderiye, Trablus, Antakya, Tarsus, Maraş gibi şehirleri dolaşıp bostan bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik gibi işler yaparak elinin emeğiyle geçinmeye çalışmıştır.⁷⁵

Hücvîrî, İbrâhîm b. Edhem’in Hızır tarafından yetiştirildiğini söylemektedir. Cüneyd-i Bağdâdî kendisi için, “Bu yolun bilgilerinin anahtarı İbrâhîm’in elindedir” ifadesini kullanmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de onu “mânalar denizinin yüzücüleri” olarak nitelemiştir.⁷⁶ İbrâhîm b. Edhem, bazı kardeşlerine hitaben yazdığı bir mektupta, her şeyden uzaklaşıp Allah'a yönelmenin anlamını şöyle ifade etmektedir: Öyleyse kardeşim, dünyayı terk et, çünkü dünya sevgisi sağır eder, kör eder ve boyunları alçaltır. Tevbenizi erteleyip yarın veya öbür gün demeyin, çünkü erteleyen ve öteleyenler helak oldular, ta ki gaflet içindeyken ansızın kendilerine hak gelinceye kadar. Böylece tövbe eden bir kalp ve şüpheye yer bırakmayan bir kararlılıkla Allah'a bağlan!⁷⁷

Dârânî, İbrâhîm b. Edhem’in bir abdestle on beş vakit namaz kıldığını söylemiştir.⁷⁸ İbrâhîm b. Edhem, Şam’da kaldığı yirmi dört yıllık süre zarfında bostan bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik gibi işler yaparak elinin emeğiyle geçinmeye çalışmıştır.⁷⁹ O, aynı zamanda Bizanslılar’a karşı yapılan son deniz seferi esnasında

⁷⁴ Muhammad ibn Sa'd, *Tabqat al-Kubra*, 4/351.

⁷⁵ es-Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 35; Ögören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 21/293-295.

⁷⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, (Kahire: Mektebetü's-Sakâti'd-Diniyye, 2007), 1/314.

⁷⁷ Abdurrahman Bedevî, *Târihu't-tasavvufu'l-İslâmî*, (Kuveyt: Vekâletü'l-Metbû'ât, ty.), 232.

⁷⁸ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *Safvetü's-safve*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ty.), 137.

⁷⁹ el-Askerî, *Târihu't-Tasavvuf Fî Sûriyye, en-Neş'e ve't-Tetavvur*, 32.

vefat ettiği ve kabrinin Lazkiye’de (Suriye’nin bir şehri) sahile yakın bir yerde bulunduğu kabul edilmektedir.⁸⁰

Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830): Adı Abdurrahman bin Ahmed, künyesi Ebû Süleyman, nisbesi ed-Dârânî, el-Ansî. Suriye’de Dâriyye denilen yerden ve Şam şeyhlerinin meşhurlarındandır. Âbid, zâhid ve sika olup hadis ravilerindendir. Şakik Belhî, Maruf Kerhî ve Ahmed bin Âsım el-Antakî ile çağdaş olup, İbrahim bin Edhem’le görüşmüştür. 205/820 senesinde vefat etmiş ve kabri Dâriyye’de bulunmaktadır.⁸¹

İbn kayyim el-Cevzziye *Medâricü’s-sâlikîn* adlı eserinde onun hakkında şöyle demiştir: “Ebû Süleymân ed-Dârânî, tıpkı Hasan el-Basrî ‘nin Basra’da olduğu gibi, Şam halkı için bir ibadet örneğiydi.” Dârânî, hicrî üçüncü yüzyılın önde sûfî alimlerinden olup Şam halkının abidi olarak anılmıştır.⁸² Dârânî, havf-recâ halleri ve bunların birlikte yaşanması gerektiği üzerinde duran sûfilerdendir. Onun tasavvuf anlayışı, nefsin tezkiyesi, şeriatı takip ve helal ve haramı ayırt etmek şeklindedir. Onun zahitlik anlayışının sahabe ve tabiinin zühdüne yakın olduğu söylenebilir. Ona göre, sûfî kişiliğini inşa etmede en önemli faktör açıklıktır.⁸³ Öğrencisi Ahmed b. Ebi’l-Havârî (ö. 246/860) de dünyanın anahtarı tokluk, ahiretin anahtarı da açıklıktır demiştir.⁸⁴

Ebû Süleymân ed-Dârânî’nin açlığa odaklanmasındaki etkisi, Şam sûfilerinin cû’iyye/açlık olarak adlandırılmasına neden olmuş ve bu husus Şam tasavvufunun özelliklerinden biri haline gelmiştir.⁸⁵ Dârânî, ruh terbiyesi alanında kalbi arındırmayı ve onu dünyevi arzulardan boşaltmayı ve tasavvuf yolunda Allah ile meşgul olmayı tek temel haline getirmeye odaklanmıştır. Adamın biri kendisine bir kulu Allah’a en erken yaklaştıracak şeyi sorduğu ve şöyle dediği rivayet edilir: Allah senin kalbine baksın, iki dünyada da bundan başka bir şey istemezsin.⁸⁶

Ahmed b. Ebi’l-Havârî (ö. 246/860): Babasının adı Abdullah, dedesinin adı Meymûn olup her ne kadar aslen Kûfeli olsa da Şam’da yaşadığı için Dımeşkî nisbesiyle bilinir. Ebû Abdullah Saîd en-Nibâcî, Ebû Bekir b. Ayyâş ve Ahmed b. Âsım

⁸⁰ ez-zerkali, *al-alam*(Beyrut: Dâru’l-iiim .),31.

⁸¹ Süleymî, *Tabakatu’s-sufiyye*, 75-82

⁸² Ebn Kayyim el-Cevziyye’nin *Medâricü’s-Sâlikîn* 55

⁸³ AbdülvehhâbAlî el-Mısırî eş-Şa’rânî *et-Tabakâti’l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, ty.), 1/79.

⁸⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletu’l-Kuşeyriyye fî ‘ilmi’t-tasavvuf*, 113.

⁸⁵ Kelâbâzî, *et-Taaruf ila Mezhebe hl-i et-Tasavvuf*. (Kahire: Mektebetu’l-Hancı, ty).22

⁸⁶ eş-Şa’rânî, *et-Tabakâti’l-kübrâ*, 1/78

el-Antâkî, Süfyân b. Uyeyne ve Bişr b. Serî'nin sohbetlerine de katılan Ahmed b. Ebi'l-Havârî Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin müridi oldu. Onun tasavvuf anlayışı, kalbi arındırma, dünyaya bağlı kalmama ve kalbin huzur halini muhafaza etme olarak zikredilir. Ahmed b. Ebi'l-Havârî'nin zühdünü ayırt eden en önemli özelliği sünneti ön plana çıkarmasıdır. "Kim sünnete uymadan amel ederse onun ameli batıldır." sözü meşhur olmuştur. Ahmed b. Ebi'l-Havârî, Allah sevgisinin Hz. Peygambere uymakla oluşacağını kabul ederdi. O, sahabîler gibi Allah yolunda savaşmayı önemserdi. Bu nedenle Ahmed b. Ebi'l-Havârî, ibadette gördüğü zevkin aynısını cihadda da görmüştür. O, bu hususta şöyle demektedir: Allah yolunda savaş bir abid için ne güzel istirahatı.⁸⁷ Ahmed b. Ebi'l-Havârî, kalbin katılık ve dünya sevgisi hastalığından kurtulması için şu tedavi yöntemini önermiştir: "Eğer kalbin dünya sevgisinden ve günahların çokluğundan hastaysa, kalbini günahları terk etmek ve dünyayı önemsememek yöntemiyle tedavi et ve böylece bu hastalıktan kurtul. Eğer kalbinde bir katılık görürsen, o zaman zikir ehliyle otur, zühd ehliyle ile beraber ol, yemeğini azalt, nefsinin arzularını yerine getirmekten sakın ve hoşuna gitmeyen şeyleri ona yaptırarak onu eğit."⁸⁸

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111): Ebu Hamid Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, zamanının en önemli şahsiyetlerinden biri ve tarihin en ünlü Müslüman alimlerindenidir. Amelde Şafî, itikadda Eş'arî mezhebine tabi olmuştur. İslâmî ilimleri ihyâ eden büyük bir müctehid olarak görülmüştür. Bu bağlamda ulema ve avam arasında "Hüccetü'l-İslam" lakabıyla anılmıştır.⁸⁹

İslâmî ilimlerin hemen her dalında eserler vermiş olan Gazzâlî, *el-Munkız*'da anlattığına göre, felsefecilerin, bâtinîlerin ve kelâmcıların yöntemiyle hakikate ulaşılıp ulaşılamayacağını araştırmış, nihayetinde hakîkatin ancak sûfilerin yolundan giderek bulunacağına kânî olmuştur. Onun tasavvuf anlayışında Hâris el-Muhasabi ve Ebu Talib el-Mekki gibi sûfilerin etkisi büyüktür.

Bağdat'ta Nizâmiyye Medresesi'nde müderrirken, ruhî bir boşluk hissetmiş ve tasavvuf yolculuğuna çıkmıştır. Şam'ın bu yolculukta önemli bir yeri olduğu kaydedilebilir. İki yıl kadar Şam'da ikamet eden Gazzâlî Emeviyye Camisinde inzivâ

⁸⁷ es-Sülemî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 101.

⁸⁸ es-Sülemî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 102.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, (cilt 4, 216-219)

hayatı yaşamıştır. Hicrî 503 yılında memleketi Tûs'a dönen Gazzâlî, burada halkı irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve 505/1111 yılında vefat etmiştir.

1.4.2. Tarikatlar Döneminde Bölgede Yaşayan Şahsiyetler

Celaleddin er-Rûmî (ö. 672/1273): Hicrî 604 yılında Belh'te doğmuş olup kendisine şeyhimiz anlamına gelen Mevlânâ lakabı verilmiştir. Babası Sultânü'l-ulemâ lâkabıyla tanınan Bahâeddîn Veled hanevî ulemasındandır. İlk defa 614 yılında Şam'a geldiği aktarılmaktadır. Daha sonra Konya'ya yerleşmişlerdir. Babasının vefatından sonra Seyyid Burhaneddin Muhakkik el-Tirmizî Mevlânâ'ya üstadlık yapmıştır. Bu dönemde yine Şam ve Halep'e gittiği oradaki medreselerde dört yıl kadar ilim tahsil ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁹⁰ Hatta Şems-i Tebrizî'yi ilk defa Şam'da gördüğü da kaydedilmektedir. Mevlânâ'nın Suriye coğrafyasıyla ilgisi bununla kısıtlı kalmamıştır. Şems-i Tebrizî'nin son kez Konya'yı terk ettiğinde, onun Şam'a gittiğini düşünerek Hz. Mevlânâ'da bir yıl kadar Şam'a giderek orada yaşamıştır. Daha sonra Konya'ya dönmüş, 672/1273 yılında vefat etmiştir.⁹¹

Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191): Ebü'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl, İran'ın kuzeybatısında yer alan, şimdiki Zencân şehri yakınlarındaki Sühreverd kasabasında doğduğundan dolayı kendisi için Sühreverdî nisbesi kullanılmıştır. Ancak lakap ve nisbelerindeki benzerlik sebebiyle Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (ö. 632/1234) ile karıştırılmaması için el-Maktûl lakabıyla anılmıştır. İlk gençlik yıllarında tahsilini sürdürmek amacıyla Merâğa'ya ardından İsfahan'a, oradan Mardin, Diyarbakır ve diğer Anadolu şehirlerine gitti. Buralarda farklı alimlerin ilimlerin istifade eden Sühreverdî sûfilere eşlik etmiş, onlardan yararlanmıştır. Bir dönem kendisini toplumdan soyutlamış, riyazet ve mücahadeye yönelmiştir. Hayatında asıl dönüm noktasını Anadolu'dan Suriye'ye geçişi teşkil eden Sühreverdî, Halep'e ulaştığında Hâleviyye Medresesi'ne devam etmeye başladı. Sühreverdî, burada Halep ulemâsıyla dini, fikri ve felsefî tartışmalara girmiş ve hepsini ilzam etmiştir. Sühreverdî'nin Halep ulemâsıyla yaptığı tartışmalar, bazı ulemâların arasında aşırı tepkiye yol açtığı anlaşılmaktadır. Ebü'l-Muzaffer el-Melikü'n-Nâsır Salâhuddîn Yûsuf b. Necmiddîn Eyyûb b. Şâdî'nin (ö. 589/1193) oğlu Melik Zahir b. Salâhuddîn Sühreverdî'nin ilmi

⁹⁰ el-Askerî, *Târîhu't-Tasavvuf Fî Sûriyye, en-Neş'e ve't-Tetavvur*, 54

⁹¹ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî" TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: 2004), 29/441-448.

münazaralarda sergilediği performansı işitince onu meclisine davet etmiş ve Halep ulemâsıyla onun huzurunda münazara etmesini istemiştir. Buradaki münazaralarda da üstün gelen Sühreverdî Melik Zahir b. Salâhuddîn'in sevgisini kazanınca Halep'teki bazı kimseler daha da öfkelenmiştir. Kutluer şunları kaydetmektedir: "Halep ulemâsı, Selâhaddîn-i Eyyûb'a bir mektup yazarak Sühreverdî'nin, oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in itikadını bozacağı ve böyle giderse bütün insanları yoldan çıkaracağı yönünde uyarıda bulundu. Bunun üzerine Selâhaddîn oğluna bir mektup yollayarak Sühreverdî'nin öldürülmesini kesin bir dille emretti ve bunu Halep ulemâsının ölüm fetvası izledi."⁹² Buna karşın bazı rivayetlerde Sühreverdî'nin öldürülme sebebi, dini naslarla çelişen "Hz. Muhammed'den sonra bir peygamber gönderilebilir" şeklindeki fikri savunması olarak aktarılmaktadır.⁹³

İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240): Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan Muhyiddîn el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî'nin, düşünce ve inancı konusunda çoğu zaman araştırmacılar ihtilafa düşmüşlerdir. Kimileri onu büyük bir arif ve veli, kimileri ise kâfir, ateist ve sapkın olarak görmüştür. "Şeyhü'l-Ekber" ve "Muhyiddin" lakaplarıyla bilinen İbnu'l-Arabî, zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

İbnü'l-Arabî, sekiz yaşına gelinceye ailesi, Endülüs'ün o sıradaki başşehri olan ve aralarında İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi meşhur ilim ve fikir erbabının bulunduğu İşbiliye'ye (Sevilla) göç etti. İbnü'l-Arabî, buluş çağına gelince burada bir iş buldu ve ardından onu tasavvufa iten salih bir kadınla evlendi. Bu sıralarda henüz çok genç olan İbnü'l-Arabî, kendisine hayran olan Kurtuba kadısı İbn Rüşd'ün dikkatini çekmiş ve İbn Rüşd bu gençle tanışmak için babasından görüşme talebinde bulunup tanışmışlar. Daha sonra İbnü'l-Arabî'nin sohbeti, tasavvuf şeyhleri ile sağlamlaştı ve her türlü fikri ve manevi doktrini tanıyınca kadar, mutasavvıf olarak adlandırdığı tüm kadın ve erkeklerden istifade etti.⁹⁴

Ondan sonra farklı ülkelere seyahate başlamış, böylece Mağrib ve Tunus'u gezmiş, oradan Endülüs'e dönmüş, sonra Fas şehrinde görülmüş, sonra İşbiliye'ye

⁹² İlhan Kutluer, "Sühreverdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/36-40

⁹³ Ebü'l-Abbâs es-Sa'dî el-Hazrecî, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâtî'l-etibbâ*, (Kâhire: Dâru'l-Me'arif, 1996), 2/168; İlhan Kutluer, "Sühreverdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/36-40.

⁹⁴ Muhyiddîn Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiye*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ty.), 3/683.

dönmüş ve Gırnata'ya uğramıştır. Daha sonra doğuya doğru yolculuğuna devam eden İbnü'l-Arabî, böylece Mısır'ı geçerek Mekke, Bağdat ve Musul'a gitmiştir. Ardından tekrar Mısır'a seyahat eden İbnü'l-Arabî burada bazı mutasavvıflarla karşılaşmıştır. Onu hapisten kurtaran bir arkadaşı olmasaydı neredeyse Mısır halkı tarafından öldürüleceği bazı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu olaydan sonra Mısır'ı terk eden İbnü'l-Arabî, Mekke'ye, ardından Konya'ya gitmiştir. Oradan da Şam'a giden ve Şam'da yerleşen İbnü'l-Arabî, 638/1240 yılında ölene kadar Türkiye, Hicaz, Irak ve Şam arasında gidip gelmeye etmeye devam etmiştir. Şam'da vefat edip defnedilen İbn Arabî'nin el-Futûhâtü'l-Mekkiye adlı eseri, ünlü çalışmalarından birisidir.⁹⁵

Abdülganî en-Nâblusî (ö. 1143/1731): Sûfî, fakih, edip ve şair olan Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî, ilim ve edebiyatla ünlü bir ailenin çocuğu olarak 4 Zilhicce 1050'de (17 Mart 1641) Şam'da dünyaya geldi. Dedeleri Nablus'a göç ederek bir süre burada kaldıktan sonra Dimaşk'a geldiğinden Nablusî nisbesiyle anılan Abdülganî en-Nâblusî, fıkıh, üsul, tefsir, hadis ve nahiv gibi ilimlerin eğitimini Şam'da almıştır. İstanbul yolculuğu sırasında Hama'da Kâdirî şeyhi Abdürrezzâk b. Şerefeddin el-Geylânî'ye intisap eden Nâblusî, Şam'a döndükten sonra buraya gelen Şeyh Ebû Saîd el-Belhî'den Nakşibendiyye hırkası giymiştir. Yirmili yaşlarda Emeviyye Camii'nde ders vermeye başlayan Nâblusî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Seb'in ve Afifüddin et-Tilimsânî'nin eserlerini bu dönemde okumuştur.⁹⁶

Tasavvufî kişiliği yanında fakih, kelâmcı, müfessir, tarihçi, şair ve edip olarak da tanınan Nâblusîye, ilm-i ledün kapısının açıldığı söylenmektedir. O henüz ömrünün başlangıcında iken kendisinden garip ve harikulade durumlar zuhur etmiştir. Bir kısmı küçük risâlelerden oluşan 300'e yakın eser kaleme alan Nâblusî'nin, bu eserleri içinde merkezî yeri tasavvufa dair olanlar teşkil etmektedir. İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına şerh ve hâşiyeler yazmış ve onun düşüncelerini açıklamaya çalışmıştır. Nablusî, 1143/1731'te Şam'da vefat etmiştir.⁹⁷

⁹⁵ el-Askerî, *Târîhu't-Tasavvuf Fî Sûriyye, en-Neş'e ve't-Tetavvur*, 46.

⁹⁶ el-Askerî, *Târîhu't-Tasavvuf Fî Sûriyye*, 53

⁹⁷ Abdülganî b. İsmâîl en-Nâblusî, *el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzü'r-rahmânî*, nşr. Antûniyûs Şibli el-Lübânî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye 1960), 52.

II. BÖLÜM

20. YÜZYILDA SURİYEDEKİ TARİKATLAR

2.1. Nakşibendiyye Tarikatı

2.1.1. Nakşibendiyye Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri

Nakşibendiyye tarikatı, pîrî Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî Bahâeddin Nakşibend'e (ö.791/1389) nisbet edilen tarikattır. Bahâeddin Nakşibend, 718/1318'de Buhara yakınlarında daha sonra Kasrıârîfân adını alacak olan Kasrıhindûvân köyünde doğdu. Dedesinin mürşidi Baba Muhammed Semmâsî, o doğmadan önce müritlerine onun hakkında müjdeler vermişti. Nitekim Bahâeddin doğduktan sonra henüz üç günlük bir bebek iken o sırada doğduğu köyde bulunan Semmâsî tarafından mânevî evlât olarak kabul edildi. Dedesinin mürşidi Baba Muhammed Semmâsî'nin talimatlarına binaen dedesi tarafından Semmâsî'nin, beraberinde bulunan müridi Emîr Külâl'i Bahâeddin'in tasavvuf terbiyesi için görevlendirdi. Bahâeddin Nakşibend, Emîr Külâl'in elinde tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra salihleri ziyaret etmeye, onlardan öğrenmeye ve hâllerinden istifade etmeye başlamış, sonra kendi metodunu oluşturmuş ve on binlerce mürid yetiştirmiştir.⁹⁸ Nakşibendî'den sonra bu tarikat Buhara, Semerkand, Hindistan Yarımadası, Şam Bölgesi, Türkiye ve Avrupa dahil tüm dünyaya yayılmıştır.⁹⁹

Müteahhir Nakşibendî müellifleri, Hz. Ebû Bekir'le başlattıkları Nakşibendî silsilesinin Ebû Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân el-Bistâmî'nin (ö. 234/848) zamanına kadar Bekriyye/Siddikîyye, Hâce Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö. 535/1140) zamanına kadar Bâyezîd'in Tayfûr lakabına nisbetle Tayfûriyye, Hemedânî'den Hâce Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) zamanına kadar Orta Asya sûfliğinin gelişmesinde büyük rol oynayan Hâcegân silsilesinin kurucusu ve Bahâeddin Nakşibend'den iki asır

⁹⁸ Muhammed Emin el-Kürdî, *el-Mevâhibu's-sermediyye*, (Mısır: Matbaatu's-Saade, 1339), 108.

⁹⁹ Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadikatü'n-nediyye*, (Bağdad, ty.), 17.

önce yaşayan Abdülhâlik Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179) nisbetle Hâcegânîyye ve ondan itibaren de Nakşibendiyye adını aldığı kaydediler.¹⁰⁰

Türkiye’de Şâh-ı Nakşibend unvanıyla tanınan Bahâeddin Nakşibend’e “Nakşibend” kelimesini taşıdığı mâna hakkında devamlı yapılan hafî zikrin kalpte bıraktığı “nakş”a (iz) bir işaret olduğu söylenmiş ve bu yorum genel kabul görmüştür.¹⁰¹

2.1.2. Nakşibendiyye Tarikatının Metodu

Nakşibendiyye tarikatının metodu, açık ve anlaşılır bir metod olup tasavvufî öğretilerinde, sülûka yönelik pratik bir yaklaşım sergilemektedir. Felsefî fikirlerden ve muğlaklıktan uzak bir yöntemi bulunmaktadır. Şeyh Zekeriyâ Mes‘ûd da bu tarîkatın işleyişine ilişkin kendi bakış açısını belirtmekte ve onu takip edenin aşağıda belirtilen üç hususu gözetmesi gerektiğini söylemektedir: Birincisi Cenab-ı Hakk’la olan münasebeti: insanın bütün hallerinde, iniş ve çıkışlarında Allah’a karşı alçakgönüllü ve abid bir kul olmalıdır. Nitekim Cenab-ı Allah, Kur’ân’da insanın yaratılış gayesini şöyle açıklamıştır:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁰²

İkincisi nefsiyle olan münasebeti: Mürşid-i kamilin gözetiminde nefsini terbiye ve tezkiye etmesidir.

Üçüncüsü insanlarla olan münasebeti: “Sizden biriniz kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz.”¹⁰³ Hadisini rehber edinerek ailesinden, bakmakla yükümlü olduğu kişilerden, anne babasından, komşularından ve bütün insanlardan başlamasıdır.¹⁰⁴

2.1.3. Nakşibendiyye Tarikatının İlkeleri

Nakşibendiyye şeyhlerinden, âlim ve mutasavvıf Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (1813-1894), tarikatın ilkeleri hakkında şöyle demektedir: Aslı

¹⁰⁰ Muhammed Ahmed Dernika, *et-Tarikatu'n-Nakşibendiyye ve a'lâmuha*, (Trablus: 1978), 11.

¹⁰¹ Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, 15.

¹⁰² Zâriyât, 51/56.

¹⁰³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh, Kitâbu'l-imân*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2004), (No:45)

¹⁰⁴ Zekeriyâ Mes‘ûd, *Suverun ve mevâkif min a'lâmi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*, (Haleb: 2009), 1/72.

itibariyle sahabenin yolu olan, onların yolundan ne bir eksiltme ne de bir fazlaştırma bulunmayan Nakşibendiyye tarikatı, müridin tevhid mertebelerine ulaşması için en yakın ve en kolay yoldur. Nakşibendiyye tarikatı, Hz. Peygamber'in sünnetine tam bağlılıkla, zahirde ve batında tam bir kulluk çağrısında bulunur. Ayrıca, ılımlılığı ve vasat olmanın erdemini teşvik eden şeriat kurallarına bağlı, bid'atlardan uzak doğru bir tarikattır. Nakşibendiyye tarikatının amacı, nefisleri temizlemek, kötülüklerden arındırmak ve imanın maksadının anlaşılmasını sağlamaktır.¹⁰⁵

Şeyh Zekeriyâ Mes'ûd, Nakşibendiyye tarikatının tüm kollarında müridin saadete ve kemale ermesi için ona bazı sorumluluklar yüklediğini şöyle açıklamaktadır: “Her gün tövbe etmeli, her sözünde estağfirullah deyip Allah'tan af dilemeli ve bunu söylerken de kalbinde hissetmelidir. Bilgi, uygulama ve davranışında İslami şeriat hükümlerine bağlılık göstermelidir. Nakşibendiyye Tarikatının müritleri başta olmak üzere salihlerle arkadaşlık etmelidir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak için iyilikte ve takvada iş birliği yapmalıdır. Dünya ve ahiret meselelerinde mürşidiyle istişare etmelidir.”¹⁰⁶

2.1.4. Nakşibendiyye Tarikatında Zikir

Zikir, Cenab-ı Hakk'a doğru süluk edenlerin azığı olduğundan, Nakşibendiyye tarikatına göre zikir iki çeşittir, bireysel zikir “kalbî zikir” ve toplu zikir “hatm-i hâcegân”. Kalbî zikrin fazileti ile ilgili olarak Suriye meşâyihından Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bilin ki zikir kalbî ve lisânî olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan her birinin Kur'an ve sünnetten delilleri vardır. Lisânî zikir, ses ve harflerden oluşan bileşik bir kelimededir. Bu zikri sürekli çekmek mürit için kolay değildir. Çünkü alışveriş gibi dünyevî işler müridi ondan uzaklaştırır. Telaffuzu harf ve seslerden arındırılmış o lafzın müsemmasına dikkat etmekle oluşan kalbî zikir ise lisânî zikir gibi zor değildir. Dolayısıyla hiçbir şey zakiri ondan uzaklaştırmaz. Bu yüzden Nakşibendiyye sâdâtları kalbî zikri, lisânî zikre tercih etmişlerdir. Çünkü kalp Allah'ın nazargahı, iman yeri ve sırların kaynağıdır.”¹⁰⁷

Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî, Nakşibendiyye tarikatında zikir ve hatm-i hâcegânın usulünü teferruatıyla anlatmıştır. Kalbî zikir, ism-i zât ve nefy ü isbât zikri olmak üzere iki kısma ayrılır. İsm-i zât zikrinde “Allah” ismi mürşidin tavsiye ettiği

¹⁰⁵ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevi, *Câmi' u'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ty.), 136.

¹⁰⁶ Zekeriyâ Mes'ûd, *Suverun ve mevâkif min a'lâmi't-Tarikati'n-Nakşibendiyye*, 88.

¹⁰⁷ Zekeriyâ Mes'ûd, *Suverun ve mevâkif min a'lâmi't*, 79-81.

sayıya göre günlük olarak tekrarlanır. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyurulmaktadır:(قُلْ) “(Resulüm!) Sen “Allah” de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!”¹⁰⁸ Nefy - isbât zikri ise kelime-i tevhid “Lâ ilâhe illallah” için söylenmektedir. Daha Sonra Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî, Kalbî zikrin aşağıdaki on bir ilkesinden bahsediyor: Abdest almak, iki rekat namaz kılmak, kibleye yönelmek, ayaklarını sağ taraftan dışarı çıkarıp, sol uylukları üzerine oturmak, istiğfarda bulunmak, bir Fatiha ve üç ihlâs okumak, gözlerini kapatmak, Allah'a yönelmek, ölüm rabitasını yapmak, mürşidin rabitasını yapmak ve feyzin Allah'ın zâtından sâlikin letâifine gelişini beklemek.

Toplu zikir/Hatm-i hâcegân: Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî, Nakşibendilik'te topluca icra edilen hatm-i hâcegânın faziletini ve yapılış biçimini şöyle açıklamaktadır: Nakşibendî şeyhlerinin sohbetleri bu toplu zikirle hatmedildiği için bu zikre hatm-i hâcegân denilmiştir. Abdülhâlik Gucdüvânî ve Şah-ı Nakşibend'e kadar sonrasındaki tasavvuf büyükleri bu hatm-i hâcegân okuyanın ihtiyaçlarının giderileceğine, derecelerini yükseltileceğine, arzularını yerine getirileceğine ve ondan musibetleri kaldırılacağına ve tecellilerin kendisine zuhur edeceğine ittifak etmişlerdir. Hatm-i hâcegânın okunması için sekiz kural vardır: Hatmeye katılacak dervişler abdestli olmalıdır. Zikir yapılacak mahalde onlar dışında kimse bulunmamalıdır. Zikir yapılacak mahalde kapıları kapatılmalı ve dervişler sakın ve hüşu içerisinde olmalılar. Hatm-i hâcegâna katılacaklar mürşid tarafından izinli olmalılar. Hatmenin başından sonuna kadar gözler kapatılmalı ve kalbe gelecek vesveseleri defetmede titiz olunmalıdır.

Nakşibendiyye seyr-i sülûkünde önemli unsurlardan biri olan hatmenin üç ayrı yapılış biçimi vardır: Sirincisi Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nisbet edilen hatm-i hâcegân yani büyük hatmedir. Büyük hatmenin yapılabilmesi için en az yedi müridin olması şart koşulmuştur. Hatmenin idaresi mürşid veya onun tarafından yetkilendirilmiş biri tarafından yapılır. Dervişler, bir daire içinde toplanır, ardından hatmeyi idare eden kişi müridlere sayılarına göre çakıl taşları (100 çakıl) dağıtır. Burada istiğfar, Peygambere salavat, Fatihayı okumak, râbita uygulaması ve en sonunda da ihlas suresini okumak.

¹⁰⁸ En'am, 6/91.

İkincisi: Şah-ı Nakşibend'e nisbet edilen hatmedir. Buna da küçük hatme denilir. Bu hatme, büyük hatmenin yapılabilmesi için en az yedi müridin olmaması durumunda yapılan hatmedir. Bunun yapılış biçimi de Hatm-i hâcegânın yapılış biçine yakındır. Üçüncüsü Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu olan Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî'ne (ö. 1034/1624) nisbet edilen hatmedir. Bunda da hatmeye katılacak müridlerin sayısı yediden azdır. Yöntem olarak zikirlerin muhtevası, sayısı ve rabıta ve diğer birkaç hususta ufak bir farklılık vardır. Ancak şekil ve idarede önceki iki hatmeyle tam bir uyum içindedir.¹⁰⁹

Suriyeli meşhur âlim ve ârif Abdülganî en-Nâblusî (ö. 1143/1731), Nakşibendiyye tarikatının temelini sekiz tanesinin Abdülhâlik Gucdüvânî'ye diğer üç tanesinin de Şah-ı Nakşibend'e ait olduğunu belirtir. Tarikatın toplamda on bir prensibe dayandığını söylemektedir. *Kelimât-ı kudsiyye* isimli meşhur eserinde bu prensipler şu şekilde zikreder:

1. **Yâdkerd:** Müridin diliyle veya gönlüyle Hakk'ı zikretmesi.
2. **Bâzgeşt:** Zikir yaparken kelime-i tevhidin ardından, “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” (Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızânı kazanmaktır) cümlesini tekrarlaması.
3. **Nigâhdâşt:** Sâlikin kelime-i tevhidi söylerken aklından bütün yersiz düşünceleri atması.
4. **Yâddâşt:** Sâlikin her zaman Hak'tan âgâh olması.
5. **Hûş der-dem:** Sâlikin aldığı her nefeste gafletten kaçınması, Hakk'ı unutmaması.
6. **Sefer der-vatan:** Sâlikin lüzumsuz seyahatlerden vazgeçip kendini beşerî sıfatlardan ilâhî sıfatlara ulaştıracak olan iç âlemindeki yolculuğa yönelmesi.
7. **Nazar ber-kadem:** Sâlikin yürürken gaflete sebep olacak herhangi bir şeyi görmemesi için gözünü ayağına dikmesi.

¹⁰⁹ Zekerıyyâ Mes'ûd, *Suverun ve mevâkıf min a'lâmi't-Tarîkatı'n-Nakşibendiyye*, 81.

8. Halvet der-encümen: Sâlikin sûrette ve zâhirde halk içinde bulunurken mânen ve bâtinen Hak ile beraber olması.¹¹⁰

9. Vukûf-ı zamânî: Sâlikin her an kendi hâinden haberdâr olması ve hâlinin şükür mü yoksa özür mü gerektirdiğini bilerek mûcibince amel etmesidir.

10. Vukûf-ı adedî: Sâlikin zikir esnasında zikrin adedine vâkîf olmasıdır.

11. Vukûf-ı kalbî: Sâlikin kalbine teveccüh edip onu zikirle meşgul etmesidir.¹¹¹

2.1.5. Suriyede Nakşibendiyye Tarikatı

Nakşibendi tarikatı, Hindistan ile olan bağlantısı üzerinden Suriye'ye gelmiş ve 17. yüzyılın sonlarında Muhammed Murâd b. Alî b. Dâvûd b. Kemâliddîn el-Hüseynî el-Buhârî en-Nakşibendî'nin (ö. 1132/1720) çabalarıyla Şam'da yayılmıştır. Şam'daki bazı devlet adamları ve büyük âlimler ona intisab etmişlerdir. Nakşibendi tarikatı, belki bu tarihten önce de Şam'a gelmiştir, ancak on sekizinci yüzyılın sonuna kadar el-Murâdî ailesinin eliyle geniş çapta yaygınlık kazanmıştır.¹¹²

Nakşibendiyye tarikatı, Şam'da "Mevlânâ" unvanıyla tanın Ebü'l-Behâ Ziyâuddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî'nin (ö.1242/1827) Şam'a gelişiyle daha fazla güçlenmiştir. Hâlid-i Bağdadî, Şeyh Abdullah Dihlevî'ye (ö. 1175/1762) intisab etmiş ve ondan tasavvuf icazetini almıştır.¹¹³

Nakşibendiyye tarikatının Şam'da ve onun dışındaki diğer kentlerde pek çok zaviyesi oluşmuştur. Bunların en belirginini el-Murâdî'nin Sarûca Pazarına yakın zaviyesidir.

Yirminci yüzyıla kadar devam eden Nakşibendiyye tarikatının Suriye'de birçok temsilcisi bulunmaktadır. Şam'da Şeyh Ahmed Kuftâro (ö. 2004) Humus'ta Ebu'n-Nasr Halef (ö. 1949) Kamışlı'da Şeyh Ahmed el-Haznevî (ö. 1950), Halep'in kuzeyinde Şeyh İbrahim Halil (Mürîd Hareketinin önderi), Halep'te Şeyh Muhammed Nebhan bunlardan ön plana çıkanlarıdır. Ayrıca Şam'da el-Kubeysiyye (ö 2022) hareketi temelde Kuftâro'nun öğretilerine bağlı bağımsız bir Nakşibendi tarikatı

¹¹⁰ Hamid Algar, "*Hâcegân*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/431.

¹¹¹ Abdülganî en-Nâblusî, *Miftâhu'l-ma'îyye fî tarîki'n-Nakşibendiyye*, (İstanbul:1289), 24-26.

¹¹² Askerî, *Târîhu't-Tasavvuf Fî Sûriyye*, 115.

¹¹³ Askerî, *Târîhu't-Tasavvuf Fî Sûriyye, en-Neş'e ve't-Tetavvur*, 79.

hareketidir denilebilir. Bu son hareket kadınlarda oluşması yönüyle dikkat çekmektedir.

I. Dünya savaşının akabinde Suriye'deki sosyal gerçeklik şu iki akım üzerinden okunabilir: Milli siyasi akım ve İslami hareket. Bu iki akım birbirini destekler nitelikteydi. Milli siyasi akım, siyasi bağımsızlık talep etmeye devam ederken, dini akım şer'î ilimleri yaymaya ve genel ahlakı korumaya gayret etti. İslamî liderler ön plana çıkarak gençler arasında farkındalık uyandırmaktaydı. Bu tutumları bağımsızlık umutlarını yeniden canlandırmaktaydı. Bu sırada Şam'da insanların beğenisini kazanan şu iki meşhur alim vardı: Şeyh İsa el-Nakşibendî (ö. 1912) ve Şeyh Bedreddin el-Hasenî (ö. 1935). Her birinin metodolojisi farklı olan bir medresesi vardı. Örneğin Şeyh İsa şer'î ilimlere hürmet etmekle birlikte, irşad faaliyetlerinde tasavvufu esas almıştır. Şeyh Badruddin ise tasavvufun irşad faaliyetlerindeki olumlu rolünü inkar etmemekle beraber davetinin esasını şer'î ilimleri yapmıştır. Şam'daki dini grupların çoğu tasavvuf ile bağlantılıdır. Bu nedenle Suriye'de tasavvufî yönü olmayan, bir mürşide intisab etmemiş alim bulmak neredeyse imkansızdı. Bunların birçoğu irşad faaliyetlerinde bulunurken tasavvuf adını kullanmamalarına rağmen, derslerinde tasavvufî içerik ve kavramları dikkate almışlardır.¹¹⁴ Bu dönemde Şeyh İsa, Şam'da Nakşibendiyye tarikatına yaptığı hizmetle birçok ilim adamının yetişmesine katkı sundu. Şeyh Muhammed Emin Kuftârô bunlardan birisidir.

2.1.6. Suriye'de Önemli Nakşibendi Şahsiyetler:

1- Şeyh İsa Şemsüddin el-Kürdî (1831/1912): Tam künyesi İsa b. Talha b. Ömer b. Aşûr b. Hasan el-Kürdî ed-Diyarbakir'î ed-Dımaşkî'dir. 1831 yılında Diyarbakir'in Tırham köyünde dünyaya geldi. On yaşına vardığında ilim talebi için Hicaz'a giderken Mısır'dan geçti. Orada Ezher Şeyhi İbrahim el-Bâcûrî gibi bazı şeyhlerle tanıştı. Belli bir zaman onlardan ders aldı. Sonra memleketine dönerek ilim tahsiline devam etti. Meşhur Şeyh Kasım el-Hadî gibi birçok âlimden dersler aldı. Şeyh Hasan en-Nûrânî'den halifelik aldı. Şeyhinin vefatından sonra Aktepe köyündeki şeyhin medresesinde ders vermeye başladı. Sonra Şeyh Abdullah el-Bidârî'den de halifelik aldı. Daha sonra Şeyh Kasım'a giderek onun yanında seyr-i sülûk'unu tamamlayarak ondan ilim icazetini aldı.

¹¹⁴ Muhammad Habeş, *Menhecu't-tecdîd ve'l-islâh*, (Şam: Dâru Şeyh Ahmad Kuftârô, 1996), 38 vd.

Daha sonra Kürt bölgelerinden Beşîrî mıntıkasına yerleşti ve Osmanlı-Rus savaşının sona ermesinden sonra ailesiyle birlikte Doğu Akdeniz'e ve oradan da Mekke'ye hicret etti. Ardından Şam'a dönerek oraya yerleşti ve Şeyh Muhammed b. Mustafa et-Tantavi, Şeyh Ahmed Müslim el-Kuzbârî ve Şeyh Salim b. Yasin b. Hamed el-Attâr, Emir Abdülkadir b. Cezâîrî, Şeyh Bekri b. Hamed, Şeyh Salim b. Halil el-Masûti gibi büyük âlimlere eşlik etti. Şeyh İsa kendini tamamen tezkiyeye adadı ve Nakşibendi tarikatına yaptığı hizmetle bir ıslah hareketine öncülük etti. Müritleri çoğalarak binlere ulaştı. Şam'ın mahallelerinden ve kırsalından ona akın ettiler. Yetiştirdiği şahsiyetler arasında; o dönemki Suriye Cumhuriyeti'nin Baş Müftüsü olan Şeyh Ata el-Kesm, ed-Dava hareketini kuran Şeyh Muhammed Ebu'l Hayr el-Meydânî, Şeyh İbrahim el-Galayânî, Şeyh Muhammed Emin Kuftâro, Şeyh Muhammed Emin el-Kurdi ez-Zamalkânî, Şeyh Bedreddin'in kardeşi Şeyh Ahmed Bahaüddin el-Hasanî, Şeyh Sadık eş-Şama'a, Şeyh Mustafa el-Huluv, Şeyh Bekri el-Humsî el-Hafiz, Şeyh Salim Natfîcî, Şeyh İsa'nın oğlu Şeyh Muhammed Hasan el-Kürdî, Şeyh Abdullah el-Kuzbârî bulunmaktadır. Şeyh İsa 1912 yılında Şam'da vefat etti ve Mevlânâ Halid en-Nakşibendî'nin türbesi bitişiğindeki mezarlığa defnedildi.¹¹⁵

2- Şeyh Muhammed Emin el-Kürdi ez-Zamalkânî (1854/1927): Şam'da Guta bölgesinin köylerinden olan Zamalka'da doğmuştur. Birçok âlimin sohbetine katılmış sonrasında şeyh İsa el-Kürdî'ye intisap etmiştir. Zamalkânî, şeyh İsa'ya büyük bir muhabbetle bağlanmış ve hizmetinde bulunmuştur. Talebelik yıllarında şeyhinin kendisini çok önemseydiği, zaman zaman onunla istişare ettiği, çeşitli seyahatlerinde ona eşlik ettiği bilinmektedir. Âbid bir şahsiyet olan Zemelkânî'nin günlük viridinin yüz bini aştığı aktarılmaktadır. O henüz şeyhi hayatta iken irşad faaliyetlerine başlamıştır. Zamalkânî (1327/1927) yılında vefat etmiş ve Mevlânâ Halid mezarlığına defnedilmiştir.¹¹⁶

3- Şeyh Muhammed Emin Kuftâro (1877/1938): Sûfî ve fakih olan Muhammed Emin Kuftâro, Mardin'de doğdu. O henüz küçük yaşlarda iken ailesiyle birlikte Şam'a göç etti. Babası Şeyh Musa Kuftâro en-Nakşibendî, bölgenin tanınan âlimlerindendi. Mardin'de belli bir müddet kalmış ve halk ondan istifade etmişti. Daha

¹¹⁵ Şeyh Üsâme el-Ezherî, *Cemheretu A'lâmi'l Ezher eş-Şerif, fi'l- Karneyn er-Rabi' ve'l Hamis Aşer el-Hicrî*, 2. Basım (Mısır: Mektebe el-İskenderiyye, ty.), 3/122.

¹¹⁶ Muhammed Muti el-Hafiz- Nezar Ebâze, *Tarihu Ulema-i Dimaşk*, 2/1091.

sonra bir ilim merkezi olan Şam'a gitmiş ve Cebel Kasyon'un yakınında Kürtlerin yoğun yaşadığı bir mahalleye yerleşmiştir.

Şeyh Emin Kuftâro, çocukluğundan itibaren kendisini ilim ve irfana adanmıştır. Şeyh İsa en-Nakşibendî'den tasavvuf icazetini aldıktan sonra kendini tamamen dini faaliyetlere vakfetmiştir. Şam'da seçkin bir cemaat oluşturmuş olan Şeyh Emin Kuftâro'yla birlikte Ebu'n-Nur Camii, Şam'daki Nakşibendiye tarikatının en büyük medresesi haline geldi.¹¹⁷ Şeyh Emin, eğitimde yenilikçi bir yol benimsemiştir. Bu husus, talebelerine ve müritlerine okuttuğu kitaplarıyla ortaya çıkmaktadır. Şeyh Emin, böylece müritlerini fıkıh ilminden mahrum bırakmadan tasavvufun güzelliklerinden de istifa ettiriyordu. Mezhep taassubuna karşı bir yapısı vardı. 1938 yılında Şam'da vefat etti. Ebu'n-nur camisinin kabristanına defnedildi.¹¹⁸

4- Şeyh Ahmed Kuftâro (1912/2004): Şeyh Emin Kuftâro'nun oğlu Ahmed Kuftâro'nun gençlik çağında Şam'da iki büyük medrese bulunmaktaydı. Birincisi babası Şeyh Emin Kuftâro tarafından yönetilen tasavvufi öğretiyi temel alan Ebu'n-nur camiinde bulunan medresesidir. Diğeri de Şeyh Ali ed-Dakr tarafından devam ettirilen Şeyh Bedreddin el-Hasenî'nin ilim ağırlıklı medresesidir. Kendisi Şeyh İsa'nın medresesinde yetişmesine rağmen, ilim ve zühdün İslami bir hareketin vazgeçilmezi olduğunu anlamış ve ilim mektebinin yöntemini tasavvuf mektebinin yöntemiyle birleştirmeye çalışmıştır. Şeyh Ahmed Kuftâro, Kur'ân eğitimini Tevbe Camii'nde Şeyh Muhammed Salim el-Hilvânî'den alıp Kur'ân'ı ezberledi.¹¹⁹ Belli bir süre es-Sahibe okulunda okuyan Şeyh Ahmed Kuftâro, bu okulu bırakıp İslami ilimler eğitimini camilerde almaya başladı. Şam mescitlerinde ilim meclislerini dolaşarak onlardan dini ilimleri öğrenen Kuftâro, döneminde yaşayan pek çok alimden istifade etmiş ve yirmi yaşında icazetini almıştır. Şu âlimlerin yanında okuduğu bilinmektedir: Molla Abdulmecid, Kardeşi Molla Said, Molla Muhammed Cazzu, Şeyh Ali et-Tikritî, Şeyh Muhammed el-Malikânî, İbrahim el-Galâyinî, Şeyh Ebu'l-Hayr el-Meydânî, Şeyh Emin Suveyd, Şeyh Tefvik el-Eyyubî.

İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerinde derinlikli bir bilgiye vakıf olan Şeyh Ahmed Kuftâro, irşad yüküyle birlikte babasından kendisinin yürüttüğü diğer tüm görevlerini devraldı. Şeyh Ahmed Kuftâro, irşad faaliyetlerini şer'î ilimlerle

¹¹⁷ Muhammad Habeş, *Kitâbu Şeyh Emin Kuftâro*, (Dımaş: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 22.

¹¹⁸ Muhammad Habeş, *Menhecu't-tecdîd ve'l-islâh*, 40 vd.

¹¹⁹ Habeş, *Menhecu't-tecdîd ve'l-islâh*, 40 vd.

birleştirek, babasından devr aldığı tasavvuf halkasında sürdürdü. Şöhreti kısa sürede Şam'ın her yerine ulaşmış, her taraftan mürit olmak isteyenler ona akın etmeye başlamışlardır. Böylece Şam'ın farklı camilerinde ders verip tasavvufî düşüncesini ve dinî bilgisini insanlara aktardı. Bu camiler arasında el-Amara semtindeki es-Sadat Camii, el-Aksab Camii, el-Ahmediyye Camii ve Şeyh Muhyiddin Camii'ni sayabiliriz.¹²⁰

Bu dönemde Ebu'n-Nur Camii'ni diğerlerinden ayıran en önemli husus, zikir, nefis terbiyesi ve gece namazlarının kalabalık bir cemaatla kılınması oldu. Şeyh, tasavvufun yörüngesinde kalmayı ve manevi tarafı korumayı ve onu itidâl üzere tutmayı seçmiştir.

Şeyh Ahmed Kuftâro'nun eğitim metodunda nefis terbiyesi ve sülukun önemli bir yeri vardı. Öyle ki bir öğrenci, üst sınıflardan bir salikin başkanlığındaki bir zikir halkasına katılmadıkça diğer eğitim dalından da mezun olamıyordu. Zikri şer'î ilimlerin öğretimi içerisine dahil eden Kuftâronun cemaatine ait ilim halkaları zikirle başlayıp zikirle bitmekteydi. Ebu'n-Nur Camii'nden başlatılan bu Nakşibendî hareket, halen bu halkaların temel dayanağıdır.

Şeyh Ahmed Kuftâro, araştırmacı Abbûd Abdullâh el-Askerî, tarafından kendisiyle yapılan bir röportajda, tarikatının içinde sınıfsal tabakalar, hiyerarşi ve garip ritüelleri olmadığı gibi Ebu'n-Nur Camii dışında hiçbir zaviyesinin de bulunmadığını söylemiştir. Şeyh Ahmed Kuftâro, mutedil olmayan tasavvuf ritüellerini reddediyor ve görevlerinin Allah'a çağırmak ve insanları sadece O'na yönlendirmek olduğunu açıklıyordu.¹²¹

5- Kubeysiyye Hareketi: Bu hareket, eş-Şamî ve el-Filistinî nisbeleriyle bilinen Bayan Munira el-Kubeysî (1933/2022) ile başladı. el-Kubeysî, 1933 yılında Şam'da doğdu. Devlet okulunda okuduktan sonra Şam Üniversitesi Fen Fakültesi'ne girdi. Mezun olduktan sonra Muhacirin Mahallesi'nde öğretmenliğe başladı.

Şeyh Ahmed Kuftaru'nun faaliyetlerini uyguladığı ve Nakşibendiyye tarikatının merkezi olan Ebu'n-Nûr Camii, Kubeysî'nin ikamet ettiği ve ders verdiği yere yakındı. Amcalarından biri Şeyh Kuftaro'ya yakındı, bu yakınlık Bayan Muniraaa'nın onun derslerini takip etmesinin yolunu açtı.

¹²⁰ Habeş, *Menhecu't-tecdîd ve'l-islâh*, 52.

¹²¹ el-Askerî, *et-Turuku's-sûfîyye fî Suriye; Tasavvurat ve mefhûmat*, 25.

Entelektüel bir bayan olan Kubeysî, sadece Ebu'n-Nûr camisindeki derslerle yetinmemiş, Şeyh Abdülkerim el-Rifâî'nin ders halkalarına da katılmıştır. O, ayrıca Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne (İlahiyat Fakültesi) kaydolmuştur. Bayan Muniraaa, bu fakültede okurken Dr. Mustafa es-Sibaî ve Dr. Muhammed el-Mübarek ve Prof. Dr. İssam el-Attar gibi alimler başta olmak üzere Müslüman Kardeşler ile temas kurdu. Böylece Şeyh Ahmed Koftâro, Şeyh Abdülkerim er-Rifâî, Şeriat fakültesi öğretim üyeleri gibi farklı düşünce yapısındaki âlimlerden ayrı ayrı istifade etti. Bu durum kendisinin çok yönlü bir davetçi olabilmesine katkı sundu.¹²²

Kubeysiyye hareketi Ebu'n-nûr Camisi etrafından başlayarak Şam'ın tamamına yayılmış bir kadın hareketi olarak tanımlanabilir. Hareketin kurucusu Bayan Munira 1922 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹²³

6- Şeyh Ahmed Haznevî (1887/1949) ve Haznevî Şeyhleri: Şeyh Ahmed Haznevî 1887 yılında Suriye'nin Kamışlı şehrindeki Hazne köyünde dünyaya geldi. Haznevî lakabı onun köyüne olan nisbeti sebebiyle olmuştur. Şeyh Ahmed Haznevî ilk ilmî tahsilini babasından almış, onun vefatının akabinde ilim tahsili için çeşitli âlimlerin meclisinde bulunmuş akabinde Molla Hüseyin Küçük'ün ders halkasına dahil olmuştur.¹²⁴

Şeyh Ahmed'in tasavvufa intisabı, Şeyh Abdurrahman Tağî'nin (ö.1304/1886) halifesi Şeyh Abdulkadir el-Ömerî el-Hezanî'den (ö.1326/1905) tasavvuf dersi almasıyla başlar. Şeyh Abdulkadir 1905 yılında vefat edince Şeyh Muhammed Diyaüddin en-Nurşinî'ye intisab eder. Şeyh Ahmed bu zâtın tasarrufundaki seyr-i sülûkunu 1912 yılında tamamlayarak genç yaşlarında irşad hilafetini alır.¹²⁵

Nakşibendiyye tarikatı, Suriye'nin birçok şehrinde yayılmasına rağmen, yirminci yüzyılın başlarına kadar Fırat'ın doğusunda çok faal değildi. Şeyh Diyaüddin en-Nurşinî¹²⁶, Şeyh Ahmed el-Haznevî'yi, bugün Suriye'nin kuzey doğusunda kalan Hazne köyüne gönderdi. Bölge o dönemde Fransa'nın kontrolü altındaydı. Şeyh Ahmed'in bölgedeki irşad faaliyetlerinin 1927 yılından sonra yoğunlaştığı

¹²² Muhammad Hayr Musa, *el-Kubeysiyyât*, (İstanbul: Kitap Sarayı, 2020), 20 vd.

¹²³ Muhammed Hayr Musa, *el-Kubeysiyyât*, 20.

¹²⁴ Kutbettin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 14.

¹²⁵ Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 22.

¹²⁶ İsmi Muhammed Ziyâeddîn'dir. Nurşinî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Babası büyük velî Abdurrahmân Tâgî (Tâhî) hazretleridir. 1855 (H.1272) senesinde Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Usba köyünde doğdu. 1923 (H.1342) senesinde Bitlis'in Nurşin köyünde vefât etti. Kabri Nurşin'de babasının türbesinin yanındadır.

bilinmektedir.¹²⁷ Birçok kişinin irşadına vesile olup on üç kişiye bir görüşe göre on bey kişiye hilafet verdiği aktarılan Şeyh Ahmed 21 Mart 1949 yılında Tel-maruf köyünde vefat etmiştir.¹²⁸

Şeyh Ahmed Haznevî'nin Kamışlı ve Heseki gibi Suriye'nin kuzeyinde yer alan yerleşim yerlerinde büyük etkisi olmuştur. Kendisinden sonra kurmuş olduğu yapı halifeleri tarafından özellikle de oğulları vasıtasıyla daha da ileriye taşınmıştır. Oğullarından Şeyh Muhammed Masum, Şeyh Alaaddin ve Şeyh İzzeddin'in tarikatı devam ettirdiği bilinmektedir.

Haznevî ekolü Kamışlı bölgesindeki Şeyh Ahmed el-Haznevi ile başlamıştır. 1970'lerden sonra Şeyh İzzeddin Haznevî Halep'in batısında dergah kurarak tarikatın bir kolunu Halep'e taşımıştır. Günümüzde Haznevî dergahının önde gelen temsilciliğini Şeyh Ahmed'in torunu Şeyh Muhammed Muta el-Haznevî yürütmektedir. Şeyh Muhammed Muta'nın gerek Suriye'de gerekse Türkiye'de aktif bir çalışma yürüttüğü bilinmektedir.¹²⁹

7- Şeyh Ebu'n-Nasr el-Halef (1875/1949): Suriye'nin Humus şehrinde 1875 yılında aynı zamanda büyük bir âlim ve ârif olan babası Şeyh Selim'in evinde dünyaya geldi. Babasının yanında eğitim gördüğü gibi dönemindeki meşhur ulemadan şer'i ilimler tahsil etti. Şeyh Abdulganî es-Sa'dî, Şeyh Muhammed Mahmûd el-Atâsî, Şeyh Abdüssettâr el-Atâsî ve Şeyh Abdulkadir bunlardan bazılarıdır. Tarikat icazetini Nakşibendî şeyhi olan babası Şeyh Selim'den almıştır. Şeyh Ebu'n-nasr, ahlâkı, irşâdı ve kerametleriyle Suriye'deki en bilinen Nakşibendî şeyhlerindendir. Birçok kişiyi irşâda vesile olan Şeyh Ebu'n-Nasr 1949 yılında Humus'ta vefat etmiştir.¹³⁰

Şeyh Ebu'n-Nasr Nakşibendiyye tarikatını, babası Şeyh Selim Halef'ten, o da Şeyh Ahmed Tûzaklî (1780/1868)'den, o da Şeyh Hâlid-i Bağdadî'den almıştır.¹³¹ Oğlu Şeyh Abdulbâsî'tin, yanında Şeyh İbrahim Halil, Şeyh Muhammed Nebhan ve Şeyh İsa el-Bayânûnî gibi zevâtın yetişmesinde katkısı olmuştur.

¹²⁷ el-Askerî, *et-Turuku's-sûfîyye fî Suriye*, 34.

¹²⁸ Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 32.

¹²⁹ Şeyh Muhammed Al-Ali ile yapılan mülakat, Şanlıurfa, 13.09.2022.

¹³⁰ Şeyh Ebu'n-Nasr hakkında kaynaklardaki bilgiler kısıtlıdır. Bununla birlikte çeşitli eserlerde hakkında bilgiler verilmiştir. Bkz. Fehmi Soğukoğlu, *İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri*; Erişim 14.09.2022, <https://tarajm.com/people/87903>.

¹³¹ Muhittin Soğukoğlu, "Şeyh İbrahim Halil'in Hayatı", *Hülâsatü'l-âdâb*, (İstanbul: Yayıncı Matbaası, 1987), 35-36.

8- Şeyh İsa b. Hasan b. Bekri b. Ahmed el-Beyânûnî (1891/1944):

Halep'in kuzeyinde Azez'e bağlı Beyânûn köyünde 1891 yılında dünyaya geldi. Henüz küçük yaşlarında ilme meraklı olan Şeyh İsa, on yaşına vardığında Halep'e giderek kardeşi şeyh Hammâde el-Beyânûnî'ni yanına yerleşerek Osmanlı eğitim sistemine ait olan medresede Arapça ve şer'i ilimler okudu. Akabinde büyük âlim ve hafız olan şeyh Ahmed el-Haccâr'ın öğrencisi oldu. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek tecvid ve tilavet ilimlerinde büyük bir mesafe kat etti. Şeyh Hüseyin el-Kürdî'den tevhid ve mantık ilmini okuduğu gibi Şeyh Mustafa el-Hilalî ed-Darazanî'den tefsir, mantık ve gramer okudu. Şeyh Hüseyin el-Kürdî'den akaid ve mantık dersleri aldı. Şeyh Beşir'in ders halkasına katılarak ondan hadis, kıraat, tecvid, lügat ve edebiyat ilimleri tahsil etti.

Küçüklüğünden itibaren tasavvufa meyilli olan Şeyh İsa bireysel olarak tasavvuf kitaplarını mütalaa ettiği gibi farklı tarikatlardaki meşâyıha intisap ederek seyr-i sülûka başladı. Öncelikle Kadirî tarikatına dahil oldu ve bu tarikatın icazetini elde etti. Sonrasında Şeyh Muhammed el-Hayrullah ile tanışmış ve ondan da Rifaiyye tarikatı hilafeti almıştır. Son olarak ise Şeyh Muhammed Ebu'n-Nasr ile tanışmış onunla uzun bir süre geçirmiş ve ondan da Nakşibendiyye tarikatı icazeti almıştır. Birçok tarikatı kendisinde cem etmiş olan Şeyh İsa 1944 tarihinde vefat etmiştir.¹³²

9- Şeyh Ahmed Murâd (1876/1960) ve Murâd Ailesi:

Murâd ailesi Osmanlı döneminde Van'dan Hama'ya göçmüş bir ailedir. Şeyh Ahmed Murâd'ın babası Muhammed Selîm Murâd (ö. 1308/1890) Nakşibendiyye meşâyihından olup Humus'un Telbîse köyündeki Şeyh Abdüllatif et-Tillâvî'den tarikat icâzetini almıştır. Şeyh Selîm'in aynı zamanda Rifâiyye, Kâdiriyye ve Bedeviyye tarikatlarından mucâz olduğu kaydedilmektedir. Şeyh Ahmed henüz on yaşlarındayken babası Şeyh Selîm vefat etmiştir. Babasının da vasiyeti sebebiyle kendisinin yetişmesi için büyük abisi aynı zamanda babasının halifesi Muhammed Ali Murâd onun eğitimini üstlenmiştir. Bu açıdan ilk hocası da abisi olmuştur. Akabinde döneminde Hama'da yaşayan birçok âlimden ilmî icâzet almıştır. Aynı zamanda abisi, babasından aldığı bütün icazetleri kendisine vermiştir.¹³³

¹³² Muhammed Adnan Katibî, *Ulemau min Haleb fi'l Karn er-Rabi' Aşer*, (Dımaşk: Daru'l-Fikir, ty.), 2/1081-1091; Ayrıca bkz. <https://beyanouni.com/isa/>, Erişim: 03/10/2022.

¹³³ <https://ulamahama.com/?p=116>, Erişim: 03/10/2022.

10- Şeyh İbrahim Halil (1901/1952): 1901 yılında İzmit'in Gölcük ilçesinde dünyaya geldi. Babası Seyyid Saîd Hilmi Efendi (ö. 1943), Osmanlı döneminde ilmiye sınıfından bir zât olup, Şeyh İbrahim Halil'in eğitimiyle özel olarak ilgilenmiştir. Küçük yaşlarında hâfız olan Şeyh İbrahim Halil, tasavvufta ilk olarak Şeyh Ahmed Hüsameddîn'e (1848-1925) intisâb etmiştir. Akabinde, içlerinde Şeyh Şerafeddin Dağıstanî ve Şeyh Ebu'n-Nasr Halef'in de bulunduğu birçok mutasavvıfın irşadından geçmiştir. Şeyh Şerafeddin Dağıstanî'den Nakşibendiyye tarikatı icazeti almıştır.

Şeyh İbrahim Halil bir dönem Halep'te yaşamış, Şeyh Ebu'n-Nasr'la yakın irtabat kurmuştur. Akabinde Suriye'nin kuzeyinde bulunan Afrin bölgesine yerleşmiş ve burada halkı irşâd faaliyetlerinde bulunmuş ve tarikat öğretilerini insanlara anlatmıştır. Kısa zamanda çevresinde büyük bir mürid kitlesi oluşmuş ve o dönem Fransa'nın işgaline karşı ulemayı ve halkı bilinçlendirmiştir. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Fransızlara karşı silahlı bir güç halini alan Mürid Hareketi oluşmuştur. Mürid Hareketi tasavvufî bir cihâd hareketi olarak tarihteki yerini almıştır. Bu hareket, Şeyh İbrahim Halil'in 1952 yılında Manisa'da vefat etmesinin akabinde Suriye'deki gücünü yitirmiştir.¹³⁴

Şeyh İbrahim Halil tarikat icazeti, Şeyh Şerafeddin'den, o da Şeyh Muhammed el-Medenî'den, o da Şeyh Ahmed Suğûrî, Şeyh Cemâleddîn Kumûkî vasıtasıyla Şeyh Halid-i Bağdâdî'ye ulaşmaktadır.

11- Şeyh Abdullah Faiz Dağıstanî (1891/1973) ve Şeyh Hüseyin el-Kürdî (2008): Dağıstan'da 1891 yılında dünyaya gelen Şeyh Abdullah, diğer aile üyeleriyle birlikte Osmanlı-Rus savaşının akabinde Türkiye'ye iltica etmiş ve günümüzde Yalova'da yer alan Güneyköy'e yerleşmiştir. Şeyh Abdullah'ın Suriyeyle alakası 1936 yılında dayısı Şeyh Şerafeddin'in (1875-1936) vefatının akabinde Suriye'ye göç etmesiyle başlamıştır. Önce Halep'te kalmış, akabinde Şam'a yerleşmiş ve orada bir tekke kurmuştur.¹³⁵ Şeyh Şerafeddin Dağıstanî'nin silsilesi daha önce de ifade edildiği gibi Şeyh Halid-i Bağdâdî'ye ulaşmaktadır.

Şeyh Hüseyin, 1918'de Afrin'de dünyaya gelmiştir. 1933 yılında Şeyh Abdullah el-Dağıstanî'ye intisap etmiş ve onun tarikatını Afrin bölgesinde devam ettirmeye çalışan halifelerinden olmuştur. Tarikat faaliyetleri Suriye'nin birçok

¹³⁴ Fehmi Soğukoğlu, *İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı ve İtikâdî Görüşleri*, 10-37.

¹³⁵ <https://www.alhaqqani.com>, Şeyh Abdullah Faiz Dağıstanî.

bölgesine yayıldığı gibi, Lübnan ve Türkiye’den de müritleri bulunmaktadır. Şeyh Hüseyin 2008 yılında Afrin’de vefat etmiştir.¹³⁶

2.2. Şâzelî Tarikatı

2.2.1. Şazeli Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri

Şazeliyye tarikatının isimlendirmesi, soyu Hz. Hasan b. Ali tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar uzanan tarikatın pîri Ebü’l-Hasan eş-Şazeli’ye (ö. 656/1258) nispeten verilmiştir. Ebü’l -Hasan, Fas’ın Sabe şehrine yakın Umman köyünde doğdu. Tarikat hırkasını İbn Tarzûm olarak bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. eş-Şeyh Ebi’l-Hasan ve Şeyh Ebû Abdillâh Abdüsselam b. Bişîş’en giydi. Tunus ve Irak’a başta olmak üzere birçok memlekete seyahat etti ve birçok defa hacca gitti. Zamanın büyük âlim ve şeyhleriyle görüştü. Daha sonra cezbe, mücahede, adab, teslimiyet ve zikre dayalı esasları bulunan Şazeliyye tarikatının usûl ve âdâbını ortaya koydu. Tarikatın temelini ilim ve zikir olarak belirleyerek zahiri ve batini amellerle de güçlendirdi.¹³⁷ Şazeliyye tarikatı, zühdün önemi, Allah’a ulaşma, manevî makamlara yükselme, zikirle ruhi aydınlanmaya varma gibi hususlarda diğer tarikatlarından farklı değildir.¹³⁸

Şazeli Tarikatının Metodu: Şeyh Ahmed Razukî, nin “*Risaletu Usuli’t-Tarik*” adlı eserinde Şazeliyye tarikatının beş ilkeye dayandığını ifade etmiştir. Bunlar:

- 1- Takva ve istikamet üzerine hareket ederek gizli ve açıkta Allah’tan korkmak.
- 2- Güzel ahlaka sahip olarak söz ve fiillerinde sünnete tabi olmak.
- 3- Sabır ve tevekkülle kuşanarak yaratılmışlardan yüz çevirmek.
- 4- Kanaat ederek rızkın taksimatı hususunda Hakk’a rıza göstermek.
- 5- Ferahlıkta ve darlıkta Allah’ı çokça anmak ve tesbih etmek.¹³⁹

XX. Yüzyıl Şazeliyye meşâyihından Şeyh Abdülkadir İsa (ö.1991) “*Hakaik an et-Tasavvuf*” adlı eserinde tarikat usulü kapsamında “tasavvufta ameli metod” başlığı ile sekiz usul belirlemiştir. Bu usullerle amel edenlerin vuslata kavuşacağını, amel etmeyenlerin ise vuslattan mahrum olacaklarını ifade ederek bunları şöyle sıralamıştır. Mürşidin sohbetine katılmak, ona intisâb etmek, ilim tahsil etmek, nefis

¹³⁶ <http://kulilk.com/portal/node/36626> .

¹³⁷ Ahmed el-Gümüştanevî, *Cami’ü’l Usûl fi’l Evliya*, (Beyrut: Daru’l-Kutub el-İlmiyye, ty.) 39.

¹³⁸ İbn Ataulah es-Sekenderî, thk. Abdülhalim Mahmud, *Letâfü’l Minen*, (Kahire: Daru’l-Maarif, ty.), 9.

¹³⁹ Ahmed Rezûk el-Birnisî el-Fârîsî, *Risalet Usuli’t-Tarik*, Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ty.), 22.

tezkiyesini gerçekleştirmek, zikir çekmek, tefekkür halinde olmak ve halvete girmektir. Bu ilkeler müminin Allah'a ulaşması için tek başına yeterli olmayıp, salikin Allah'ı (c.c.) tanıma yolunda tövbe, muhasebe, korku, ümit ve müşahede gibi kalbî meziyetler ile dürüstlük, samimiyet, sabır gibi ahlaki niteliklerin de takip etmesi gerekir.¹⁴⁰

2.2.2. Şâzelî Tarikatı Adâbı

Şâzeliyye tarikatının kaynaklarında birçok adab zikredilmiştir. Ancak bunları yirmi başlık altında özetlemek mümkündür. Bunlardan beşi zikirden önce, on ikisi zikir esnasında ve üçü de zikrin tamamlanmasından sonradır. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî tarikatın bu âdâblarını şu şekilde zikreder:

A. Zikir öncesindeki beş adab: Tövbe, yıkanma, abdest alma, sükût ve sükûnettir. Bununla beraber salik, zikre başladığında kalbi ile şeyhinin himmetini düşünmeli ve şeyhinin Peygamber'den(s.a.v.) himmet aldığını kendisinin de ondan istimdat ettiğini kalbinde tasavvur etmelidir.

B. Zikir Esnasındaki Âdâb: Namazda oturmak gibi temiz bir yere oturmak, avuçlarını dizlerinin üzerine koymak, zikir mahalline ve elbiselerine güzel kokular sürmek, helal para ile alınmış elbiseler giymek, mümkünse karanlık bir yeri tercih etmek, duyuların etkisinden kurtulmak için gözleri yummak. Büyük adab olarak gördükleri gözlerinde şeyhini canlandırarak tasavvur etmek, zikirde sadık olmak, ihlaslı olmak, en büyük zikir olarak kabul edilen kelime-i tevhidi yani "*Allah'tan başka ilah yoktur*" kelimesini tekrarlamak ve çektiği bütün zikirlerin manasını kalbinde düşünerek bütün varlığıyla o anlamları hissetmeye çalışmaktır.

C. Zikirden Sonraki Âdâb: Sessiz ve teslimiyetçi bir hal ile kalbine damlayacak zikrin feyzini beklemek, nefsanî ve şeytanî duyguları uzaklaştıran, basiretin açılmasını ve kalbin aydınlanmasını sağlayan derince nefes alıp vermek, zikrin kalbe hararet vermesinden dolayı zikirden sonra su içmemek.¹⁴¹

Hiç şüphesiz Gümüşhânevî'nin belirttiği âdâblar genel bir çerçeve çizmekte ancak kollar arasında uygulamada farklılıklar bulunabilmektedir.

¹⁴⁰ Abdülkadir İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*, (Halep: Daru'l-İrfan, ty.),43.

¹⁴¹ Ziyâüddin en-Nakşibendî el-Halidî, *Cami 'ü'l Usûl, et-Turûk es-Sufiyye*, (Beyrut: Daru'l Kutub el-İlmiyye, 1997), 93-95.

2.2.3. Suriye’de Şâzelî Tarikatı:

Günümüzde Şâzeliyye tarikatının Şam’da oldukça yaygın olduğu, Nakşibendiyye tarikatından sonraki ikinci büyük tarikat olduğu söylenebilir. Tarikatın Şam’da yaygınlaşması, Şeyh Muhammed b. Ahmed el-Mastarî (ö. 1103 /1691) vasıtasıyla olmuştur. Bu zat Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye koluna müntesiptir. Şam’ın büyük âlimlerinden birçok zât bu tarikata intisap etmiş ve yirminci yüzyılın başlarına kadar da faaliyetleri devam etmiştir. es-Sefercelânî ve el-Aclûnî ailelerinden bu tarikatın birçok temsilcisi çıkmıştır. Serefcelânî ailesinden tarikatın son şeyhi, Muhammed Emin es-Sefercelânî’dir (ö.1332/1917).¹⁴²

Şâzeliyye tarikatı, Şam’da on dokuzuncu yüzyılın (19.) sonlarında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Cezayir ve Mağrib’ten gelen ve başlarında Emir Abdülkadir el-Cezâirî’nin (ö.1298/1883) bulunduğu muhacirlerin getirdikleri bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır. Şam, el-Fasiyya, el-Bişriyye, ed-Derkâviyye ve et-Tilmisaniyye gibi Şâzeliyye tarikatının kollarına ev sahipliğini yapmıştır. Bu tarikatın önde gelen şeyhlerinden biri de Muhammed et-Tayyib el-Mübârek’tir (ö. 1311/1896). Şeyh el-Mübârek, Emir Abdülkadir ile birlikte Mekke’deki şeyh Muhammed el-Fâsî’yi ziyaret etmiş ve ikisi de el-Fâsî’den icazet alarak geri dönmüşlerdir. Şeyh el-Mübârek, Şam’da el-Hayderiyye medresesini kurarak tarikat faaliyetlerinin merkezi haline getirmiş ve birçok âlime de icazet vermiştir.¹⁴³

Aynı zamanda, 1884’te Şeyh Mahmud eş-Şâmât, Şam’ın el-Kanavat mahallesinde Şâzelî Tarikatının el-Bişriyye kolunun dergâhını tesis etmiştir. Ancak şeyhin vefatı sonrasında bu kol etkinliğini kaybetmiş ve yavaşlayarak durma noktasına gelmiştir. Şâzeliyye tarikatında tevarüs edilen faaliyetlerden bir kısmı halen devam etmektedir.

Bu kapsamda zikir halkası, vaaz ve irşat faaliyetleri düzenleyen aileler mevcuttur. Bu ailelerden bir kısmı şunlardır:

A. **el-Mübârek Ailesi:** Bu aileden Muhammed et-Tayyip b. el-Mübârek, tarikat faaliyetlerini sürdürmüş ondan sonra bu görevi, kardeşi Muhammed el-

¹⁴² Müslüm Taybe, *Tarih et-Tarika eş-Şazeliyye fî Dimaşk*, (Dimaşk: Daru Taybe ed-Dimaşkiyye, 2019),44.

¹⁴³ Ebü’l Kasım Sadullah, *Tarihü’l Cezâyir es-Sekâfi*, (Beyrut: Daru’l-Garb el-İslamî, 1988),521.

Mübârek (ö.1330/1912) ve oğlu Muhammed b. Muhammed et-Tayyip el-Mübârek (ö. 1367/1951) devam ettirmiştir.¹⁴⁴

B. **el-Kattânî Ailesi:** Fas kökenli Muhammed b. Ca'fer el-Kattânî (1343/1927) öncülüğünde, 1918'de Şam'a göç eden bu aile tarikat faaliyetlerine devam etmiştir. Sonrasında posta oğlu Muhammed el-Kattânî (ö. 1392/1973) geçmiş, ardından çocukları Muhammed el-Fatih, Tacüddin ve diğerleri günümüze kadar söz konusu faaliyetleri devam ettirmişlerdir.¹⁴⁵

C. **el-Yakûb Ailesi:** Muhammed el-Sıddık el-Yakubî, 1262/1847'de Şam'a geldi. Çocukları ve torunlarından bazıları, Şam'daki Maliki müftülüğünü ve Emevi Camii'ndeki Maliki mihrabının müteveli heyetinde görevler üstlendi. Bu aileden Muhammed Ebü'l-Hüda halen tarikat faaliyetlerine devam etmektedir.

1911'de Cezayir'den gelen bir göçmen dalgası sebebiyle Şam merkezli Şâzeliyye tarikatının faaliyetlerinde bir artış meydana gelmiştir. Zira gelen göçmenler arasında çok bilgili iki Şâzelî şeyh bulunmaktaydı. Bunlar, Muhammed b. Yîls (ö. 1345/1927) ve onun öğrencisi ve halefi Muhammed el-Haşimî' idi (ö. 1380/1961).

İbn Yîls, Şam'daki Şağur mahallesinde “*es-Samadiyye*” dergahını toplumun ileri gelenlerinin merkezi haline getirdi. Bunun sonucunda birçok âlim ona intisap etti. Halifesi el-Haşimî de şeyhinin yolunu izledi. Sosyal faaliyetlere katılımının yanı sıra ders halkası düzenlemeyi vaaz, irşat ve seyr-i sülûk hususunda önemli hizmetler ifa etti. Bu çerçevede genele hitap eden Cami dersleri yanında “Kasyûn” daki evinde özel dersler vermeye ve zikir halkası düzenlemeye devam etti. Şam'ın farklı bölgelerinden ve başka beldelerden gelen birçok âlim, Şeyh Haşimî'den tarikat icazeti aldılar. İcazet alan âlimlerden bir kısmını şöyle zikretmek mümkündür: Mahmud es-Sayyid (ö.1368 /1949), Muhammed Said el-Burhânî, (ö. 1383/1967), Muhammed en-Nebhân (ö. 1394/1974), Haşim b. Mahmûd es-Seyyid (ö. 1410/1990), Abdülkadir İsa (ö. 1412/1991), Muhammed Başir b. Rıda Kahvecî (ö. 1420/ 1999), Salih el-Hamavî (ö.1430/2009), Ebu'n-Nûr Hurşid (ö.1431/2010), Hişâm el-Burhanî (ö.1435/2014).¹⁴⁶ Bu zevâtın halifelerinden bazıları Türkiye'de bulunmaları Anadolu ve Şam bölgeleri arasındaki tasavvufî düşünce geçişgenliği açısından önemli bir husustur.

¹⁴⁴ Abdürrezzâk el-Baytâr, *Hilyetü'l Beşer fi Tarih el-Karn es-Salis Aşer*, (Beyrut: Daru Sadır, ty.),1354-1362.

¹⁴⁵ Müslüm Taybe, *Tarih et-Tarika eş-Şazeliyye fi Dimaşk*, s. 211-154.

¹⁴⁶ Askerî, *et-Turuku's-sûfiyye fi Suriye*,126.

Şâzeliyye tarikatı, Halep'te Halep kalesine yakın “*Adiliyye*” mescidinde faaliyet göstermiştir. Bu tarikat faaliyetleri boyunca iki temel merhaleden geçmiştir.

1. Şeyh Muhammed el- Hâşimî'in talebesi, Şeyh Abdülkadir İsa'nın 1920-1921 yılları arasında şeyhinden aldığı icazetle bu mescide yakın bir dergâhta ikamet ederek yaptığı faaliyetler dönemidir. Ancak rejime muhalif duruşu nedeniyle geri kalan ömrünü Suriye'nin dışında geçirmek zorunda kalmıştır. Şeyhin yetiştirdiği talebelerinden bir kısmı şunlardır: Nedim eş-Şihâbî, Muhammed Mansur ve Bekrî Hayyânî'dir. Şeyh İsa'nın vefatından sonra tarikat ikiye ayrılmıştır. el-Culûm mahallesindeki “Camiü'l-Kerimiyye”yi merkez tutan Bekri Hayyânî cemaati ve Türkiye'nin Maraş şehrinde ikamet eden Şeyh Ahmed el-Câmî cemaatidir.¹⁴⁷

2. Şeyh Mahmûd Ebü'l-Hüda el-Hüseynî vasıtasıyla Bab el-Hadid'te Hüseyniye dergâhı adı ile kurulan cemaatir. el-Hüseynî, şeyhi Abdürrahman eş-Şâgûrî'den tasavvuf terbiyesi ve irşat hususunda aldığı icazetle Babü'l Hadid'ten dergahını 1993'te “*el-Adiliyye*” mescidine taşımıştır. Şeyh Abdülkadir'den sonra buraya hatip olarak görevlendirilmiştir. Burada Şeyh İsa dönemindeki *el-Adiliyye* mescidinin şöhretine yakışır faaliyetler icra etmiştir. Ebü'l-Hüda el-Hüseynî, 2010 yılında Halep'te evkaf müdürlüğünü de yapmıştır. 2011 yılında rejime karşı açık bir tavır almıştır.¹⁴⁸

Şâzelî Tarikatı Humus'ta da yayılmış, ancak Humusa ne zaman bu tarikatın girdiği hususunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kayıtlar, 1885 ile 1902 yılları arasında Humus'taki Şâzelî şeyhinin Abdullah b. Muhammed es-Se'dâvî (ö.1902) olduğunu göstermektedir. Şeyh Hasan Derviş ve Şeyh Mustafa es-Sibâî. Şeyh Abdullah es-Se'dâvî'nin talebelerindendir. Şâzeliyye tarikatı, Halep'ten *el-Muhtarkî* lakabıyla meşhur Muhammed b. Yusuf (ö. 971/1563) eş-Şeğravî eş-Şafîî vasıtasıyla Lazkiye'ye de intikal etmiştir.¹⁴⁹

2.2.4. Yirminci Yüzyılda Suriye'de Şâzelî Tarikatının Önemli Simaları

Tasavvuf tarihinde Suriye'de Şâzeliyye tarikatına mensup birçok meşayihden söz etmek mümkündür. Ancak burada yirminci yüzyılda bu İslam beldesinde söz konusu tarikatın önemli simalarını zikredeceğiz.

¹⁴⁷ Muhammed Nur El-Nimr ,*et-Turuku's-sûfiyye fi halep*,s.13.

¹⁴⁸ El-Nimr ,*et-Turuku's-sûfiyye fi halep*,s.15.

¹⁴⁹ Osman Haşim,*Tarihu EL-Lazkiye* , (Suriye, 1),s.384.

1. Şeyh Muhammed el-Hâşimî et-Tilimsânî el- Cezâirî (1881-1961):

Muhammed b. el-Hâşimî 1881 yılında Cezayir'in Tilimsan kentine bağlı Sebda şehrinde salih bir anne ve babadan doğdu. Nesebi Hz. Hasan tarafından Hz. Peygamber'e uzanmaktadır. Âlim ve kadı olan babasının vefatından sonra el-Hâşimî alimlerle beraber olmaya devam etti. Cezayir halkının ilim halkalarına katılmasına engel olan Fransız sömürgeciliğinden kaçmak için şeyhi Muhammed b. Yils ile birlikte hicret etti. Bu nedenle Türkiye'ye giderek Adana şehrine yerleşti. Şeyhi Muhammed b. Yils ise Şam'a gitti. Kendisi de iki yıl sonra Şam'a giderek şeyhi ile irtibatını sürdürdü. Bununla beraber Bedreddin el-Hasanî, Şeyh Emin Süveyd, Şeyh Cafer el-Kattânî ve Tefvîk el-Eyyûbî gibi büyük âlimlerden ilim tahsil etmeye devam etti. Tasavvufta ise Şeyhi Muhammed b. Yils ona genel vird hususunda izin verdi. Şeyhinin vefatından sonra ise Şeyh Ahmed b. Mustafa el-Alavî (ö. 1934) özel vird ve irşat hususunda izin verdi.¹⁵⁰

Şeyh Muhammed el-Hâşimî, (r.h.) Hz. Peygamberin (s.a.v.) ahlakını benimsemiş, her hal ve hareketinde ona tabi olmayı kendisine şiar edinmişti. Alçakgönüllü, insanlara iyi davranan, cömert olan, kendisinden bir şey isteyenleri geri çevirmeyen, hoş görülü ve güler yüzlü biriydi. Evinin bir kısmını ilim tahsiline tahsis etmiş ve gelen ziyaretçilerini sevinçle karşılamıştır. Yanı sıra evinde ve mescitte zikir halkası düzenlemiş birçok seçkin âlim rahle-i tedrisatında yetişmiştir.

Eserleri:

- A. *'Akîdetü Ehli's-sünne ma'a nazmihâ* .
- B. *. el-Ḳavlü'l-faşlü'l-ḳavîm fî beyânî'l-murâd min vaşîyyeti'l-hakîm*.
- C. *Şerhu Şaṭrancı'l-ârifîn*.
- D. *el-Hallü's-sedîd lime'steşkelehü'l-mürîd min cevâzi'l-aḥz'an mürşidîn*.¹⁵¹

1961 yılında Recep ayında vefat etmiş ve Emevî camisinde namazı kılındıktan sonra *dahdah* kabristanına defnedilmiştir.¹⁵²

2. Muhammed Said b. Abdurrahman el Burhânî (ö. 1387/1967): Şam'ın

Sârûce pazarında salah ehli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Fakir olan

¹⁵⁰ Abdülkadir İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*, s. 499-507.

¹⁵¹ Muhammed Abdullah El-Vardi, *İkazü'l-Himem el-alye fî tercemt ricalü eş- Şâzeliye*, (Mısır: Daru Al-İhsan), s.381.

¹⁵² Şam Alimleri sayfası: www.rocham.org erişim tarihi: 25.11.2020:

ailesinin terbiyesinde yetişerek faziletlerinden nasibini aldı. Şam'da bilinen bir aile olan *Burhânî* ailesindendir. Ailesi Rusya'nın Hazar denizi tarafındaki vilayetlerinden Dağıstan'a nisbeten ed-Dağıstanî olarak da anılmaktadır. Şeyh, temiz bir İslam toplumunda büyüdü ve Şam'da bir dizi büyük âlimin yanında iyi bir terbiye aldı. Onların ilimlerinden öğrendi, ilim ve bereketlerinden feyiz aldı. Cemaleddin el-Kasimî'nin (ö. 1914) derslerine katıldı. Zamanın âlimleriyle hep beraber oldu. Şeyh Abdülkadir el-İskenderânî'den akaid ve hadis derslerini okudu ve hadis âlimi Şeyh Bedreddin el-Hasanî'den öğrendi. Ayrıca Şam müftüsü Şeyh Ataullah el-Kesm'den fıkıh derslerini aldı.¹⁵³

Şeyh Mahmud el-Attâr, Salih el- Humus ve Ebu'l-Hayr el-Meydânî gibi âlimlerden çeşitli ilimler okudu. 1945'te Şeyh Muhammed Said el-Burhânî, babasının ölümünden sonra Şam'ın *el-Akibe* semtindeki *et-Tevbe* Camii'nde imam hatiplik görevini üstlendi. Bu camide kendini ibadete adadı. Mescide gelenleri vaaz ve irşat etmeye başladı. Bu dönemde Şâzeliyye şeyhi Şeyh Muhammed el-Hâşimî ile tanıştı. Ona yakın durarak vaktinin büyük kısmını onunla geçirdi. Böylece tasavvufa meylecti. Ondandır özel ve genel vird alarak halvete girdi. Şeyhinin hayatında irşâd derecesine ulaştı. Şeyhinin vefatından sonra Şâzeliyye tarikatının ed-Derkaviyye kolunun imamı, mürşidi ve Allah dininin davetçisi oldu.¹⁵⁴

Şeyh Muhammed el-Burhânî, seyr-i sülûk hayatında iki büyük şeyhten etkilendi. Bunlar Şeyh Ebü'l Hayr el-Meydânî ve müntesip olduğu Şeyh Muhammed el-Hâşimî'dir. Bu iki Şâzelî şeyhin yolunu takip ederek şeyhinden sonra zamanın şeyhi olmuştur. Şeyh el-Burhânî, kendisine gelen talebelerini bu metot üzerine yetiştirmeye devam etti. Onlara özel ve genel virdler vererek bazılarını inzivaya girmeyi önerdi. Her Cuma günü *et-Tevbe* mescidinde zikir halkasını düzenledi. Şam'ın farklı mescitlerinde zikir halkaları düzenleyen Şeyh el-Burhânî, birçok âlimin ve salah ehli insanın tasavvufa katılmasına vesile oldu. 1967 yılının Şevval ayının 15'inde vefat eden şeyh, Şam'ın *ed-Dahdah* kabristanında defnedilmiştir.¹⁵⁵

3. Abdulkadir b. Abdullah b. Kasım bin Muhammed b. İsa el-Azizi el-Halebî eş-Şâzelî (ö. 1411/1991): Nesebi Şeyh Ömer el-Ba'ac vasıtasıyla Hz. Hüseyin tarafından Hz. Peygamber'e uzanmaktadır. 1920 senesinde Halep'in eş-Şehbâ

¹⁵³ Muhammed Abdullah El-Verdi, *İkazü'l-Himem el-alye fi tercemt ricalü eş- Şâzeliyye*, s.380.

¹⁵⁴ Muhammed Muti el-Hafiz- Nezar Ebâze, *Tarihu Ulema-i Dimaşk*, 2/1081-1091.

¹⁵⁵ Muhammed Riyâd el-Mâlih , *el-Allame Muhammed Said el-Burhânî*,(Dimaşk: Camiu et-Tevbe, ty.) 53.

mıntıkasında okuma yazma bilmeyen bir anne ve babadan dünyaya geldi. Ailesiyle rahat ve müreffeh bir hayat yaşadı. Hareketli bir yapıya sahip olup sporu severdi. Güzel elbiseleri ve en güzel kokuları sürerdi. Sonra bir vesileyle dünyadan ve ziynetinden uzaklaşarak gönül yoluna yöneldi. Böylece daha önce sevdiği eğlence hayatından yüz çevirdi. Bu dönemde saçlarını kazıttığı, yamalı giysiler giydiği ve dört yıl boyunca dervişler arasında salihlere eşlik ettiği aktarılır.¹⁵⁶

Gençliğindeki bu manevî yönelişi neticesinde, Şeyh Muhammed ez-Zammâr ve Şeyh Ahmed Ma'ud'un gibi âlimlerle tanıştı. Sonra Kadiri tarikatının şeyhi Şeyh Hasan Hassanî'ye intisap ederek onun yolunu takip etti. Şeyh Hasan'dan Kadiri tarikatı hilafeti giydi. 1949 yılında da Şabaniye medresesine girdi ve orada tam altı sene ilim tahsili yaptı. Bu esnada içinde Cuma namazı kılınmayan bakımsız bir mescit olan "Hammâd Meydanı"ndaki mescitte imamlık yaptı. Camiyi onararak üzerinde hutbe okunacak bir minber yaptı. Daha sonra Halep'ten Şam'a gitti. Şam'ın fesahat ve belagatiyle meşhur birçok âlimiyle bir araya geldi. Ancak aradığını bulamadı. Sık sık Muhyiddin el-Arabî'nin kabrini ziyaret etti. Bu arayış içerisindeyken Şeyh Muhammed el-Hâşimî'nin sohbetine katılması yönünde işaret aldı.¹⁵⁷

Şeyh el-Hâşimî'yi Şam'daki Büyük Emevî Camii'nde bulunca, onunla tevhit akidesine dair bazı hususları konuştu. Böylece şeyh ile tanıştı ve aradığı rehberi bulduğu kanaatine vardı. Şeyh Muhammed el-Hâşimî, şeyhin irşada lâyık olduğunu görmüş, Şâzeliyye tarikatının genel ve özel virdleri için ona izin vermiştir. İrşat faaliyetlerine başlayan şeyhin şöhreti çabucak yayıldı ve Suriye'nin dört bir yanından insanlar kendisine akın etmeye başladılar.

1991 yılında ihvanından bazılarını ziyaret etmek için Türkiye'ye gitti, bu sırada hastalığı ağırlaştı ve Maraş'ta hastaneye kaldırıldı, ardından İstanbul'a nakledildi ve 1991 yılının arefesinde Rabbinin rahmetine kavuştu. 26 Ekim 1991 yılında İstanbul'da, Ebû Eyyüb el-Ensari'nin makamına yakın bir mahalle defnedildi.¹⁵⁸ *Hakaik an et-Tasavvuf* isimli eserinde gerek tasavvufun genel yapısı ve gerekse tarikat anlayışını anlatmaktadır.

4. Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed en-Nebhân (1900-1974): Şeyh Nebhân 1318/1900 yılını Temmuz ayında Halep'in Bab en-Neyreb mahallesinde

¹⁵⁶ Abdülakadir el-İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*, Muhakıkın girişi, s. 3.

¹⁵⁷ el-Verdi, *İkazü'l-Himem el-alıye*, 400-426.

¹⁵⁸ Abdülakadir el-İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*, Muhakıkın girişi, s. 9.

doğdu. Dindar bir ailede büyüyen en-Nebhân, her zaman Ehl-i Beyte ve Allah yolunda olanlara karşı muhabbet besledi. Babası (r.h.) kavminin reisi ve büyük bir servet sahibi idi, oğlu Muhammed'i çok sevdiği ve yaşının ilerlemiş olması sebebiyle genç yaşlarında evlendirdi, ailenin büyük evladı olmasından dolayı babası, ticaretinin idaresini ona emanet etti.¹⁵⁹ Beş yıla yakın babası ile beraber çalıştı, bu esnada ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi ve insanlara karz-ı hasen vermeyi çok severdi.

Şeyh Necib, haftada sadece bir ders okumasını veya günü ticaret ve ilim tahsili için ikiye taksim etmesini önerdi. Şeyh Nebhân: *"bir elle iki karpuz tutulmaz."* ya ilim veya ticaret olmalı, diyerek ilim yolunu tercih etti. Şeyh Necib, bunun üzerine onu tebrik etti ve çalışmalarında başarılı olması için onu teşvik etti. Şeyh Nebhân, Şeyh Maruf ed-Devâlibî ile arkadaşlık ederek *el-Husreviyye'de* bir evde beraber kaldılar. Burada İmam Gazâlî'ye ait *İhya Ulumüddin* adlı kitabı okuyarak tahsil hayatına başladı.

Eğitim hayatı boyunca Peygamber'in (s.a.v.) hayatına ve hadis ilmine meraklıydı. İlim tahsilini Arapça ve Türkçe dillerinde yaptı. Daha sonra Şeyh Muhammed Ebu en-Nasr ile tanıştı ve ona intisap etti. Çok ihlaslı ve gayretli olduğundan Şeyh Ebu en-Nasr'ın ona: *"Sana selam olsun oğlum. Benden her şeyimi aldın. Gönlümü aldın, beni geçtin, benim için Allah'a dua et ve beni unutma"* dediği rivâyet edilir. *Bab el-Ahmar* camisinde Şeyh Ebu'n-Nasr'ın müridlerine sohbet vermeye başladı.¹⁶⁰ Bir kısmı intisap etmeye, bir kısmı da şeyhi ziyaret etmeye gayret ediyordu. Cami o kadar kalabalıklaştı ki Halep kalesine gelen kimseler burada ne olduğunu merak etmeye başlamışlardı. Bununla beraber Şeyh Nebhân'ın zihninde ilim tahsili ve çalışma isteği hep diriydi. Bu nedenle Mısır'a gitmek üzere Halep'ten ayrıldı ve el-Ezher'de el-Ezher Şeyhi Şeyh Muhammed Mutî'i'nin ders halkasına katılarak daha önce tahsil etmediği akli ve nakli ilimler ile tanıştı. Daha sonra 1928 yılında Halep'e dönerek Kiltaviye Camii'ne yerleşti. Kendisine el-Hüsrevîyye okulunun müdürlüğü teklif edildi, fakat onu kabul etmedi.

Şeyh Muhammed el-Nebhân Şâzelî Tarikatına olan münasebeti ile ilgili şunları söylemiştir: *"Hayatımın başında bazı şeyhlerden Şâzelî Tarikatına dair bazı adabı aldım. Bunlar üç dereceden ibaretti. Ancak Allah (c.c.) bu üç dereceli adabı bana*

¹⁵⁹ el-Gazzi, *Nehru ez-zahab*, (Halep:maruni), 3/349.

¹⁶⁰ el-Âlûsî, *es-seyd Muhammed eNebhân*, (Beyrut: Daru'l-marife) 1/102. (bak).

*birkaç saatte nasip etti.” Bu itibarla Şeyh Muhammed el-Hâşimî kısa bir riyâzet sonrasında kendisine icazet vermiştir.*¹⁶¹

Şeyh Muhammed el-Nebhân Şâzeliyye tarikatından hilafeti almışsa da bu tarikatın temsilciliğini yapmamıştır.¹⁶²

Şeyh Muhammed Nebhân, 24 Ağustos 1974'te Şaban ayının altısında vefat etmiştir. Vefat haberi yayılınca minareler, sokaklar ve evler hüznle inlemiş, Suriye'den ve yurtdışından birçok kişi cenazesine iştirak etmiştir.¹⁶³

2.3. Kadiriyye Tarikatı

2.3.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri

Şeyh Abdülkadir Geylânî'ye (ö. 561/1166) nisbeten bu tarikata Kadiriyye tarikatı adı verilmiştir. Geylânî'nin tam adı, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. Ebî Salih Cengidost Musa b. Ebi Abdillâh b. Muhammed el-Hasanb. Ali Ebi Talib'tir. Biyografi kaynaklarında Geylan (Ceylân) köyünde doğduğu ve zamanındaki âlimlerden okuyarak ilmin zirvesine ulaştığı kaydedilmektedir.¹⁶⁴

Şeyh Geylânî, Bağdat'ta Şeyh Ebu'l-Hayr Hammâd b. Müslim ed-Dabbâs'a intisap etmiş, akabinde Hâkim Ebû Sa'd el-Mahramî'den icâzeta almıştır. Kendisini Kur'ân-ı Kerim okumaya, dualar yapmaya adanmış bir zât idi. Bununla Sahâbe ve tabiinlere tabi olmayı amaçlamıştır. Abdülkadir Geylânî, zamanında şeriatı tatbik eden ve onun dışına çıkmayan biri olarak tanınmıştır.¹⁶⁵

Abdülkadir Geylânî, müritlerine şeriatı tabi olmayı sıkıca tembihleyerek şöyle derdi: Şeriatı tabi olmak iki cihan saadetine vesile olur. Sakın şeriatın çerçevesinden çıkmayınız. Allah'a en yakın tarikat ona hakkıyla kulluk etmek, şeriatı sınıksız sarılmak ve istikamet üzerine olmaktır.¹⁶⁶ Müritlerini sık sık çalışmaya çağırır ve tarikatın sadece sözden ibaret olmadığını belirtir, Allah'ın çalışan kullarını sevdiğini vurgulardı. Şeyh Abdülkadir (r.h.) “*el-Feth er-Rebbânî*” adlı eserinde müritlerine şöyle nasihat etmektedir: Allah Teâlâ, helalinden yiyen kulu sever, çalışmadan yiyene

¹⁶¹ Kiltaviyye sevenleri web sayfası: <http://www.alkeltawia.com/>

¹⁶² Muhammed Elnecer, *Bevariku'l-irfan* (İstanbul: Sonçağ, 2022), 12.

¹⁶³ Muhammed Faruk en-Nebhân, *Kitab eş-Şeyh Muhammed eNebhân*, <http://alsayed-alnabhan.com>

¹⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Gibte en-Nazir fi Tecemeti Abdülkadir el-Geylânî*, (by. Kekite,ty.) 11-12.

¹⁶⁵ Şeyh Mahmud el-Aliy el-Musa, *et-Turuk es-Sufiyye fi er-Rakka*, Yüksek Lisans Tezi, s.31.

¹⁶⁶ Muhammed Eb'l Fayd el-Muteveffa, *Bidaye et-Tarik ila Menhec et-Tahkik*, (Mısır: Daru'l-Kavmiyye, ty.),48.

buğz eder, kazandığıyla yiyeni sever, ikiyüzlülüğü ve başkalarına el açarak yiyene buğz eder.¹⁶⁷

Araştırmalarım sırasında gördüğüme göre, Şeyh Abdülkadir Geylânî (r.h.) kendi tarikatının anlayışı için açık temeller ortaya koymuş, bunun için kural ve hedefler belirlemiş ilk kişidir. Öğrencilerine bunu öğreterek herkese yaymalarını istemiştir. Eserlerinde bu husus açıkça görülmektedir.

Kadiriyye Tarikatı, Allah'ı anmayı (zikir) temel ilke olarak kabul etmiştir. Cenab-ı Hakk'a ulaşmayı gaye edinmeyi ve “*Allah'tan başka ilah yoktur.*” (*Lâ ilâhe illallah*) sözünü şiar olarak kabul etmiştir. Allah'ın zikrinin kurtuluşun yolu olduğunu belirlemiş, Kitaba ve sünnete sarılmayı sıkıca tembihlemiştir. Bu ilkeyi Kur'ân-ı Kerim'deki şu âyetten aldığı söylenebilir: “*Beni anın ki ben de sizi anayım.*”¹⁶⁸ Bu tarikatın intisabında takip edilmesi gereken usul ve yerine getirilmesi gereken adımlar, şeyh Abdülkadir Geylânî'nin “*futuhu'l Gayb*” adlı eserinden naklen iki temel aşamadan geçmesi gerektiği ifade edilmektedir:

A. Başlangıç Merhalesi: Mürit ile şeyh arasında gerçekleşen ilk görüşme ile başlar ve çeyrek saati geçmeyen kısa bir celse ile biter. Bu celsede tövbe istiğfar, itaat, zikir ve biat etme gibi hususlar yer alır. Bu tarikatta ahitte bulunma önemli esaslardan biri olarak kabul edilir. Bu konuda Şeyh Geylânî, (r.h), onun bir aslı olduğunu vurgulayarak, sahabenin Hz. Peygambere s.a.v.) bayatını buna delil olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bu biat, ancak şeyhin kadiri tarikatındaki meşihatine (şeyhlik makamı) ve dini terbiyede mucaz olduğunu itiraf etmekle mümkündür. Bu ilk karşılaşmada şunlar gerçekleşir: Mürit, iki rekât nafilâ namazı kılar, sonra Hz. Peygambere (s.a.v.) ve diğer enbiya ve resullere bir Fatihâ okur. Sonra şeyhin önünde oturarak gözlerini yumar ve üç defa gizlice kelime-i tevhid-i tekrar eder. Şeyh de aynı şu zikri gizlice üç defa tekrarlar. Daha sonra “*Ey bir olan ve Kerim olan Rabbim bize kereminle lütfet.*” Zikrini üç defa tekrarlar. Daha sonra şu âyet-i okur: “*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahidini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahidine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.*”¹⁷⁰ Mürşid, müritten üç defa

¹⁶⁷ Abdülkadir el-Geylânî, *el-Feth er-Rebbânî ve'l Fayd er-Rahmanî*, (Kahire: Mekteb es-Kafe ed-Diniyye, ty.)

¹⁶⁸ Bakara suresi, 152.

¹⁶⁹ Abdülkadir el-Geylânî, “*Futuhu'l-Gayb*, (Beyrut: D3aru'l-Huda, ty.), 166.

¹⁷⁰ Fetih suresi, 10.

kelime-ı tevhidi dinler. Bundan sonra şeyh müridine yerine getirilmesi gereken birtakım nasihatlerde bulunur.¹⁷¹ Sonra şeyhin müridin ellerinden tutarak “*Ben seni bu minval üzerine evlat olarak kabul ettim.*” Şeklindeki beyat aldığı merhalesi gelir. Mürit ise şeyhin bu sözüne karşın, “*ben de bu minvalde seni üstad olarak kabul ettim ve beyat ettim*” der. Daha sonra dua faslına geçilir. Şeyhin müridinin duyacağı şekilde şu duayı eder: *Allah’ım ona lütuf ve kerem eyle, peygamberlere açtığın rahmet kapılarını ona da aç. Allah’ım ona sonsuz rahmetinle merhamet et.*” Son olarak içinde soğuk su veya tatlı bir meşrubat bardağına: “*Rahîm olan Rab’den kavlen bir selâm vardır.*”¹⁷² âyetini ve üç Fatiha suresi ve üç İhlas suresini okuyarak müride içirir. Böylece kadiri Tarikatına mensup mürit olma vasfına sahip olur.¹⁷³

B. İkinci Merhale: Bu, yıllarca uzayabilen uzun bir aşamadır ve birinci aşamanın sonrasında, telkin, zikir, ahit alma ve kadehi içtikten sonra başlayan aşamadır. Bu uzun aşamada mürit, şeyhinden hakikat ilmini alarak onun edebi ile edeplenir ve emir ve nehiylerine imtisal ederek nefsini mücahede ve tasavvuf terbiyesi ile terbiye eder. Bu durum Allah’ın kendinse fütihat kapılarını açıncaya kadar devam eder.¹⁷⁴ Mürit ile şeyhi arasındaki iletişim sonucunda şeyhin müridinin irşada ehil olduğuna kanaat getirmesinden sonra, ona icazet verir. Bu icazet, şeyh tarafından kaleme alınıp mühürlenir ve üzerinde falanca Şeyhin müridinin tarikat şeyhliğine ehil olduğuna dair şهادetini ortaya koyar. Bu icazette, şeyhin icazet aldığı silsile zikredilerek kendisine gelinceye kadar bütün isimler zikredilir. Silsile Şeyh Abdülkadir’den Hasan Basri’ye ondan Hz. Ali’ye ondan da Hz. Peygambere ulaştırılır. Son olarak icazet şu dua ile bitirilir: *Allah’ım bu mübarek silsilenin yüzü suyu hürmetine Daru’s Selâm’da bize cemalini nasip eyle.*” Bu dua ile mürit şeyhlik derecesine terakki eder.

2.3.2. Suriye’de Kadirî Tarikatı

Araştırmacı Abbûd el-Askerî’nin 1998’de el-Cezire’de (Amûd) Kadirî tarikatının şeyhi olan Şeyh Ubeydullah el-Kadirî ile yaptığı röportajda, Suriye’deki Kadirî tarikatından bahsetmiş ve bu tarikatın, şeyhlerin Türkiye’den Suriye’ye sürülmesinden sonra 1925’te Suriye’ye el-Cezire bölgesine girdiğini ifade etmiştir.

¹⁷¹ Abdülkadir el-Geylânî, *el-Fuyûdât er-Rabbânî*, 30.

¹⁷² Yasin, 58.

¹⁷³ el-Geylânî, *el-Fuyûdât er-Rabbânîyye*, s. 31.

¹⁷⁴ el-Geylânî, *el-Gunye li Tâlibi Tariki'l-Hak*, (Beyrut: Merkez el-Arabî, ty.)166.

Ancak Şeyh Hamdân es-Salih, Kadiriyye tarikatının, 1950 yılında Şeyh Halef eş-Şu'a vasıtasıyla Suriye'de yayıldığını söylemiştir.¹⁷⁵

Kadiriyye tarikatı, Rakka, Haseke, Deyrezor, Halep ve Hama gibi Suriye'nin tüm vilayetleri ve kırsalında ve genel olarak Arap dünyasında yayılmış ve farklı ilmi seviyelerde âlimler bu tarikata intisap etmiştir. Şeyh Ubeydullah bu mülakatta tarikat ile alakalı “Elli iki tarikattan mucâz olmasına rağmen sadece Kadir tarikatının icazetini verdiğini” belirtmiştir.¹⁷⁶

Bu tarikata intisap; icab ve kabul yoluyla gerçekleşip erkek ve kadınlarla el ele tutuşarak beyat yapıldığını, ancak kadınlarla yapılan bu beyat asa, tespih veya bez parçası aracılığıyla yapıldığını ifade etmiştir. Tarikatın bazı müritleri daha önce şiş geçirme, cam yeme ve ateşte oturma gibi bazı etkinlikleri yaptıklarını ancak 1982 yılından itibaren bu tür şeyleri terk ettiklerini söylemiştir. Mülakatta Kadiriyye tarikatının Suriye'de toplumsal alanda önemli bir yere sahip olduğu belirtmiş, Tarikatın alkol ve benzeri sebeplerle toplumun huzurunu bozan birçok kişinin ıslahına vesile olduğunu kaydetmiştir. Kadınların tarikata girmeleri konusundaki soruya şu cevabı vermiştir: Kadınlar erkeklerden daha çok tarikata girip tasavvufu yaşamaya ihtiyaçları olduğunu çünkü kadının ıslahı ailenin ıslahı anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Şeyh Nebhan el-Badencekî, Kadiriyye tarikatının Bağdat'tan Suriye'ye geldiğini ve Hama'da ilk *el-Ceylanî dergâhı* açıldığını belirtmiştir. Sonra Halep'teki *Benu Hilal* kabilesinin resmi beyatı sonucu *Hilaliye dergâhı* ile seyrine devam etmiştir. Halep'te birçok Kadiri tarikatında *el-Badenceki dergâhı* ve *Hilaliye dergâhı* faaliyetlerini devam ettirmektedirler. *En-Neyreb mahallesindeki Badenceki dergâhında* yatsıdan sonra zikir meclisi düzenlenmektedir.¹⁷⁷

2.3.3. Yirminci Yüzyılda Suriye'de Kadirî Tarikatının Önemli Simaları

Kâdirî Tarikatı Suriye'de önemli faaliyetlerde bulunmuş bir tasavvufi ekoldür. Bu ekolün yirminci yüzyılda birçok önemli siması bulunmaktadır. Bunların bazıları aynı zamanda Nakşibendiyye ve Şazeliyye tarikatından icâzetli olduğundan daha önce ismi zikredilmiştir. Onların dışında şu zâtlar da bulunmaktadır:

¹⁷⁵ el-Askerî, Tarih et-Tasavvuf, Halef eş-Şu'a ile yapılan mülakattan, *et-Turuk es-Sufiyye fi Suriye*, 139.

¹⁷⁶ el-Askerî, *et-Turuk es-Sufiyye fi Suriye*, s.91-92.

¹⁷⁷ el-Askerî, *et-Turuku's-sûfiyye fi Suriye*, s.95, (Şeyh en-Badenceki'nin Abûd el-Askerî ile yaptığı mülakat, 1999).

1. Şeyh Halef el-Hüseyn eş-Şû'a: 1914 yılında Rakka'nın Tel Marbit köyünde doğmuştur. 1940 yılında Irak'a giderek ederek Şeyh Ahmed Asım'ı ziyaret etmiş ve ondan Kadiriyye tarikatı hilafeti almıştır. Şeyh Halef, Kâdiriyye tarikatının postnişini ve 1953 yılında Rakka'ya tarikatın girmesine vesile olan bir zattır. 2004 yılında vefat eden şeyh Halef, okuma yazması olmayan ve Şer'i ilimleri okumamış ziraat ve hayvancılıkla meşgul olarak geçimini sağlamış bir şahsiyettir.¹⁷⁸

2. Şeyh Ubeydullah el-Hüseynî: Kâdiriyye tarikatının bilinen şahsiyetlerindendir. 1944 yılında Amûda'da dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının ilim halkasına katılmış ve on iki yaşında ondan şefevi olarak tarikat icazetini almıştır. Kardeşi Şeyh Seyyid Muhammed el-Kâdirî kitabî icazeti vermesine vekil kılmıştır. Şeyh Ubeyd, vaktinin büyük kısmını ilim tahsiline ayırmış ve 1980'de Kâdiriyye tarikatında irşat vazifesine başlamıştır. Şeyhin Suriye ve Türkiye'de müridleri bulunmaktadır.

2.4. Rifâiyye Tarikatı

2.4.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri

Şeyh Ahmed er-Rifa'î'ye (ö. 578/1182) nispeten bu tarikata, Er-Rifâiyye adı verilmiştir. Tam adı, Ahmed b. Ali b. Yahya b. Sabit b. El-Hazm b. Ahmed b. Ali b. Ebi'l Makarim b. El-Hasan b. Musa el-Kâzim b. Cafer es-Sâdik b. Muhammed el-Bâkir b. Zeynilabidin b. El-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib'tir. Basra'ya yakın Vasit mıntıkasında doğmuştur.¹⁷⁹ On yedi yaşında babasının vefatı üzerine dayısı Mansur er-Rabbânî kefaletini üstlenmiş ve onu en iyi şekilde yetiştirmiştir. İslamî ilimleri okumuş ve bu ilimlerde mahir olmuştur. Yirmi yaşında Şeyh Ebü'l-Fadl Ali ona İslamî ilimlerin tamamında icazet vermiş mübarek hırkayı girdirmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber'e uzanan iki silsilesi olmuştur.¹⁸⁰ Tarikata ait birçok kol zikredilmişse de bunların usul ve erkân açısından farklılaşma içermediği tespit edilmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁸ el-Askerî, *et-Turuk es-Sufiyye fi Suriye*, 143.

¹⁷⁹ Abdülkerîm er-Râfî, *Sevâdü'l-'ayneyn fi menâkıbi'l-ğavs Ebi'l-'Alemeyn*, Kahire 1301, s. 3.

¹⁸⁰ Rifa'î, *el-Bürhan el-Müeyyed*, Mukaddime el-Vasitî, 20-21.

¹⁸¹ Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), 35/99-103.

2.4.2. Rifâiyye Tarikatı'nın Esasları

Rifâiyye Tarikatı, Ahmed er-Rifâî'nin kitaplarında beyan ettiği Kur'ân ve sünnete bağlılık, nefsanî arzuların terk edilmesi ve ilahî emir ve nehiylere karşı sabır gibi esaslar üzerine kurulmuştur. Ahmed er-Rifâî tarikatına dair: Benim tarikatım bid'atsız bir seyr-i sülûk, kesintisiz bir himmet, riyasız bir amel, muhlis bir kalb ve arzulara tabi olmayan bir nefis yoludur. *el-Bürhan el-Müeyyed*, adlı meşhur eserinde tarikatının bakış açısını ve temel ilkelerinin özetini ve bulmak mümkündür. Tevazu, zühd ve ihlas gibi unsurlar tarikatında öne çıkan hususlardır. Bu konuda kendisinden: Birçok tarikata girdim sıhhatini hüsn-ü niyetle öğrenmeye çalıştım. Sünnet-i Muhammedî ile amel etmekten ve alçak gönüllülük, tevazu ve acizliği itiraf etmek gibi ahlaklarla ahlaklanmakta daha sevimli bir yol bulamadım.¹⁸² Bu bakımdan Kur'ân ve sünnete karşı tam bir bağlılık, gafil olmayan bir kalp ve sürekli zikirle meşgul bir lisan Rifâiyye tarikatında temel ilkeler olarak kabul edilmiştir.¹⁸³

Rifâiyyeye girmek ve seyr-i sülûkunu gerçekleştirmek isteyen bir tâlibin geçmesi gereken -bu kısımda işleyeceğimiz- bazı merhaleler mevcuttur. Bu merhaleleri genel olarak maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Sâlikin İslâm dininin emir ve yasaklarını öğrenmesi ve bu doğrultuda hareket etmesi, 2. Maddî ve mânevî temizlik, 3. Tövbe etmek, 4. Kalbin Allah ile olması, 5. Allah'tan başkasına iltifat etmemek, 6. Hz. Peygamber'e çokça salâtü selâm getirmek, 7. Tasavvufî sohbet, 8. İntisap, 9. Mürşidin telkin ettiği zikirleri yerine getirmek, 10. Riyâzet, 11. Halvet. Rifâiyye'de sâlikin önce şeriâtı bilmesi, emir ve yasakları öğrenmesi ve gereğini yerine getirmesi gerekli görülmüştür.¹⁸⁴

2.4.3. Rifâiyye Tarikatı'nın Âdâbı

Her tarikatta müridin şeyhinden alacağı birtakım âdâb ve erkân vardır. Bu kapsamda Rifâiyye tarikatında müridin yerine getirmesi gereken âdâbı şöyle sıralamak mümkündür:

1. Şeyhe'e itaat etmek ve sözünü dinlemek.
2. Seyr-i sülûk'ta ihlas, takva, tevazu, ibadet, hüzn ve Allah korkusundan ağlamak.

¹⁸² Rifa'î, *el Bürhan el-Müeyyed el-Kebir*, (Beyrut: Metbetu'l-Maarif, ty.), 33.

¹⁸³ Ebü'l Huda es-Sayyâdî, *el-Kavaid el-Meriyye fi Üsûl et-Tarikat er-Rufâ'iyye*, (Ürdün: Vakfiyetu'l İmam Gazi, ty.), 4.

¹⁸⁴ Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, 171; *Türkiye'de Tarikatlar*, 302.

3. Çok oruç tutarak ve az uyuyarak nefsi terbiye etmek.
4. Hoş görülme olmak buğz etmemek ve ahde vefa göstermek.
5. Allah'a yalvarmak haramlardan uzak durmak ve sünnete temessük etmek.¹⁸⁵

Ahmed er-Rifâî'nin bu adabı kendi tetbik eder ve müritlerine de tabi olmalarını tembihlerdi. İmama Şa'rânî (ö.1565) İmam Rifâî'nin derviş ve garibanlar arasında dolaşır elbiselerini yıkadığını, onlara yemek taşıdığını, onlarla birlikte yemek yediğini ve onlardan dua istediğini nakletmiştir. Rifâîyye tarikatında müritlere verilen önemli virdler şunlardır: Peygambere salat ve selam getirmek, istiğfar etmek “*Estağfirullah el-Azim ve Etub İleyh.*” Yüce Allah'tan bağışlanmayı talep eder ona tövbe ederim. Kelime-i tevhid “*La ilahe İllallah*” sözünü tekrarlamak.¹⁸⁶ Müridin durumuna göre mürşid, bu zikirleri artırır.¹⁸⁷

Ahmed er-Rifâî, müritlerine sıkıntıları geçmesi ve zorlukların üstesinden gelmeleri için Kur'an ve sünnette dayanan bir çok zikri vird olarak vermiştir. Bunun yanı sıra Rifâî, müritlerinden Fatiha suresi ve Ayet-i Kürsî'yi gün doğarken ve batarken okumalarını talep etmiştir.¹⁸⁸

2.4.4. Suriye'de Rifâîyye Tarikatı

Rifâîyye tarikatı Şam'ın kırsalında daha yaygındır. Tarikatın bölgeye ilk ne zaman girdiğini net olarak tespit edemedik. Bununla birlikte tarikata mensup birçok şeyh bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasen Vâdî b. Alî es-Sayyâdî er-Rifâî

(1850-1909): Suriye'nin Halep şehrinin güneyinde yer alan Maarretünnu'mân'ın Hânşeyhûn köyünde doğmuştur. Eğitim öğrenimini Halep'te tamamlamıştır. Bir dönemler Halep müftülüğü yapmış olan Behâeddîn Ruvvâs'tan Rifâîyye hilafeti giymiştir. Şeyh Ebü'l-Hüdâ'ya Sayyâdî denilmesinin sebebi Ahmed es-Sayyâd'ın (ö. 670/1271) soyundan gelmesi olarak gösterilmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Bu konuda bkz. Sayyâdî, *el-Kavaid el-Meriyye fi Üsûl et-Tarikat er-Rufâ'iyye*, 4-44; Ergün Öztürk, *Ahmed er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 84-152.

¹⁸⁶ el-Hüseyni, *Tasavvuf Ansiklopedisi*, 575.

¹⁸⁷ Sayyâdî, *el-Kavaid el-Meriyye*, 4.

¹⁸⁸ Ahmed Dernika, *Şeyh Ahmed er-Rufâ'i ve A'lâm er-Rufâ'iyye fi'l Alem'l İslamî*, (Trablus: el-Mueessetu'l-Hadise, ty.),65-66.

¹⁸⁹ Tufan Buzpınar, “Sayyâdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/217-218;

Sultan 2. Abdülhamid Han tarafından desteklenen Sayyâdî, Halep Nakîbü'l-eşrâflığına tayin edilmiştir. Ebü'l-Hüdâ, babasının Rifâiyye tarikatının Hânşeyhûn'daki halifesi olduğunu ve bir zâviyesinin bulunduğunu zikreder.¹⁹⁰

Ebü'l-Hüdâ'nın, hayatı boyunca yaptığı hizmetlerden dolayı Halife'den çeşitli rütbe ve madalyalar aldığı kaynaklarda yer almaktadır. Aldığı ödüller ve görevler şu şekildedir:

1. Han Şeyhun şehrinin sorumluluğu.

2. Cisir el-Şuğur'da nakîbu'l-eşrâflık

3. Halep nakîbu'l-eşrâflığı

4. Osmanlı ordusunda askeri kadılık yapmış, madalyalarla ödüllendirilmiş ve Devlet Üstün Hizmet Madalyası almıştır.¹⁹¹ Büyükada'da gözetim altındayken 28 Mart 1909'da vefat etti.¹⁹²

Eserleri: 200'ün üzerinde eseri olduğu zikredilmektedir. Ancak eserlerinin niteliği konusunda farklı görüşler zikredilmiştir. Bazı âlimlerin tenkidine uğramıştır. Eserlerin bazıları şunlardır:

1. *Dâ'î'r-Reşâd li-sebîli'l-ittihâd ve'l-inkıyâd* (İstanbul, ts.)

2. *en-Nefhatü'n-nebeviyye fî hizmeti'l-hilâfeti'l-Hamîdiyyeti'l-*

3. *Kılâdetü'l-cevâhir*, Ahmed er-Rifâî'ye ve Rifâiyye tarikatı tarihine, âdâb ve erkânına dair hacimli bir eserdir.

4. *Dav'ü's-şems*.

5. *Zahîretü'l-me'âd*.

2. Şeyh Süleyman el Keyyali (1846-1914): Şeyh Süleyman el Keyyali 1846 yılında Humus'ta doğdu. İlk eğitimini babasının rahle-i tedrisatında tamamladı. İlk Rifâiyye hilafetini babasının elinden giydi. Şeyh Süleyman, Yahya ez-Zehrâvî, Muhammed el-Atâsî, Şeyh Muhammed Said b. Şeyh ez-Za'bî ve Şeyh Muhammed Selim Sâfî gibi zamanının önemli âlimlerinden ilim tahsilini yaptı. Şeyh es-Seyyâdî ile tanıştı ve ondan da ikinci kez Rifâiyye icazeti aldı. Rifâiyye tarikatının usûl ve

¹⁹⁰ Suwaidan, Hassan es-samahi, *Ebu'l-Huda el-Sayyadi fî esari muasirih*, (Suriye: Darü'l-beşâir), 135.

¹⁹¹ Suwaidan, *Ebu'l-Huda el-Sayyadi fî esari muasirih*.

¹⁹² Tufan Buzpınar, "Sayyâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36/217.

âdâbını anlatan, *el-Beşârâtü 'l-Ahmediyye fî sülûk et-Tarîka er-Rifâ 'iyye* isimli bir eser yazdı.1914 yılında vefat eden şeyh Süleyman *Babü't-Türkmen* kabristanında defnedilmiştir.¹⁹³

3. Şeyh Mahmud b. Abdurrahman Hüseyin el-Hamavî (1898-1979):

Hama'nın meşhur şeyhlerinden birisi olan Şeyh Mahmud eş-Şakfa 1898 yılında Hama'da doğmuştur. Suriye'deki büyük ulemanın ders halkasında yetişmiştir. Şeyh Bedreddin el-Hasenî, Muhammed Saîd en-Na'sân, Mustafa Hanhûn hocaları arasındadır. Şeyh Bedreddin el-Hasenî'den hadis usûlü ve fûrûu konularında icazet aldığı aktarılır. Rifâiyye tarikatını Şeyh Abdurrahman b. Ahmed es-Sebsebî'den (ö. 1964) almıştır.¹⁹⁴ Namazın anlamı üzerine yazdığı *el-Urvetü 'l-Vuska* kitabının yanında çeşitli na't içeren şiirleri bulunmaktadır. Muhibbânı tarafından hazırlanan internet sitelerinde Şeyh Mahmûd'a gerek ses kayıtları ve gerekse hayatı hakkında bilgiler paylaşılmaktadır. Şeyh 1979 yılının Ramazan ayının onuncu Cuma günü, mescitteki bir kişi, kendisini selamlamak istediğine inandırarak bıçaklanmış, ertesi günü vefat etmiş, mescidin yanındaki bahçeye defnedilmiştir.¹⁹⁵

4. Abdulkadir Accân el-Hadîd (1874-1958):

Hiz. Peygamber'in torunlarından Musa Kâzım'ın soyundan geldiği söylenen, çoğunluğu Irak'ta bulunan Accân ailesinin önde gelen bazı isimleri Suriye'de yaşamıştır. Şeyh Abdulkadir Accân Halep'in Tedef ilçesinde doğmuş, Halep, el-Bab ve Rakka şehirlerinde yaşamıştır. Şeyhin Rifâiyye tarikatı âdâbı üzerine yetiştirdiği ve tarikatın Tedef'te bulunan tekkesinin dışında Halep'te de bir dergahını açtığı kaydedilmektedir. Cuma akşamı yatsıdan sonra cehr-i zikir yapıldığı aktarılmaktadır.

5. Diğer Rifâî Şeyhleri:

Rifâiyye tarikatı Suriye'de yaygın bir tarikattır. İl merkezlerinde uzakta olan yerleşim yerlerinde ilmî yönüyle meşhur olmamış birçok tarikat şeyhinin olduğu da bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Şeyh Ömer en-Nedâf, tarikatı Tedef bölgesindeki Şeyh Accân'dan almış, ardından 1961'de Rakka'ya taşınarak burada neşretmeye başlamıştır. Muhammed el-Abûd, Rifâiyye tarikatının Rakka'daki temsilcilerindendir. Özel bir dergahı olmayıp, müridlerini kendi evinde ağırlamaktaydı. 1967'de şeyhin hastalığı nedeniyle kapatılmıştır.¹⁹⁶

¹⁹³ Na'im Selim ez-Zehrâvî - Mahmud Ömer es-Sibâ'î, *Humus Dirase ve Sekafe*, (Humus: Mektebe er-Ravda, ty.),285.

¹⁹⁴ Muhammed Riyad El-Havam, *Şehit alim Şeyh Mahmud bin Abdul Rahman eş-Şakfa*,98.

¹⁹⁵ Haldun Mahluta, *Ahvalu 'l-ebrar*, 1/28; <https://manazil.yoo7.com/t202-topic>, Erişim: 02/10/2022.

¹⁹⁶ Şeyh Muhammed el-Vâil er-Râvî ile yapılan mülakat, tarih: 20. 11. 1998.

Rifâiyye tarikatının Humus'taki bilinen en eski şeyhi, 1764'te Humus'un Vasit köyünde doğan Şeyh Ahmed el-Keyyali'dir. Şeyh el-Keyyâlî, Humus'ta tarikatı kurmak ve yaymakla tanınır. Rifa'i Tarikatının 19. Yüzyılın sonlarında kalenin doğu yamacında *Bab al-Siba* 'da bir dergâhı vardı. Ayrıca *Bab ed-Durayb* ve *Beytü'l-Edib* 'te de birer dergâhı vardı. Tarikatın başka bir dergâhı Babü'l Hûd'un güneyinde *Şeyh Hamam* dergâhıdır. Ancak günümüzdebu dergâh yıkılıp tarlaya dönüşmüştür.¹⁹⁷

2.5. Sa 'diyye Tarikatı

2.5.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri

Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'ye,(ö. 575/1180) nispetle Sa'diyye adını almıştır. Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî, Mekke'de ilim ve nesebiyle meşhur olan bir anne ve babadan dünyaya geldi. Küçük yaşlarından itibaren dinî ilimler tahsil etti. Fıkhi konularda Şafii mezhebine tabi oldu. Hadis, tefsir, kelâm, tasavvuf ve fıkıh ilimlerini farklı hocalarda okudu. İlim ve irfân ehli bir zât olan babası Şeyh Yunus eş-Şeybânî el-Hasenî'den tarikat icâzeti almıştır.¹⁹⁸ Şeyh Sa'deddin'in Sa'diyye tarikatına dair senedi konusunda kaynaklar vehbî ve kesbî olmak üzere iki senetten söz etmekteler.¹⁹⁹

Vehbî senet: Halk arasında meşhur olan kıssaya göre el-Cebâvî'nin Peygamberin (s.a.v.) ruhaniyeti ile buluştuğunu ona zikir çekmesini telkini ettiğini, mübarek cübbesini giyindirdiğini, bunun üzerine Peygamberin bereketiyle kendisine fütuhât kapılarının açıldığı nakledilir.²⁰⁰

Kesbî senet: Şeyh Sa'deddin silsile yoluyla tarikatı babası Şeyh Yunus aş-Şeybânî'den, Ebu Bekir en-Nessâc'tan, Cüneyd el-Bağdadî yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşmaktadır.²⁰¹

Sa'diyye tarikatının Suriye'yle ilişkisi isimlendirme açısından da bulunmaktadır. Şeyh Sa'deddin'in lakabı olan Cebâviyye nispeti Şam'da bulunan Cebâ köyüne nisbetle verilmiştir. Şeyhin hayatını anlatan en eski kaynak da yine Halep Sa'dî tekkesi şeyhi Zeyneddin el-Halebî'ye aittir.²⁰²

¹⁹⁷ el-Askerî, *Tarih et-et-Turuk es-Sufiyye*, 143.

¹⁹⁸ el-Cebâvî, ailesine ait resmi web sayfası. <http://sadijebawi.awardspace.us/01.gif>

¹⁹⁹ Ali kudari es- Sadiy , *Mecmua es-senia fi et-Tarika es- Sadiyye*, Mısır, s. 165.

²⁰⁰ Muhammed Gazi Hüseyin Aga el-Miknasî, *et-Tarika es- Sadiyye fi Biladi eş-Şam*, (Dımaşk: Daru'l- Beşair, ty.), 79.

²⁰¹ el-Miknasî, *et-Tarika es- Sadiyye fi Biladi eş-Şam*, 80.

²⁰² Hür Mahmut Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", TDV İslâm Ansiklopedisi, 35/387-388.

Sa'diyye tarikatının da seyr-i sülûk kapsamında bildirilen âdâbları Miknasî şöyle özetlemiştir:

1. Tövbe Makamı: Tövbe, seyr-i sülûk'te sâliğin kat ettiği ilk menzildir. Dolayısıyla Sa 'diyye tarikatında seyr-i sülûkün başlangıcı, mürşit ve mürebbi olan şeyhin nezaretinde işlediği günahlardan pişmanlık duymasıdır.

2. Takva Makamı: Salik, tövbe makamına ulaştıktan sonra takva makamına terakki eder. Salikin, tövbe etmeden takva makamına geçmesi mümkün değildir. Takva, Saliki Allah yolundan alı koyacak her şeyin terk edilmesidir.²⁰³

3. Zühd Makamı: Sahabe-ı kiramın dünyayı hor görmeleri ve ona tenezzül etmeden onu sadece bir vasıta olarak görmelerini fiili olarak bize gösterdikleri şerefli bir makamdır.

4. Fakirlik Makamı: Kendini her zaman Allah'a muhtaç hissetme duygusunun hâkim olduğu yüksek ahlakî makamlardan biridir.

5. Sabır Makamı: Sabrı tavsiye eden âyet ve hadislerin anlamını hayata tatbik etme makamıdır. Allah sabredenleri şu sözleriyle över: *Şüphesiz sabredenlerin mükâfatı hesapsız verilecektir.*²⁰⁴

6. Tevekkül Makamı: Allah'a yakın olanların bulundukları yüce bir makamdır. Allah (c.c.) *Tevekkül edenler ancak Allaha tevekkül etsinler.*²⁰⁵ diye zikretmiştir.

7. Rıza Makamı: Seyr-i sülûk'ta son varılan makam olarak görülmüştür. Sâlik'in Allah yolunda kat ettiği uzun merhaleden sonra muhabbetin ve rızanın her haline yansıdığı bir makamdır. Bu konuda Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: *Allah onlardan razı, Onlar da Allah'tan razıdırlar.*²⁰⁶ Bu makamları kat eden salik, bazı kıymetli hal ve nimetler mazhar olduğu Kabul edilir.²⁰⁷ Kelâbâzî'nin (ö.380/990) *et-Tearruf* adlı eserinde belirttiği gibi: Tasavvuf ilmi hal ve ilmidir. Bunu ancak salih ameller işleyenler miras alabilirler. Salih amellerin en önemlisi fikhın usûl ve furûuna dair ibadet ve muamelata ilişkin ilimleri öğrenmektir.²⁰⁸

²⁰³ Şihabüddin es-Sehrevî, *Avarifü'l Maarif*, (Kahire Daru'l-Maarif,ty.), 489.

²⁰⁴ ez- Zumer, 10.

²⁰⁵ İbrahim, 12.

²⁰⁶ el-Beyyine, 8.

²⁰⁷ el-Miknasî, *et-Tarika es- Sadiyye*,35.

²⁰⁸ el-Kelâbâzî, *et-Taaruf ila Mezhebe hl-i et-Tasavvuf*, (Kahire: Mektebetu'l-Hanci, ty.),380.

Sa'diyye tarikatında zikir ikiye ayrılır: Kalp ile yapılan zikir ve dil ile yapılan zikir. Sa'diyye tarikatı büyükleri zikre büyük önem vermişlerdir. Onlar, zikir halkaları için belli vakitler ayırmışlar. Oturup belli şart ve âdâb ile zikir meclislerini ihya etmişlerdir. Zikirden önce kalbin sükûnete ermesi, Allah'tan istimdat dilenmesi, abdestli olması ve zikre başlarken şeyhinden de kalben meded istenmesi bunlar arasındadır.

Zikir esnasındaki âdâb ise şunlardır: Namazda oturulduğu gibi temiz bir yerde oturulması, elbiselerine ve oturduğu yere güzel koku sürmesi, helal parayla alınmış elbiseler giyinmesi, gözlerini kapatması, zikirde ihlaslı olması ve özellikle kelime-i tevhit zikrini manasını düşünerek çekmesidir. Zikirden sonraki adab: Susmak, Huşu içerisinde olmak, düşünmek, nefsi tenkid etmek ve zikrin hararetini söndürdüğü için su içmemektir. Zikrini bitirdikten sonra başını öne eğip, sonra kaldırıp Cenâb-ı Hakk'a dua etmek.²⁰⁹

Sa'diyye tarikatındaki sufilerin zikir halkaları, göze hitap eden güzel bazı manzaraları oluşmasını sağladığı gibi, edebi bir söylemin de ortaya konulduğu bir meclistir. Bu zikir halkaları tarikatın küçük, orta ve büyük virtlerini okunmasıyla başlar. Daha sonra Esmâ-i Hüsnâ ile başlayıp Peygambere tevessül kapsamında kasidelerle devam edilir. Şeyhin müridinin haline uygun bir vird vermesiyle meclise ara verilir. Verilen bu arada aşk, hasret ve Cenab-ı Hakk'ta yok oluş ifade eden tasavvufî ilahî ve kasideler söylerler. İkinci celse Peygambere ve tarikat şeyhlerine ve bütün ilmiyle amel eden âlimlere Fatîha suresi okunarak başlanır. Daha çok Şeyh Abdülgani el-Nabulsi, İbnü'l-Arabi, İbnü'l-Fârîz, Şeyh Ömerel-Yafî ve Şeyh Ebu'l-Huda es-Seyyâdî'ye ait kaside ve beyitler okunarak meclis sona erdirilir.²¹⁰

2.5.2. Suriye'ye Sa'diyye Tarikatı

Sa'diyye tarikatı, daha önce de belirttiğimiz gibi, tarikatı babasından alan pirî Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'ye atfedilir. Şeyh Sa'deddin, babasından hırkayı giydikten sonra ilk olarak *Ceba* köyünde bir dergâh kurar ve daha sonra birçok İslam beldelerinde dergâhlar açarak bu tarikatın yayılmasına vesile olur. Şeyh Sa'deddin'den ilk halifelik alan Humus Cedide köyünde ikamet eden Şeyh Osman el-Kâî'dir.²¹¹ Sonra

²⁰⁹ el-Miknasî, *et-Tarika es-Sadiyye fi Biladi eş-Şam*, s.70; Ziyaüddin en-Nakşibendî, *Cami'ü'l Usûl, et-Turûk es-Sufiyye*, 93-95 .

²¹⁰ el-Miknasî *et-Tarika es-Sadiyye fi Biladi eş-Şam*.s.71.

²¹¹ ez-Zehrâvî - es-Sibâ'î, *Humus Dirase ve Sekafe*, s. 289.

sırasıyla Dârü'l-Kebire köyünden Şeyh Farac el-Ubeydullah, el-Kasir köyünden Şeyh Cuma, Keferaya köyünden Şeyh Ebu Said Bekkâr ve Deyr Balebe'den Şeyh Muhammed et-Talib'tir.²¹² Bu tarikatın Halep'te birçok müntesibi olmuştur. Tarikatın şeyhlik makamı uzun süre Cebâvî ailesinde kalmıştır.²¹³ Şeyh Abdülhadi el-Vef'âi'ye (ö. 1327/1910) ait tarihi kasideye bakıldığında, Sa'diyye tarikatının birkaç kolu olduğunu, bunlardan önemli kolların şunlar olduğu anlaşılmaktadır: Şeyh Halid es-Sa'dî ve amcası Damis es-Sa'dî'nin oğullarının başında bulundukları tarikat kolu. Şeyh Muhammed Hamid b. Nasif ed-Derîr'in başında bulunduğu kol. Şeyh Yahya Bülbül'ün nezaretindeki kol ve Şeyh Sa'dû Salime'nin başında bulunduğu tarikat koludur.²¹⁴

2.5.3. Suriye'de Sa'diyye Tarikatının Önemli Simaları

Daha önce bu tarikatın Şeyh Sa'deddin el-Cebâvî'nin Şam'da dergâh açtığı ifade edilmişti. Tespit edebildiğimiz XX. yüzyıldaki irşad makamında bulunan meşhur isimler şunlardır:

1- Seyyid Mustafa b. Muhammed el-Sa'dî el-Cebâvî (ö. 1936) Tam adı, Seyyid Mustafa b. Muhammed el-Sa'dî el-Cebâvî el-İdrisi el-Hasanî b. Ali b. el-Hüseyin b. eş-Şeyh Salih'dir (ö. 1355/1936). Safed'de doğmuştur. İlk tahsilini babasından ve Safed âlimlerinden almış, daha sonra el-Ezher'e giderek İslâmî ilimlerde kendisini yetiştirmiştir. Safed şehrine geri döndü ve bölgenin önemli âlimleri arasında yerini aldı. Babasından tarikat hırkasını giydikten sonra Sa'diye tarikatının postuna oturdu. Bir dönem Safed'de nakîbu'l-eşrâfîlik görevi yapmıştır. Sa'diye meşayihinin şeceresini çıkardı. Böylece bu tarikatın Biladü's-Şam'da yayılmış bütün şeyhlerin isimlerini bir araya getirdi. Büyük Muhaddis Seyyid Bedreddin el-Hasenî ile sık sık bir araya geldiği aktarılmaktadır. Yaklaşık seksen yaşlarında 1936 yılında vefat etmiştir.²¹⁵

2- Şeyh Sa'deddin b. Şeyh Halid (1866-1951): Şeyh Sa'deddin Sa'diyye tarikatının Humus'taki temsilcilerindendir. Humus'ta 1866 yılında dünyaya gelmiştir. O, henüz küçük yaşlarındayken babası vefat etmiş, ilk eğitimiyle annesi Hanefiyye b. Selîm ilgilenmiştir. Şeyh Sa'deddin Humus'un önde gelen meşâyihından ilim ve

²¹² el-Askerî, *Tarih et-et-Turuk es-Sufiyye*, 144.

²¹³ el-Askerî, *Tarih et-et-Turuk es-Sufiyye*, 125.

²¹⁴ ez-Zehrâvî - es-Sibâ'î, *Humus Dirase ve Sekafe*, s. 292.

²¹⁵ <https://altarika-alsaadia.syriaforums.net/t66-topic>, Erişim 10/10/2022.

tasavvuf dersleri almıştır. Şeyh Ebu'n-Nasr'ın babası Şeyh Selim Halef hocaları arasındadır. Bir dönem İstanbul'a giderek eğitimine orada devam etmiştir. Sa'diyye tarikatının hilafetini Şam'da bulunan Sa'diyye tarikatının o dönemki önde gelen ismi Şeyh Muhammed Tâc b. Şeyh İbrahim'den almıştır. Humus'ta Bâb-ı Tedmür bölgesindeki dergâhta irşad faaliyetleri yürütmüştür. *en-Nefahât el-kudsiyye min feydi hayri'l-beriyye, el-Feyzü'l-esnâ min esmâi'l-hüsnâ, Mazâhirü'l-esmâ* vd. çeşitli eserler de kaleme almış olan Şeyh Sa'deddîn 1951 yılında Humus'ta vefat etmiştir.²¹⁶

3- Sa'diyye Ailesinden Diğer Şeyhler: Sa'diyye ailesi, tarikatın pîri olan Sa'deddîn el-Cebâvî'nin neslinden gelmektedir. Aile genişlemiş olup, Şam, Halep, Humus ve diğer şehir ve ülkelere dağılmıştır. Aile içerisinde bu tarikatta yetişmiş birçok zevât bulunmaktadır. Şam'da yaşayıp vefat etmiş olan Sa'd Mustafa Sa'düddin b. Şeyh Hasan b. Şeyh İbrahim (ö. 1921/1337) ve Şeyh Muhammed Edib Sa'düddin b. Şeyh Mustafa b. Hasan Tac'ı (ö. 1356/1938) bunlar arasında zikredebiliriz.²¹⁷

2.6. Mevleviyye Tarikatı

2.6.1. Tarikatının Kurucusu ve Tarikatın Genel Özellikleri

Bu tarikat, soyu Hz. Ebu Bekir es-Siddık'a (r.a.) ulaşan Mevlânâ olarak Muhammed Celâleddîn (ö. 672/1273) el-Belhî er-Rûmî el-Konevi'ye nisbeten Mevlevilik adı verilmiştir. Celâleddîn er-Rumî ve âlimlerin Sultanı lakaplı Hanefî ulemasından Bahâeddîn Veled'in oğludur. Afganistan'da bulunan Belh şehrinde 604/1207 yılında doğdu. Babası âlim kişiliği ve doğruyu söylemedeki cesareti ve “Âlimlerin Sultanı” sıfatıyla zalim emirlere karşı gelmekle tanınırdı. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ilk tahsilini babasının yanında başladı. Daha sonra babasının öğrencisi olan ve babasının vefatından sonra fetva ve vaaz sorumluluklarını yerine getirmeyi kendine görev edinmiş Burhaneddin Muhakkik Tirmizî'de devam etti.²¹⁸ Daha fazla ilim tahsil etmek için Şam ve Halep'e giderek yıllarca ilim tahsilini yaptı. Halep'te İbn Kemalüddin b. el-Adim ile karşılaştı. Şam'da ise Şeyh Sais el-Hamevî ve Şeyh Osman er-Rûmî, dersler aldı. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn b. el-Arabî'nin kendisini gördüğü rivayet edilir. Dha sonra tekrar Konya'ya döndü. Konya'da, ders ve fetva vermeye başladı. İnsanlar ona büyük teveccüh gösteriyor, ilmine ve zühdüne hayran

²¹⁶ <https://altarika-alsaadia.syriaforums.net/t65-topic>, Erişim: 20/10/2022; <http://forum.qalamoun.com>, Erişim: 25/10/2022.

²¹⁷ el-Miknasî, *et-Tarika es-Sadiyye fi Biladi eş-Şam*, 82.

²¹⁸ İna'yetü'llah İbلاغ el-Efgânî, *Calâlüddin er-Rûmî Beyne es-Sufiyyeti ve Ulemai'l Kelam*, (Kahire: ed-Daru'l Mısriyye, ty.) 23.

oluyorlardı. Ona "İmameddin" (dinin direği) ve "İmadü's-Şeriat" (şeriatın direği) adını verdiler. Halk arasında öyle kabul gördü ki ona Sultanü'l-Arifin "Bilenlerin Sultanı" lakabını verdiler.²¹⁹

Daha sonra Şemseddin et-Tebrizi adında bir İranlı şeyh ile tanıştı ve onunla tanışması, hayatının seyrinde bir dönüm noktası oldu. Bu tanışma aynı zamanda onun düşünce ve davranışları açısından yeniden doğuş anı oldu. Talebeleri ve insanlarla bağını kesti. Zahiri ilim ehli ile oturmasını azaltıp bâtinî ilimlere yöneldi. Bu çerçevede Tebrizî, Mevlânâ'nın üzerinde etkisi en kuvvetli hocası veya hemrâhı olmuştur. Celâleddîn er-Rumî, Tebrizî hakkında: *Bana hakikati gösteren Şems'tir imanımı ve itikadımı ona borçluyum.* derdi.²²⁰ Mevlânâ, 1273'te Konya'da hastalanarak vefat etmiştir. Yeşil Kubbe denilen camisine gömülmüştür. Mevlânâ Celâleddîn, ölümünden önce Hüsameddin Çelebi'yi (ö. 683/1284) yerine halife olarak tayin etmiştir.²²¹ Celâleddîn -i Rumi'nin vefatından hemen sonra, başta Hüsameddin Çelebi ve oğlu Sultan Veled tarikat esaslarını tespit ederek sistemleştirmişlerdir.²²² Tanrıkorur Mevlevîliğin kuruluşuyla ilgili şunları kaydetmektedir:

"İlk tarikatlaşma faaliyetlerini başlatan Hüsâmeddin Çelebi'den (ö. 683/1284) sonra 691 (1292) yılında irşad makamına geçen Sultan Veled (ö. 712/1312), Anadolu'da siyasî ve ictimâî sıkıntıların yaşandığı dönemde gördüğü hikmetin bir gereği olarak Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, siyasî iktidarı temsil eden Selçuklu hânedanı mensupları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarı gösterdi. Daha sonra da yetiştirdiği halifeleri Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a yollayıp buralarda zâviyeler kurdurarak Mevlevîliği yaymaya başladı. Babası ve Hüsâmeddin Çelebi gibi müderrislik yapan Sultan Veled de medresede, bir cemaathânedâ, büyük kubbeli veya eyvan örtülü bir mekânda, mescidde yahut kendisinin ya da mensuplarından birinin evinde diğer sûfîler gibi zikir, semâ ve sohbet meclisleri düzenliyordu. O dönemde ona ait bir tekke bulunmayıp Konya Mevlevîhânesi türbenin yapımından sonra kurulmuştur.²²³

²¹⁹ Ataüddin Tadin, (trc) İsa el-Akûb, *Şemsi aramak Konya'dan Dimaşkâ*, (Dimaşk: Daru Nineva, ty.), 24.

²²⁰ Tadin, (trc) İsa el-Akûb, *Şemsi aramak Konya'dan Dimaşkâ*, 35.

²²¹ Furûz Anfûr, trc, İsa el-Akûb, *Risale Der Ahvalı Mevlânâ Min Belh İla Konya*, 22.

²²² Ferîdûn-i Sipehsâlâr, *Zindegînâme-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî*, (Tahran: Rûmî 1325).

²²³ Barîhûda Tarıkorur, "Mevlevîyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/468-475.

2.6.2. Mevleviyye Tarikatının Yayılması

Mevleviyye tarikatı, Osmanlı döneminde geniş bir alana yayılmış ve tekke/tekye sayısı 360'a ulaşmıştır. Bu tekkelerde Kur'an-ı Kerim öğrenimi ile beraber gelenlerin zikir halkasında zikir çekmek ve zühd hayatına dair vaaz ve sohbetler yapıldı. Tekkeler Şam, Mısır ve Fas'a kadar ulaşmıştır. Mevlevî tarikatı, özellikle Türkiye'de yayılmış, Filistin ve Lübnan'da da insanların teveccühüne mazhar olmuştur. Türkiye'nin Konya şehri bu tarikatın dünyadaki merkezi olarak kabul edilir. Zira Celâleddîn Rûmî hayatının büyük kısmını burada geçirmiştir. Kudüs şehrinde de Mevlevî tarikatının tekesi bulunmaktadır.²²⁴ Mevlevihane insanlık ve evrensellik ile karakterize edilen Celâleddîn er-Rumî'nin mirası ile Mevlevîlik, Konya'daki ana merkezinde XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Oradan da İstanbul, Gelibolu ve Halep'teki diğer merkezlerle beraber Avrupa kıtasına da girmiştir. Osmanlı Şam valisi Hasan Paşa (ö. 993/1585), döneminde Şam'da açılan Mevlevihaneye dervişler tekkesi adı verilmiş ve başına da Çelebî ailesinden bir zat getirilmiştir. Şam'daki Mevlevî tekkesinin başında şu isimler bulunmuştur: Şam Darülaceze Şeyhi Şeyh Abdurrahman el-Mevlevî el-Konevi ve Şeyh Said el-Ahmedi el-Mevlevî (ö.1287/1870) Şeyh Sabri el-Mevlevî (ö. 1315/1897), ardından Salim el-Mevlevî'dir (ö. 1943).²²⁵

Mevlevîlik, kurucusunun tasavvuf ile şeriatı Kur'an ve Sünnet doğrultusunda birleştirmesi için Müslüman âlimler kadar oryantalistlerden de büyük ilgi görmüştür. Geçen yüzyılın yirmili yıllarında Konya'da şeyh olan Muhammed Bâkır Çelebî Trablus'ta tarikat şeyhi Şeyh Şafi' el-Mevlevî, tarikatın yayılmasında gayret gösterenler arasında yer almaktadır.

Mevlevî tarikatı, uzun süre dairesel dönme olarak bilinen, semâda şeyhin durduğu dairenin merkezi etrafında dönen ve ruhlarını manevi saflık mertebesine yükselten yüce manevi duygularda birleşmeyi amaçlayan semazenleriyle meşhurdur. Bu ritüelde ilahi bir çekim aracı olarak kabul edilen ney'in ezgisi, icracısına en yakın müzik aleti olarak kabul edilir ve iniltisi, bir insanın dünyadaki semavî aslına dönme özlemiyle inlemesine benzerliği ifade etmektedir. Mevlânâ'nın müridi Hüsameddin'in ricası üzerine kaleme aldığı Mevlâna'nın kitabı olarak da bilinen Mesnevî, Mevlâna'nın en meşhur kitabıdır.²²⁶

²²⁴ Askerî, *Târîhu 'l-tasavvufi Sûriyye. en-Neş'e ve 'l-tetavvur*, 122.

²²⁵ el-Hafız- Nezar Ebâze. *Târîhu Ulema-i Dimaşk*, 1, 141.

²²⁶ Barihüda Tarıkörur, "Mevleviyye", 29/468-475.

Mevlevilik, zikir ve ilahi gibi İslami ritüellerin yanı sıra uyguladıkları bazı manevi ritüellere dayanmaktadır. Mevlevîlik, tarikatı tekke ve zaviyeden çıkarıp, sadece sufilerle sınırlı olmayan İslami bir sanat mirası haline getirmiştir. Şam ve Mısır'da ünlü semâ ve Devrân ile “*bir dinî motivasyon sonucu sûfinin çok defa gayrı ihtiyarî olarak yerinden fırlayıp, dönmeğe başlamasıdır*) dervişler, birçok çağrışım taşıyan ve bu dünyada alçakgönüllülüğü gösteren özel bir giysi giyerler.

Zikir halkaları ve derviş raksına/devranına dair yapılan açıklamalardan biri, varlığın hareketini, dünyanın kendi ve güneş etrafında dönüşünü, Müslümanların Kâbe etrafında dönüşünü ve var olan her şeyin dönüşünü bir hareket olarak taklit ettikleri şeklindedir. Kefeni simgeleyen beyaz kaftan ile ölümü ve feragati simgeleyen siyah pelerin dışında, yaşamın zorluğunu simgeleyen kaba malzemeden yapılmıştır. Titizlikle tanımlanmış zikir ve dans ritüelleri, dünyanın dört bir yanındaki salonlarda ve Mevlevi tekke ve zaviyelerde icra edilmektedir.²²⁷

2.6.3. Mevleviyye Tarikatında Zikir Adabı

Şam ulemâ ve âriflerinden Şeyh Abdülganî el-Nablûsî (ö. 1143/1731) Mevlevîlikte tavsiye edilen zikir ve adabı şu şekilde sıralamıştır:

1. Mükked bir sünnet olan cemaatle namaz kılmak.
2. Kur'an-ı Kerim'i okumak ve Peygamberin (s.a.v.) hadislerini dinlemek.
3. Fakir ve muhtaç olan din kardeşlerine ve diğer insanlara vaaz ve nasihatte bulunmak, salihlerin menkıbelerinden hayırla bahsetmek.
4. İlâhi ilimleri, irfanî muhtevayı ve dinî hakikatleri içeren Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevi'sinden okumalar yapmak.
5. Ney, tef ve benzeri âletleri meclisi gayr-i meşru bir mecraya sokmadan güzelce dinlemek.
6. Varlıkları, yaratılış dünyasında astronomik hareketi simgeleyen dönen veya dairesel bir şekilde devrân yapmak.
7. Fakirlere ve şeyhine belini eğerek itaat göstermek.

²²⁷ Barihüda Tarıkorum, “Mevleviyye”, 29/468-475.

8. Başta fakirlere ve genel olarak mecliste bulunan herkese dua etmek ve Sultan'ın korunmasına muzaffer olmasına ve kadın erkek tüm Müslümanlara dua etmek.

9. Önceki ve sonraki evliyalari övmek ve onlar için Allah'tan rahmet ve rıza dilemek.²²⁸

2.6.4. Suriye'de Mevlevîyye Tarikatı ve Mevlevî Şeyhleri

Mevlevîhâne Suriye'de Şam, Hama, Humus, Lazkiye ve Halep olmak üzere beş şehirde kurulmuştu. Halep'teki Mevlevîhâne en büyüğü ve en önemlisi olarak kabul edilip halkın büyük teveccühünü kazanmıştır. Divane Muhammed Çelebi, (ö. 950/1544) Konya'dan Halep şehrine kırk dervişle gelerek Şeyh Ebû Bekir el-Vafa'i'nin (ö. 988/1581) tekkesinde misafir olarak ikamet etti. Şeyh Ebû Bekir'in daha Kalanderîyye tarikatının şeyhi olarak Halep'te irşat görevini yaparken, Muhammed Çelebi, onu tekkeye Mevlevî tarikatının şeyhi olarak tayin etti. Yavuz Sultan Selim, rakibi Safevi Sultanı İsmail Şah ile savaşp onu mağlup edince, Safevi Sultanı'nın adamlarından Mirza Fûlât ve Mirza Ulvân adlı iki şehzade kaçarak Halep'e yerleştiler. Şeyh Ebû Bekir'in tekkesine gidip Mevlevî tarikatını benimsemişlerdir. Daha sonra “*babü'l faraca*” yakın bir arsa satın alıp üzerine “Mevlevîhâne” inşa ettirmişlerdir.²²⁹

Şeyh Ebû Bekir'in vefatından sonra Konya'da bulunan Mevlevîhâne başkanlığından Halep şehrindeki Mevlevîliğe şeyh atanması talebi üzerine Kilis doğumlu ve Şeyh Ahmed el-Kari'nin öğrencilerinden “Fakri Ahmed Dede” Halep tekkesine şeyh olarak atandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1925'te Türkiye genelindeki tarikat, tekke ve zaviyeleri kapatan özel bir yasa çıkarmasından sonra, Mevlevîhâneler tüm Türkiye'de kapatıldı. Bu nedenle AbdulHalim Çelebi son Mevlevî şeyhi olarak tayin edildi. O dönemde Mevlevîliğin merkezi olan Konya'daki Mevlevîhâne'nin şeyhi, Halep şehrinde bulunan oğlu Muhammed Bakır Çelebi'yi Halep'e şeyh olarak tayin etti.

Bundan sonra Mevlevîliğin şeyhliği tamamen Türkiye'den Halep şehrine taşınmış ve Halep, Konya'dan sonra Mevlevîliğin yeni merkezi haline gelmiş ve buna bağlı olarak şeyhlerin tayin ve azli de Halep'te gerçekleştirilmiştir. Halep'i dünyadaki

²²⁸ en-Nâblusî, *eUkûd el-Luluiyye fî Tarik es-Sâde el-Mevlevîyye*, (Dımaşk: Matbatu et-Terakki, ty.), 14.

²²⁹ Sezayi küçük, “Halep Mevlevihanesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara, 2020) EK-1/515-517.

Mevlevîliğin ana merkezi olarak kabul eden Şam Mevlevîliği şeyhi Şemseddin Dede, babası Şeyh Said Dede'nin vefatından sonra Mevlevihane şeyhi olarak atanmıştır. Yanı sıra Halep'in Şeyh Şefik Dede'nin vefatından sonra Muhammed Enver Dede'nin Trablus Mevlevî Hanına atanmıştır.

Böylece "Mevlevî Han"ın durumu 1925'ten 1944 yılına kadar Halep'te devam etmiş ve bazı Mevlevî dervişlerinin kendisine intisap ettikleri Muhammed Bakır Çelebi önderliğinde faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Şeyh Muhammed Bakır Çelebi 1937'de Türkiye'yi ziyaret etti, ancak Suriye hükümeti onun tekrar Suriye'ye dönmesine izin vermedi. Bu nedenle kardeşi Vahit Çelebi'yi vekâleten Halep'te Mevlevihâne'ye şeyh olarak tayin etti. 1943'te İstanbul'da vefat eden Muhammed Bakır'ın yerine Celâleddin Çelebi atandı. 1944'te Suriye hükümeti Halep Mevlevîlik Şeyhliğini kaldırarak onu Suriye'deki Vakıf İdaresi'ne bağladı, böylece Celâleddin Çelebi Türkiye'ye geri döndü. Daha sonra Mevlevîliğin müritlerinden Şeyh Sade, Halep'teki Mevlevîlik şeyhliğinin vekili olarak tayin edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra 1944 yılında Çelebi'nin makamı olarak anılan Mevlevîlik şeyhliği dağılmaya başlamış ve son şeyhi Muhammed Nur Osman el-Mevlevî'nin 1974'te ölümüyle Halep'teki Mevlevîlik son bulmuştur.²³⁰

Muhammed Bakır'ın vekili Vahit Çelebi o yıllarda Halep'teki Mevlevîliğin durumu hakkında şunları ifade etmektedir: Halep'te beş dede şeyhi bulunmaktaydı ve Halep Evkaf İdaresi bunların her birine aylık beş Suriye lirası maaş vererek geçimlerini sağlıyordu. Bu Semâzenler Halep'teki Mevlevihâne'ye gelerek Suriye Vakıflar İdaresi'nin kendilerine hazırladığı yemeği yiyip Semâ gösterisinde bulunuyorlardı ve karşılığında ayda 3 Suriye lirası alıyorlardı. Bu beş dede şeyhin vefatından sonra yeni müritlerin gelmemesi üzerine Mevlevihâne kapanmıştır. Halep'teki Mevlevihâne kütüphanesinde bulunan eserler Suriye'deki başka bir kütüphaneye nakledilmiş, ardından eski ve yeni Samâzeni *Molla Hane* adında Cami'ye dönüştürülerek kapatılmıştır. Şu anda burası Halepliler tarafından *Molla Han Camii* olarak biliniyor. Halep'teki Mevlevihâne, beş asır boyunca bir kültür ve sanat merkezi misyonunu sürdürmüştür. Tekke'deki Mevlevîler ise, özel kıyafetleri, hoşgörü, müzik, şiir ve nezaketle yoğrulmuş hayatlarıyla gündelik hayatı renklendirmişler.²³¹ Böylece

²³⁰ Sezayî küçük, "Halep Mevlevihanesi" EK-1/515-517.

²³¹ "Muhammed Ali Dede", *el-Mevsat et-Tarihiyye li A'lâm Halep*, 2016.

Mevlevîhâne, Halep'te tasavvuf kültürünü de yaşatmış ve bir sanat akademisi olmanın yanı sıra çeşitli yiyeceklerin ortaya konulduğu bir mutfak işlevini de yerine getirmiştir.

Başkent Şam'da Mevleviler, Hicaz istasyonunun karşısındaki en-Nasr Caddesi'nin başında bulunan ve günümüze kadar ayakta kalan Mevlevî Camii'nde yoğunlaşmıştır. Bu Cami'ye bitişik olan tekkenin inşasının eskiye dayandığını ifade ederek şunları kaydetmiştir: Şam'daki bu tekkenin inşasına dair şu kıssayı anlatmıştır. Osmanlı paşası Mustafa Lale Paşa savaşa giderken bir harabenin yanından geçerken atının bir anda durduğunu görmüş yanındakilere harabede kimin yaşadığını sormuş “müritleriyle birlikte ibadet eden biridir” demişler. Bunun üzerine atından inerek müritleriyle ibadet eden Şeyh Muhammed Kartal Dede el-Mevlevî'nin huzuruna çıkmış ve ondan dua talep etmiştir. Şeyh ona gömleğini vererek ve “Allah yolunu açık etsin” şeklinde duada bulunmuştur. Lale Paşa zafer kazandıktan sonra aynı yoldan geri gelmiş ve Kartal Dede'yi bir daha ziyaret etmiş ve bir isteğinin olup olmadığını sormuştur. Şeyh Kartal Dede, kendisi ve müritlerinin ibadet edecekleri bir tekke yapmasını istemiştir. Böylece Şam'da ilk Mevlevî tekkesi yapılmıştır. Şeyh Ataullah zamanında ise tekkeye mücavir araziler satın alınmış ve dervişlere vakfedilmiştir.

Mevlevîliğin Lazkiye'deki varlığının tarihi bilinmemekle birlikte, Lazkiye'deki Mevlevilik üzerine detaylı bir araştırma hazırlayan araştırmacı Mudar Kenân, şunları kaydetmiştir: "Geçmişte Lazkiye, birçok tekke ve zaviye varlığına tanık olmuştur. Alâeddin İbnü'l-Baha tekkesi (İranlıların), Ömer Ağa ed-Dukir'in tekkesi, Şeyh Muhammed el-Hâkim'in tekkesi ve Emir'in Musa'nın tekkesi, (Şeyh Salim'in tekkesi), Şeyh Salih et -Tavil tekkesi.²³² Mevlevihane, Lazkiye'de, Kale mahallesinin Mislun caddesinde halk bankasının bulunduğu mekânda ye almaktaydı ve Osmanlı dönemindeki son şeyhlerinden biri de Şeyh Muhammed Saib el-Mevlevî idi. Bu tarikatın Şeyh Ragib b. Şeyh Muhammed Sâib el-Hamevî'nin vefat ile son bulmuş ve kalede yapılan ıslahatlar çerçevesinde tekke ortadan kaldırılmıştır.²³³

²³² Kenân Muder, Lazkiye Evkaf Müdürlüğü üyesi, *Tarih es-Suriye el-Muasır*, Evkaf el-Lazkiye, Eylül, 2017.

²³³ el-Askerî, *Tarih et-et-Turuk es-Sufiyye*, 153.

SONUÇ

Günümüzde Suriye sınırları içerisinde kalan alan, Şam ve Halep gibi İslâm medeniyetine ait kadim şehri barındırmaktadır. Bilâd-ı Şam'ın önemli bu kentleri tarih boyunca siyaset adamları, ilim adamları ve sûfileri kendisine çekmiştir.

Bilâd-ı Şam'daki İslâm algısının Anadoluyla yakın bağlantısı tezde ortaya konulan bilgileri daha önemli kılmaktadır. Nitekim görüldüğü kadarıyla Suriye coğrafyasında bulunan tasavvuf erbabının Anadoluyla sıkı bir ilişkisi olmuştur. Silsilelerde karşılıklı geçişkenlikler bulunmaktadır.

Hz. Ömer zamanında Şam'ın fethinin akabinde Ebu'd-derdâ ve Bilâl-i Habeşî'nin Şam'a geldiği ve buradaki zühd hayatına etkilerinin olduğu kaydedilebilir. Akabinde birçok büyük mutasavvıfın yolu Şam'dan geçmiştir. Hiç şüphesiz bunda Hz. Peygamber'in Şam hakkındaki duasının da katkısı bulunmaktadır. Şam ve Halep'te bir dönem geçirip burada iz bırakan sûfiler arasında, İbrahim b. Edhem, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Ahmed b. Ebi'l-havârî, İmâm-ı Gazzâlî, Muhyiddin b. Arabî, Mevlânâ Celaleddin er-Rûmî, Abdulganî en-Nablusî gibi büyük mutasavvıflar yer almaktadır.

Tezdeki bilgilerden ortaya çıkan sonuca göre XX. yüzyılda Suriye'de şu altı tarikat faal bir durumdadır. Bunlar, Nakşibendiyye, Şâzeliyye, Kâdiriyye, Mevleviyye, Rifâiyye ve Sa'diyye tarikatlarıdır.

Nakşibendiyye tarikatının XX. yüzyıldaki en yaygın tasavvuf ekolü olduğu söylenebilir. Şam'da Ahmed Kuftâro'nun aynı zamanda Suriye müftüsü olması tarikatın başkent Şam'daki gücünü artırmıştır. Bunun yanı sıra Humus'ta Şeyh Ebu'n-Nasr el-Halef gibi büyük bir ârifin bulunması, insanları bu tarikata cezbetmiştir. Gördüğümüz kadarıyla Şeyh Ebu'n-Nasr, Şeyh Îsâ el-Kürdî, Şeyh Ahmed el-Haznevî tarikatı farklı kollardan temsil etmiş ve diğer Nakşî meşâyih bunlardan istifade etmiş ve icâzet almışlardır. Kuzeyde Şeyh Ahmed el-Haznevî, ortada Şeyh Ebu'n-Nasr ve güneyde Şeyh Îsâ el-Kürdî. Bununla beraber, Şeyh Şerafeddin Dağıstanî'nin de bölgeyle fizikî bir bağlantısı olmamasına rağmen manevî olarak bölgeye hizmet etmiştir diyebiliriz. Nitekim, Halep'te onun müridlerinden Şeyh İbrahim Halil önemli

hizmetler yürütmüştür. Şeyh Dağıstanî'nin yeğeni Şeyh Abdullah Dağıstanî'nin önce Halep sonra Şam'a göç etmesi kaydadeğerdir. Aynı şekilde Şeyh Abdullah Dağıstanî'nin öğrencilerinden Şeyh Hüseyin'in de Afrin'de faaliyet göstermiş olması önemlidir.

Nakşibendîliğin Suriye'deki yaygınlığında hiç şüphesiz Halid-i Bağdadî'nin Şam'a yerleşerek burayı mesken edinmesinin de rolü büyüktür.

Şâzeliyye tarikatının Suriye'deki ikinci en büyük tarikat olduğu söylenebilir. Bu tarikatın Suriye'de yaygınlaşmasında Şeyh Muhammed el-Haşimî'nin büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Yine onun öğrencisi Şeyh Abdulkadir Îsâ'nın faaliyetlerinin önemli olduğu kaydedilmelidir. Bu son zâtın İstanbul'da vefat etmesi yine Bilâd-ı Şam - Anadolu ilişkisi açısından önemlidir.

Kadiriye tarikatın Suriye'deki en eski ve köklü tarikatlardan biridir ve iyi örgütlenmiş bir yapısı bulunmaktadır. Tezde Kadiriyye tarikatı özelinde birkaç meşâyih'in adına yer verilmişse de gerek Nakşî ve gerekse Şazeli olup aynı zamanda Kadiriyye tarikatının şeyhi olan birçok zât bulunmaktadır.

Rifâiyye tarikatı Suriye'nin tüm şehirlerinde birçok şeyhin çabalarıyla yayılmıştır. Bu tekkelerin bazıları hala faaliyetlerine devam etmekteyken, bir kısmı ise kapanmış bir durumdadır.

Tasavvuf tarihi açısından Suriye'nin Sa'diyye ve Mevleviyye tarikatı açısından özel bir öneminin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Halep Mevlevîhanesi mevlevîliğin son kurumsal mekânı olmuştur. Sa'diyye tarikatı ise Suriye topraklarında doğan ve dünyaya buradan yayılan bir tasavvuf ekolüdür. Ayrıca bu tarikatın İstanbul'la iletişiminin olması ayrı bir önemi hâizdir.

Çalışmada elde edilen veriler ışığında, her ne kadar iki yüksek lisans tezine konu edinilmişse de Rifâiyye tarikatı şeyhlerinden Sayyâdî hakkında daha fazla çalışma yapılabileceği ön görülmektedir. Ayrıca Sa'diyye tarikatı hakkında daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu kaydedilebilir.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. “Hâcegân”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14/431. İstanbul: TDV Yayınları. 1996.
- Askalânî, İbn Hacer. *Gibte en-Nazir fî Tecemeti Abdülkadir*.
- Askalânî, İbn Hacer. *Gibte en-Nazir fî Tecemeti Abdülkadir*.
- Askerî, Abbûd. *et-Turuku's-sûfiyye fî Suriye; Tasavvurat ve mefhûmat*. Dimaşk: Dâru'n-Nemîr. ty.
- Askerî, Abbûd. *Târîhu't-tasavvuf fî Sûriyye. en-Neş'e ve't-tetavvur*. Dimaşk: Dâru'n-Nemîr. 2006.
- ‘Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-evliyâ*. Tahran: Çaphane-i Muhammed Ali İlmi. 1346.
- Bâcûrî, İbrâhim. *Tuhfetü'l-mürîd alâ Cevhereti't-tevhîd ve meahu Hâşiyetü't-tahrîri'l-hamîd li mesâil iîlmi't-tevhîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmîyye. 2004.
- Baytâr, Abdürrezzâk. *Hilyetü'l Beşer fî Tarih el-Karn es-Salis Aşer*. Beyrut: Daru Sadır, ty.
- Bedevî, Abdurrahma. *Târîhu't-tasavvufu'l-İslâmî*. Kuveyt: Vekâletu'l-Metbû'ât, ty.
- ‘Belk, Afaf. *et-Tasavvufu'l-İslâmî Mefhûmuh; neş'etuh ve tatavvuruh*. Trablus: 2019.
- Bîrûnî, Muhammed, *Tahkîku mâ li'l-Hind min makûletin makhbûletin fî'l-'akl ev merzûle*. Haydarabad: Matbû'âtu Dari'l-Me'ârifî'l-'Usmâîyye. 1958.
- Ca'fer, Muhammed, *et-Tasavvufu tarîkan ve tecribeten ve mezheben*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Câmi'îyye. 1970.
- Cürcânî, Muhammed. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmîyye, 1983.
- Daru'l Mısriyye, ty.

Dernika, Ahmed. Şeyh Ahmed. *er-Ruf'î ve A'lâm er-Rufâ'îyye fî'l Alem'l İslamî*. Trablus.

Dernika, Ahmed, *et-Tarikatu'n-Nakşibendîyye ve a'lâmuhâ*. (Trablus: 1978), 11.

Deyrânî, Abdülkadir. *Sefahât min'l Mecdi'l Halid*. Dimaşk: Dar en-Nûr, ty.

Ebü'l Kasım Sadullah, *Tarihü'l Cezâyir es-Sekâfî*. Beyrut: Daru'l-Garb el-İslamî, 1988.

Ebü'l Kasım Sadullah, *Tarihü'l Cezâyir es-Sekâfî*. Beyrut: Daru'l-Garb el-İslamî, 1988.

Efgânî, İnyetüllah. *Calâlüddin er-Rûmî Beyne es-Sufiyyeti ve Ulemai'l Kelam*. Kahire: ed-

el-Geylânî, Abdülkadir. *el-Gunye li Tâlibi Tariki'l-Hak*, (Beyrut: Merkez el-Arabî, ty.

el-Askerî, Abûd. *et-Turuk es-Sufiyye fî Suriye*, s.96.

el-Askerî, Abûd. *et-Turuk es-Sufiyye fî Suriye*, s.91-92.

el-Askerî, Abud. Tarih et-Tasavvuf, Halef eş-Şû'a ile yapılan mülakattan, *et-Turuk es-Sufiyye fî Suriye*. Dimaşk: Daru'n-Nemir, 1998.

el-Necer, Muhammed omer ,*bevariku'l-irfan*, (İstanbul: sonçag)12.

el-Halidî, Diyaüddin en-Nakşibendî *Cami'ü'l Usûl*, *et-Turûk es-Sufiyye*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, ty.

el-Vardi, Muhammed, *İkazü'l-Himem el-alye fî tercemt ricalü eş- Şâzelîye*, (Mısır: Daru Al-İhsan).

el-Kûfî, Abdullâh *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd. 1989.

el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-mehbûb*. Kâhire: Mekbetu Dâri't-Turâs. ty.

el-Haidari, Muhammed ,*ed-Dürr el-bahye fî elensab el Heyderiye ve Veysiye*, (halep, 2000)

el-Kuşeyrî, el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kitâbu'l-imân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye. 2004.

el-Gazzi, *Nehru ez-zahab*, Halep: Maruni, ty.

el-Halidî, Diyaüddin en-Nakşibendî *Cami'ü'l Usûl, et-Turûk es-Sufiyye*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, ty.

el-Vardi, Muhammed, *İkazü'l-Himem el-alye fi tercemt ricalü eş- Şâzelîye*, (Mısır: Daru Al-İhsan).

el-Kûfî, Abdullâh *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd. 1989.

el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-kulûb fi muameleti'l-mehbûb*. Kâhire: Mekbetu Dâri't-Turâs. ty.

el-Haidari, Muhammed , *ed-Dürr el-bahye fi elensab el Heyderiye ve Veysiye*, (halep, 2000)

el-Kuşeyrî, el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kitâbu'l-imân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye. 2004.

el-Gazzi, *Nehru ez-zahab*, Halep: Maruni, ty.

el-Bağdâdî, Ahmed. *ez-Zühed ve'r-rekâ'ik*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye. 2000.

el-Bağdâdî, Muhammed *el-Hadîkatü'n-nediyye fi tarîkati'n-Nakşibendiyye*. Bağdad, ty.

el-Kürdî, Muhammed Emin. *el-Mevâhibu's-sermediyye fi menâkibi sâdeti'n-Nakşibendiyye*. Mısır: Matbaatu's-Saade. 1339.

el-Miknasî Muhammed. *et-Tarika es- Sadiyye fi Biladi eş-Şam. Dımaşk*: Daru'l-Beşair, ty.

el-Hafiz, Muti - Nezar Ebâze. *Tarihu Ulema-i Dımaşk fi'l Karn er-Rabi Aşer. 2*. Basım Dımaşk: Daru'l-Fikir, ty.

el-Hâfiz, Muti -Nezar Ebâze. *Tarihu Ulema-i Dımaşk, fi'l Karn er-Rabi Aşer*.

el-Ezherî, Üsame *Cemheretu A'lâmi'l Ezher eş-Şerif, fi'l- Karneyn er-Rabi' ve'l-Hamis Aşer el-Hicrî, 2*. Basım Mısır: Mektebe el-İskenderiyye, ty.

en-Nâblusî, Abdülganî. *Miftâhu'l-ma'yye fi tarîki'n-Nakşibendiyye*. İstanbul: 1289.

en-Nemr, Muhammed. *el-Hareke es-Sufiyye fi Halep el-Muasire, Eşkaluha ve Asaruha, Eşkaluha ve Asaruha, el-Mecelle es-Suriyye, lil Ulûm el-İnsaniyye* 2020, sayı: 13-14, s.179-218.

es-Sibâ'î, Naîm Selîm ez-Zehrâvî. Humus: ty.

es-Sayyâdî, Ebü'l Huda, *el-Kavaid el-Merîyye fî Üsûl et-Tarikat er-Rufâ 'iyye*, (Ürdün: Vakfiyetu'l İmam Gazi, ty.)

es-Sayyâdî, Ebü'l Huda. *el-Kavaid el-Merîyye fî Üsûl et-Tarikat er-Rufâ 'iyye*. Ürdün: Vakfiyetu'l İmam Gazi, ty.

es-Sayyâdî, Ebü'l Huda. *el-Kavaid el-Merîyye fî Üsûl et-Tarikat er-Rufâ 'iyye*. Ürdün: Vakfiyetu'l İmam Gazi, ty.

et-Tayib, Muhammed. *İslamu'l-mutasavvife*. Beyrut: Dâru't-Telî'a. 2007.

ez-Ziyat-Hamid. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Kuveyt: Dâru'd-Da'Ve, ty.

Gazzâlî, Muhammed. *el-Munkiz mine'd-delâl*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hedîsiyye. ty.

Gazzâlî, Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. Mısır: Dâru'l-Minhâc, ty.

Geylânî, Abdülkadir. *"Futuhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Huda, ty.

Geylânî, Abdülkadir. *el-Feth er-Rebbânî ve'l Fayd er-Rahmanî, el-Meclis el-Vahid ve el-*

Geylânî, Abdülkadir. *el-Fuyûdât er-Rabbânî*. Mısır: Metbaat el-Bâbî el-Halebî, ty.

Geylânî. by. Kelkite, ty.

Gümüşhanevî, Ahmed. *Cami'ü'l Usûl fî'l Evliya*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, ty.

Gümüşhanevî, Ahmed. *Câmi'u'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye. ty.

Hamsun, ve es-Sadis ve'l Erbeun. Kahire: Mekteb es-Kafe ed-Diniyye, ty.

Hayr Musa, Muhammad. *el-Kubeysiyyât el-Cuzûru'l-fikrîyye ve'l-mevâkifu's-sulûkî*. İstanbul: Kitap Sarayı, 2020.

Hazrecî, Ebü'l-Abbâs, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*. Kâhire: Dâru'l-Me'arif. 1996.

Halef, Sâmir. *Kitâbu'l-üsreti's-se'ide*. by. Ty.

Habeş, Muhammad. *Kitâbu Şeyh Emin Kuftâro*. Dımaş: Dâru'l-Ma'rife. 1998.

Habeş, Muhammad. *Menhecu't-tecdîd ve'l-islâh; Dirâse fî fikri Şeyh Ahmed Kuftâro*. Şam: Dâru Şeyh Ahmad Kuftâro. 1996.

- Hücvîrî, Alî. *Keşfü'l-mahcûb*. Kahire: Mektebetu's-Sakâti'd-Dinîyye. 2007.
- İbn Acîbe, Ahmed . *Mi'râcü't-teşevvüf ilâ hakâ'iki't-tasavvuf*. Mağrib: ed-Dâru'l-Beydâ. ty.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân .*el-Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye. ty.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye. ty.
- İbn Sina, *el-İşarat ve't-Tenbihat*. çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli. İstanbul: 2005.
- İbn Teymiyye, Ahmed. *Ehlu's-Suffa ve ahvâluhum*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Daru's-Sahâbe. 1990.
- İbnu'l-İmâd, Abdülhay. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. Beyrut: elmektebetu'-Ticârî, ty.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn, *Menâkıbü'l-Hasan el-Basrî*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir. 2008.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn, *Safvetu's-safve*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî. ty.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn, *Menâkıbü Ma'rûf el-Kerhî ve ahhâruh*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî. ty.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn , *el-Futûhâtu'l-Mekîyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye. ty.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Tabakâtu'l-evliyâ*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994.
- İsa, Abdülkadir. *Hakaik an et-Tasavvuf*. Halep: Daru'l-İrfan, ty.
- İsfahânî, Ma'mer, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-evliyâ*. Mısır: Dâru'l-Fikr, ty.
- İsfahânî, Ma'mer. *Tehzîbu hilyeti'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfîyâ*. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebetu'l-İslâmî. 1998.
- Kahire: Daru'l-Fikir el-Muasır, ty.
- Kahveci, Muhammed. *Nezerâtun fî't-tasavvufi'l-islâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyyib. 2004.

- Katibî, Adnan. *Ulemau min Haleb fi'l Karn er-Rabi' Aşer*. Dimaşk: Daru'l-Fikir, ty.
- Ka'id, Ahmed *Mesû'atu'd-Duati ve'l-eimmeti ve'lhutebâ fi Haleb; el-'asru'l-hedi's*. Haleb: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî. ty.
- Kara, Mustafa. "*Bişr el-Hâfî*". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 6/221-222. İstanbul: TDV Yayınları. 1992.
- Kavmiyye, ty.
- Kelâbâzî, Muhammed. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. nşr. Abdülhalîm Mahmûd ve Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî. 1994.
- Kelâbâzî, *et-Taaruf ila Mezhebe hl-i et-Tasavvuf*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, ty.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâletu'l-Kuşeyrîyye fi 'ilmi't-tasavvuf*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif. 1119.
- Kutluer, İlhan, "*Sühreverdi*". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 38/36-40. İstanbul: TDV Yayınları. 2010.
- Mâlih, Muhammed Riyâd. *el-Allame Muhammed Said el-Burhânî, Erbain 'Amen fi Mihrâb et-Tevbe*. Dimaşk: Camiu et-Tevbe, ty.
- Mehmûd, Abdulhelim. *el-Fudayl b. İyâd*. Kahire: Dâru'r-Reşâd. ty.
- Mueessetu'l-Hadise, ty.
- Musa, Muhammad Hayr. *el-Kubeysiyyât. (el-Cuzûru'l-fikrîyye ve'l-mevâkifu's-sulûkî)*. İstanbul: Kitap Sarayı. 2020.
- Muteveffa, Muhammed. *el-Bidaye et-Tarik ila Menhec et-Tahkik*. Mısır: Daru'l-
- Müfit, Selim. *İslam Meşşai Felsefesinde Filozof*. Ankara: 2010.
- Nâblusî, Abdülganî. *el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzü'r-rahmânî*. nşr. Antûniyûs Şiblî el-Lübnânî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmîyye. 1960.
- Nâblusî, Abdülganî. *el-Ukûd el-Luluiyye fi Tarik es-Sâde el-Mevlevîyye*. Dimaşk: Matbatu et-Terakki, ty.
- Ögören, Reşat, "*İbrâhîm b. Edhem*". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 21/293-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ögören, Reşat. "*Sûfî*". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Ögören, Reşat. “*Tasavvuf*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları. 2011.
- Râzî, Fahrüddîn. *İ’tikâdâtü firakı’l-Müslimîn ve’l-müşrikîn*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye. ty.
- Rezûk Ahmed. *Risalet Usuli’t-Tarik*. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmîyye, ty.
- Rıfâ’î, el Bûrhan. *el-Müeyyed el-Kebir*. Beyrut: Metbeteu’l-Maarif, ty.
- Saîdî, Alî. *Hâşiyetu’l-‘Allâme Mükere millâh el-Adevî ‘alâ şerhi Zûrkânî ‘ala’l-‘İzziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm. 2010.
- Sakar, Hâmid. *Nûru’t-tahkîk fî sihheti a’mâli’t-tarîk*. Mısır: Dâru’t-Te’lîf. 1970.
- Sahmerânî, Esad. *et-Tesevvuf menşeu ve mustelahâtuh*. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1987.
- Sekenderî, İbn Ata. thk. Abdülhalim Mahmud, *Letâfü’l Minen*. Kahire: Daru’l-Maarif, ty.
- Serrâc, Abdullah. *el-Lum’a*. Mısır: Dâru’l-Kutubi’l-Hedîsiyye. 1960.
- Sühreverdi, Şihâbüddîn. *‘Avârifü’l-Ma’ârif*. nşr. Edîb el-Kemdânî-Muhammed Mahmûd Mustafa. Kahire: Mektebetu’s-Sekâti’d-Dînîyye. ty.
- Suwaidan, Hassan Al-samahi, *Ebu El-Huda El-Sayyadi fî esari muasirih*, (Suriye: Dar Al-Beshaer),
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Tabakâtu’s-sûfiyye*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye. ty.
- Şa’rânî, Ebü’l-Mevâhib. *et-Tabakâti’l-kübrâ*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, ty.
- Şeyh en-Badenceki’nin Abûd el-Askerî ile yaptığı mülakat, 1999.
- Şeyh Muhallef el-Aliyn el-Hanefî, ed-Durer el-Hilye fî Usûl et-Tarikat’l Kâdirîyye, el-Aliyye, <https://alkadriaalalia.com/play.php?catsmktba=106>
- Tadin, Ataüddîn. (trc) İsa el-Akûb, *Şemsi aramak Konya’dan Dimaşkâ*. Dimaşk: Daru Nineva, ty.
- Taftazânî, Ebu’l-Vefâ. *Medhal ile’t-tasavvufi’l-islâmî*. Kâhire: Dâru’l-Kutubi’l-Hadîse. 1991.

Taybe, Müslüm. *Tarih et-Tarika eş-Şazeliyye fî Dimaşk*. Dimaşk: Daru Taybe ed-Dimaşkiyye,

Tirmizî, Muhammed. *Sunenu 't-Tirmizî*. thk. Komisyon. Mısır: 1975.

Zehebî, Şemsüddîn. *Tezkîretu 'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye. 1998.

Zehebî, Şemsüddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye. 1991.

Zehrâvî Na'im Seli, Mahmud Ömer. *es-Sibâ'î, Humus Dirase ve Sekafe*. Humus: Mektebe er-Ravda, ty.

Zekeriyyâ Mes'ûd. *Suverun ve mevâkif min a'lâmi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*. Haleb: 2009.

Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Burnusî el-Fâsî, *Kavâ'idu't-tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2005.

Ziriklî, Muhammed. el-A'lâm. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ty.

Elektronik Kaynakça

<http://alsayed-alnabhan.com> erişim tarihi: 20. 03. 2023.

<http://sadijebawi.awardspace.us/01.gif>

<http://www.alkeltawia.com/> Muhammed Faruk en-Nebhân, Kitab eş-Şeyh Muhammed eNebhân. erişim tarihi: 15. 03. 2023.

<https://arbyy.com/1169671123.html>, erişim tarihi 02.01.2023